mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

KISEBBSÉGI LÉTHELYZETEK – INTERETNIKUS VISZONYOK
ADATOK, ELEMZÉSEK, KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNY NÉPESSÉG HELYZETE A 21. SZÁZAD ELEJÉN

Kutatási gyorsjelentések

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNY NÉPESSÉG HELYZETE A 21. SZÁZAD ELEJÉN

Kutatási gyorsjelentések

Szerkesztette: Kállai Ernő

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
Budapest, 2003

Kisebbségi léthelyzetek – interetnikus viszonyok
Adatok, elemzések, kutatási eredmények

Sorozatszerkesztők • Bindorffer Györgyi, Kállai Ernő, Kováts András, Papp Richárd

A kiadvány „A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatiság)" című, 5/017/2001. számú NKFP kutatási program keretében készült.

ISBN: 963 508 406 4
ISSN: 1785-4121

Tervezés, tördelés • Createch Kft.

TARTALOM

Kemény István–Janky Béla
A 2003. évi cigány felmérésről 7

Kállai Ernő
Cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon 27

Kállai Gabriella
Tereptapasztalatok Heves megyében 93

Baranyi Béla–G. Fekete Éva–Koncz Gábor
A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és a sellyei–siklósi kistérségekben 103

Virág Tünde
Gettósodó térség, gettósodó iskolarendszer 127

Jász Krisztina–Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt
A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai 139

A 2003. ÉVI CIGÁNY FELMÉRÉSRŐL

Kemény István–Janky Béla

Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok

2003 februárjában és márciusában felmérést végeztünk a magyarországi cigány lakosság körében. A korábbi, 1971-es és 1993-as vizsgálatok során a cigány népesség 2%-át vizsgáltuk reprezentatív alapon. 1971-ben 320 ezer fő körülire, 1993-ban 468 ezer körülire becsültük a cigányok számát. Más, körültekintőbb fogalmazásban azt mondhatjuk, hogy 1971-ben 270 ezer és 370 ezer, 1993-ban 420 ezer és 520 ezer között volt a cigányok száma.

A 2003. évi felmérésben csak 1 százalékos reprezentatív minta kiválasztására volt módunk. Ezért ez a felmérés pontatlanabb, mint a tíz évvel ezelőtti volt. A pontosságot egy másik tényező is korlátozta. Az 1993-as felmérésben a minta elkészítésénél az 1992. évi iskolastatisztikát használtuk fel annak megállapítására, hogy az ország községei, illetve a városok választási körzetei közül melyekben lakik nagyon sok, közepesen sok, kevés cigány, vagy egyetlen egy sem. 2003-ban ilyen iskolastatisztika már 10 éve nem állt rendelkezésünkre, ezért a 2001. évi népszámlálás cigány nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adataiból indultunk ki. Ez az eljárás természetesen jóval pontatlanabb, mint az iskolastatisztikán alapuló.

Végül is 1165 lakásban 5408 személyt számoltunk össze. Ha felmérésünket abszolút pontosnak tekintenénk, akkor azt kellene állítanunk, hogy 2003 elején 540 800 volt a cigányok száma. Teljesen elképzelhetetlen azonban olyan felmérés, amelyben a felmérők minden egyes cigány családhoz eljutnak, és ott az összeírásban, illetve a kérdőív kitöltésében sikerrel járnak. Az 1993-as felmérésben is 10 vagy 5 százalékos hibával számoltunk, és egyes publikációinkban 10 százalékos, másokban 5 százalékos javítással éltünk. Ha 10 százalékra becsüljük az összeírásból kimaradt cigány háztartások és személyek számát, és feltételezzük, hogy 540 800 a cigányok tényleges számának csak 90 százaléka, akkor azt kell állítanunk, hogy 2003 februárjában és márciusában 600 ezer cigány élt az országban. Ha 5 százalékra becsüljük az összeírásból kimaradtak számát, és feltételezzük, hogy 540 800 a cigányok tényleges számának 95 százaléka, akkor 570 ezer főre becsüljük az országban lakó cigányok számát. Körültekintőbb azt mondanunk, hogy a cigány háztartásokban élő emberek száma 520 ezer és 650 ezer között volt.

A felmérés alapegysége a háztartás, illetőleg az egy lakásban lakók közössége volt. A cigány háztartásban lakó és összeírt felnőttek 5,9 százaléka nem volt cigány. Az 1993-as felmérésben még 7 százalék volt a felnőttek között a nem cigányok aránya. Az új felmérés tehát arra mutat, hogy 10 év alatt valamelyest csökkent a vegyes házasságok aránya. Az 1993-as felmérés nem cigány tagjainak számát közepes (5 százalékos) számbavételi hibával

Kertesi Gábor és Kézdi Gábor 19 ezer főre becsülte. Jelenleg a cigány háztartásokban élő 570–600 ezer emberből 19–20 ezer fő lehet a nem cigányok száma.

Kik a cigányok?

Az 1971-es felmérésben azokat a személyeket soroltuk a cigányok közé, akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint. Ugyanezt az elvet követtük a későbbi adatfelvételekben is. Csakis ezáltal biztosíthattuk a megkérdezendő személyek kiválasztásának egyértelműségét. A cigányok lakhelyéről és címéről ugyanis nincs nyilvántartás, tehát bármilyen minta összeállítása csak az említett módon lehetséges.

Mintát természetesen azon az alapon sem lehet készíteni, hogy azt tekintjük cigánynak, aki magát cigány nemzetiségűnek vallja. Ezekről az emberekről éppen úgy nem készül és nem is készíthető nyilvántartás, mint a többi cigányról. Fölmerül azonban az a kérdés, hogy ki az, akit a környezet cigánynak tekint. Erre próbáltunk válaszolni *A cigány nemzetiségi adatokról* című cikkünkben, amelyből most idézünk néhány bekezdést:

> „A környezet a barna bőrűeket, és ezen túlmenően a cigány származásúakat tartja cigánynak. Azokat tartja cigánynak, akiknek a szülei cigányok. Általában a félcigányokat is cigánynak tartja, a lényeg azonban az, hogy származás szerint határozza meg a cigányokat. Ebben az értelemben cigány marad az az értelmiségi, akiről környezete tudja, hogy cigány szülők gyermeke, akkor is, ha nem vallja magát cigánynak, sőt, tagadja, hogy cigány. Természetesen vannak olyan emberek, akikről a környezet nem tudja, hogy cigány, és akik el tudják titkolni cigány származásukat. Ezek kivételek. Vannak továbbá fehér bőrű cigányok, akik kivételes körülmények között szintén el tudják titkolni cigány származásukat. Ezek is kivételek. Általában azonban a származás az irányadó. Márton László írta 1989-ben *Kiválasztottak és elvegyülők* című könyvében: „Természetesen a zsidó származás: valóság; (…) minél inkább teher, annál inkább valóság, s bár nincs joga elítélni senkinek, ha valaki közülük szabadulni akar ettől a tehertől, azért nem árt tudni (és különösen a zsidóknak nem árt tudni), hogy a valóságból nem lehet kimenekülni, s ha valaki menekülni próbál, a menekülés is részévé, mégpedig a legpusztítóbb részévé válik a valóságnak.” Nem kell arra figyelmeztetni, hogy Márton idézett mondataiban a zsidó szó a cigány szóval helyettesíthető. Könyvének másik helyén arról írt, hogy kevesen vannak, akikben „a körülmények nem teszik elevenné a zsidó származás tudatát, és leginkább elevenné furcsa módon az a torz tény teszi, hogy sokan vannak, akik titkolják, vagy akik elől gyermekkorukban elpalástolták, s az ilyen emberek aztán rájönnek származásukra, ami az elkerülni vágyott kirekesztettséget visszavonhatatlanná és végzetessé teszi”. Valakinek zsidó mivolta a származásra korlátozódik, idézzük megint Mártont, és ez egyaránt vonatkozik zsidókra és nem zsidókra: a származás tudatára a zsidóknál és a zsidó származás számontartására a nem zsidóknál. A cigányokra is igaz, hogy tudatában vannak cigány származásuknak, a nem cigányok pedig számon tartják a cigány származást, és ennek alapján mondják a cigányt cigánynak.”

A két korábbi felmérésben és a 2003-asban is a környezet „cigánynak mondta a cigányokat”, és ők maguk is cigánynak tartották magukat.

Földrajzi eloszlás

Mint ahogy 1971 és 1993 között, úgy 1993 és 2003 között is változások mentek végbe a cigányok földrajzi eloszlásában. Erősen növekedett számuk és arányuk az északi régióban (Borsod–Abaúj–Zemplén, Heves és Nógrád megye). Növekedett a cigányok száma, de csökkent a teljes cigány népességen belüli aránya a keleti (Szabolcs–Szatmár–Bereg, Hajdú–Bihar és Békés megye), az alföldi (Bács–Kiskun, Csongrád és Jász–Nagykun–Szolnok megye) régióban, a budapesti iparvidéken (Budapest, Fejér, Pest és Komárom–Esztergom megye) és a Dél–Dunántúlon (Baranya, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala megye). Nőtt viszont a számuk és arányuk is a Nyugat–Dunántúlon (Győr–Moson–Sopron és Vas megye).

1. táblázat: *A cigányoknak a teljes cigány népességhez viszonyított aránya*

Régiók	**1971**	**1993**	**2003**
Északi	20,4	24,3	30,8
Keleti	23,0	19,8	19,4
Alföldi	16,0	12,0	10,5
Budapesti iparvidék	19,0	18,2	17,3
Dél–Dunántúli	20,0	22,8	18,1
Nyugat–Dunántúli	1,4	2,9	3,9
Összesen	99,8	100,0	100,0

Településtípusok

Eltolódások mentek végbe a településtípusok között is, és egyre kisebb a különbség az országos adatok, illetve a cigányok által lakott települések jellegének megoszlása között. 1971-ben 25 ezer cigány lakott Budapesten, a teljes cigány népességnek nem egészen 8 százaléka. 1993-ban már 44 ezer, a cigány népesség 9,1 százaléka. Számuk jelenleg 63 ezer, a cigány népesség 10,4 százaléka. Jelentős növekedés, de a 2001. évi népszámlálás szerint az ország teljes lakosságának 17%-a lakik a fővárosban. Még nagyobb volt az eltolódás a vidéki városok irányába. 1971-ben 45 ezer cigány lakott városokban, a cigány népesség 14 százaléka. 1971 és 1993 között a városlakó cigányok száma több mint háromszorosára emelkedett (30,4 százalék). Jelenleg 293 ezer a városokban lakó cigányok száma, a cigány népesség 48,8 százaléka, amely meghaladja a városlakók 47 százalékos arányát.

Az urbanizálódás azonban csak részben kapcsolódott költözéshez. 1971 és 1993 között, majd 1993 és 2003 között sok községet nyilvánítottak várossá, sok cigány – és nem cigány – tehát költözés nélkül vált falusiból városivá. Ez a folyamat egyaránt érintette a cigányokat és a nem cigányokat. Jelenleg a cigányok 41 százaléka, míg az ország teljes lakosságának a 36 százaléka él falvakban.

Népességnövekedés, születésszám, kormegoszlás

Az 1971 óta eltelt 32 esztendő első tíz évében az ország népessége növekedett, azóta csökkent. 1971-ben 10 millió 352 ezer, 1980-ban 10 millió 709 ezer, 1990-ben 10 millió 375 ezer, 2001-ben 10 millió 200 ezer volt. A cigány népesség viszont folyamatosan növekedett. Arányuk az 1971-es 3 százalékról 1993-ban 5 százalékra, 2003-ban 6 százalékra emelkedett.

Az ezer lakosra jutó élveszületések száma a cigányoknál 1971-ben 32 volt, 1993-ban 28,7. Az 1993-as felmérésről szóló jelentésben azt írtuk, hogy a következő 10–20 évben további csökkenés várható. Felmérésünk szerint 2002-ben az ezer cigány lakosra jutó élveszületések száma 25,3 volt. Úgy látszik tehát, hogy az elmúlt tíz esztendőben folytatódott a születések számának csökkenése. Tekintetbe kell venni azonban, hogy mintánk nem elég nagy, és azt is, hogy a születések számának ingadozása következtében egyetlen kiemelt év adataiból nem vonhatók le megbízható következtetések.

2. táblázat: *Élveszületések száma a minta háztartásaiban*

1993	142	**1998**	150
1994	162	**1999**	146
1995	158	**2000**	144
1996	123	**2001**	150
1997	153	**2002**	137

Ez az adatsor a szembetűnő ingadozások ellenére azt mutatja, hogy 1993 után előbb növekedett, majd az 1996-os visszaeséstől eltekintve stagnált a születések száma, és a folyamatos csökkenés 1997 és 2002 között következett be. Elképzelhető, hogy a gyerekvállalásért járó szociális lakásépítési kölcsön egy ideig ellensúlyozta a születésszám csökkenésének tartós tendenciáját. A számok értékelésénél gondolnunk kell arra, hogy közben folyamatosan növekedett a cigányok száma, tehát a 2002-es 137 jóval nagyobb népességre vonatkozik, mint az 1993-as 142.

Az 1971 és 1993 közötti 22 esztendőben mintegy tíz százalékkal csökkent az ezer cigány lakosra jutó élveszületések száma. Felmérésünk szerint ez a csökkenés folytatódott 1993

után is, és az ezer cigány lakosra jutó élveszületések száma jelenleg 15–20 százalékkal kisebb az 1971. évinél. Ennél a csökkenésnél azonban jóval nagyobb mértékű volt a születések számának országos csökkenése. Az ezer lakosra jutó élveszületések száma 1970-ben országosan 15 volt, 1993-ban 11,3, 1997-ben 10 alá süllyedt, és azóta is 10 alatt maradt.

Magyarországon az élveszületések száma 1970-ben 152 ezer volt, 1993-ban 116 ezer, 2001-ben 97 ezer. Az 1993-as felmérés szerint abban az évben 13 ezer cigány gyerek született, vagyis a teljes magyarországi gyerekszámból 11 százaléknál több jutott a cigányokra. Felmérésünk alapján a 2002-ben született cigány gyerekek száma 15 ezer körülire becsülhető, vagyis az ebben az évben született gyerekeknek több mint 15 százaléka volt cigány. 1971–ben a tanköteles korba lépő gyerekek hat százaléka volt cigány. 1999-ben 11 százalék volt, 2008–2009-ben 15 százalék lesz ez az arány, és azután is tovább emelkedik.

A gyerekszám sokkal nagyobb a cigányoknál, de sokkal nagyobb a halálozások száma és aránya is. A nagyobb gyerekszám és a nagyobb halálozási szám együttes eredményeképpen a 15 éven aluli gyerekek száma kétszer akkora, mint a teljes népességben: a teljes népesség 16,8 százaléka, míg a cigány népesség 37 százaléka 15 éven aluli. A 60 évesek és a 60 évnél idősebbek aránya viszont a teljes népességben ötször akkora, mint a cigányoknál: az előbbiben 20,2 százalék, az utóbbiban 3,9 százalék.

3. táblázat: *A cigány háztartásokban élő népesség életkor szerinti megoszlása*

Korcsoportok	**1993**	**2003**
0–14 éves	35,4	36,8
15–19 éves	11,8	10,3
20–24 éves	9,4	9,1
25–29 éves	7,5	8,7
30–34 éves	8,0	7,7
35–39 éves	7,6	6,5
40–44 éves	6,0	6,4
45–49 éves	4,0	5,0
50–54 éves	3,2	3,1
55–59 éves	2,4	2,5
60–64 éves	2,0	1,6
65–69 éves	1,4	1,3
70– éves	1,6	1,0

Amennyiben két becslésünk közül az 570 ezer fő felel meg a valóságnak, a cigány népesség száma 1993 és 2003 között évi tízezer, tíz év alatt százezer fővel növekedett. Ha a

600 ezer fős becslés a reális, akkor a növekedés évi 13 ezer, tíz év alatt 130 ezer fő. 1971-hez képest a növekedés az első esetben 250 ezer (78%), a második esetben 280 ezer (87%).

Még nagyobb volt a növekedés 1893-hoz képest. Becslésünk szerint akkor 65 ezer cigány élt az ország mai területén. 1893 és 2003 között tehát kilencszeresére nőtt az ország jelenlegi területén élő cigányok száma.

A nők élve született gyerekeinek száma

A cigány nők termékenységére vonatkozóan az 1990. évi népszámlálás adatait közölte Mészáros Árpád és Fóti János *A cigány népesség jellemzői Magyarországon* című tanulmányukban, a Statisztikai Szemlében. Az adatok nem a teljes cigány népességre, hanem csak a cigány anyanyelvű, illetőleg a magát cigány nemzetiségűnek valló népességre vonatkoznak.

4. táblázat: *Száz fő 15 éves és idősebb házas nő élve született gyerekeinek száma*

Korcsoport	**Cigány anyanyelvű házas nőknek**	**Cigány nemzetiségű házas nőknek**	**Házas nőknek az országban**
15–24 éves	174	175	91
25–34 éves	207	306	176
35–49 éves	428	429	190
50 éves és idősebb	531	546	205
Együtt	358	354	189

5. táblázat: *Száz fő 15 éves és idősebb hajadon nő élve született gyerekeinek száma*

Korcsoport	**Cigány anyanyelvű hajadonoknak**	**Cigány nemzetiségű hajadonoknak**	**Hajadonoknak az országban**
15–24 éves	46	54	4
25–34 éves	205	218	36
35–49 éves	304	314	38
50 éves és idősebb	327	348	33
Együtt	114	144	13

Ezeknek az adatoknak az értékelhetőségét erősen korlátozza az a körülmény, hogy a népszámlálás nyomán Mészáros és Fóti cikke a hajadonok közé sorolja azokat a cigány nőket, akik a cigány közösségekben érvényben levő jogszokások szerint házasságban éltek.

Cikkük egy másik helyén közlik, hogy az ország 30–39 éves népességéből 5,1 százalék, a cigány anyanyelvű népességből 18,6 százalék és a cigány nemzetiségű népességből 25,9 százalék él élettársi kapcsolatban. A száz házas cigány anyanyelvű nőre jutó 358 és a száz házas cigány nemzetiségű nőre jutó 354 gyerekhez hasonló adatot, száz házas nőre jutó 362 gyereket jegyeztek fel országosan az 1920-as népszámlálásban. Mint korábban már rámutattunk: 1920-ban az ország népességének kormegoszlása is hasonló volt a cigány népesség 1990. évi kormegoszlásához.

2003-ra jelentékeny változás ment végbe a cigány nők termékenységében. Száz törvényesen házas cigány nő élve született gyerekeinek száma jelenleg 305 (száz ténylegesen házas cigány nő élve született gyerekeinek száma 284). Ez a szám lényegesen nagyobb, mint a száz házas nőre országosan jutó 188, de jóval alacsonyabb az 1990-esnél. A termékenység csökkenése egyértelmű; 1990 és 2003 között 10–15 százalékra becsülhető.

Mint láttuk, a száz nőre jutó gyerekek száma a ténylegesen házasoknál kisebb, mint a törvényes családi állapot szerint házasoknál, de a különbség nem túlságosan nagy. Az alábbi táblázatból látható, hogy hasonló a helyzet a hajadonoknál is.

6. táblázat: *Száz 14 évesnél idősebb nő élve született gyerekeinek száma*

Törvényes családi állapot	**Cigányoknál**	**Országosan**
Hajadon	147,7	20
Házas	305,3	188
Tényleges családi állapot	**Cigányoknál**	**Országosan**
Hajadon	107,3	
Házas	284,4	

Az anyanyelvi csoportok között e téren is vannak különbségek, de nem jelentősek.

7. táblázat: *Száz 14 évnél idősebb nő gyerekeinek száma anyanyelv szerint*

Oláh cigány	241,6
Beás	251,3
Magyar	232
Együtt	234

A nemzetiség szerinti különbségek valamivel nagyobbak, de ezek sem alapvetőek.

8. táblázat: *Száz 14 évnél idősebb nő gyerekeinek száma nemzetiség szerint*

Magyar	211,1
Magyar cigány	245,7
Cigány	251,5
Beás	267,1
Együtt	234,4

Alapvetőek viszont az iskolázottság szerinti különbségek.

9. táblázat: *Száz 14 évnél idősebb nő élve született gyerekeinek száma iskolázottság szerint*

8 általános	270
Szakmunkásképző	168
Középfokú végzettség	161
Együtt	241

Már találkoztunk azzal a nézettel, hogy ebben az összefüggésben az iskolázottság az ok és a kisebb gyerekszám a következmény. A valóságos összefüggés nem ilyen egyszerű. Inkább arról van szó, hogy az általános iskolát végző lánynak és családjának választania és döntenie kell: elvégzi-e az általános iskolát és továbbtanul, vagy gyereket szül. A választást és a döntést különböző tényezők befolyásolják. A tényezők közé tartozik az iskola végzéséhez szükséges anyagi eszközök megléte vagy hiánya. Szakmunkásképzőt vagy középiskolát többnyire a jobb anyagi helyzetben lévő lányok végeznek. Az iskola elvégzésében többnyire szerepet játszik a beilleszkedésre, az integrációra vagy az asszimilációra való törekvés is.

Országosan a házas nőkre az a jellemző, hogy hét és fél százaléknak nincs gyereke, 48 százaléknak két, egynegyednek egy és nem egészen egyötödnek három vagy több gyereke van. A cigány házas nők hat százalékának nincs gyereke, 10 százalékának egy, 23 százalékának két és 60 százalékának három vagy több gyereke van.

Tévednénk azonban, ha a mai számokat és arányokat visszavetítenénk a múltba, és azt gondolnánk, hogy „mindig így volt". 2003-ban a cigány nők 33 százalékának van négy vagy több gyereke, de 1920-ban országosan 42 százalék volt a négy vagy több gyerekes nőknek az aránya. Az alábbi táblázat támpontokat nyújt azoknak a változásoknak a nyomon követéséhez, amelyek 1920 és 1990, illetőleg 1993 között, de azokhoz is, amelyek 1990 és 2003 között mentek végbe.

10. táblázat: *Házas nők megoszlása élve született gyerekeinek száma szerint*

	0	1	2	3	4	5–	Összesen
1920	17,9	16,6	12,5	10,0	9,2	32,9	100,0
1949	18,4	22,3	20,7	13,1	8,3	17,2	100,0
1970	13,8	29,2	31,0	12,7	5,8	7,5	100,0
1990	8,8	26,2	45,9	12,9	3,6	2,6	100,0
2001	7,5	24,9	48,6	13,9	4,2	0,9	100,0
Cigányok 1993	3,3	13,3	23,5	23,0	14,5	22,4	100,0
Cigányok 2003	6,2	10,85	23,3	27,0	15,9	17,1	100,0

Még két dologra érdemes felhívnunk a figyelmet. Az 1990-es év elején a cigányságra vonatkozóan becsült termékenységi mutatók hasonlóak voltak az 1921-ben mért országos adatokhoz. Például ezer 15–49 éves magyarországi nőre 117 élve született gyerek jutott 1921-ben. Az 1993-as cigány vizsgálat adatai alapján 1990 és 1993 között a romák körében 112 volt ugyanez a mutatószám. Mindemellett a cigány népesség kormegoszlása is viszonylag közel állt a teljes népesség 1921-ben regisztrált korfájához. Ennek ellenére nem mondhatjuk azt, hogy a romák körében tapasztalható szülési szokások a teljes hazai népesség gyerekvállalási hajlandóságának első világháború utáni sajátosságait tükrözik. A cigányok körében az első és az utolsó gyerek vállalása is (valószínűsíthetően) korábbra tehető, mint az a teljes népességben akár 80 évvel ezelőtt szokásos volt. Ugyanakkor a romák között már az 1990-es évek elején sem volt olyan magas azoknak az anyáknak az aránya, akik öt vagy annál is több gyereknek adtak életet, mint az 1920-as évek teljes népességében.

11. táblázat: *Ezer nőre jutó élveszületési arányszámok az anya életkora szerint*

	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	15–49
1921	40,7	202,0	212,1	126,7		25,2	16,8
1930/31	40,9	158,5	151,8	110,7	74,8	15,7	88,0
1948/49	46,5	163,0	137,7	88,5	54,5	11,0	76,1
1969/70	51,0	162,2	111,1	52,8	19,0	2,3	56,6
1975	72,1	183,5	133,8	62,0	20,2	2,2	72,8
1990	39,5	147,0	115,2	46,8	16,4	1,6	49,4
1999	23,2	73,5	90,7	50,3	17,1	1,6	36,8
2000	23,3	70,1	94,6	54,4	19,2	1,7	38,1
2001	21,8	65,0	92,7	58,1	21,1	1,8	38,1

12. táblázat: *Ezer cigány nőre jutó élveszületési arányszámok az anya életkora szerint*

	15–19	**20–24**	**25–29**	**30–34**	**35–39**	**40–49**	**15–49**
1990/93	137,0	217,8	141,6	8,4	51,9	10,4	111,7
2002	121,1	219,2	133,8	64,1	48,7	6,8	102,2

A 2003. évi felmérés egyik fontos tanulsága, hogy a rendszerváltást követő évtizedben is tovább csökkent a cigányok gyerekvállalási hajlandósága. A változás nem túl jelentős mértékű, de a tendencia egyértelműen kimutatható.

Az egy- és kétdimenziós megoszlások áttekintése alapján nem dönthetjük el, hogy a munkaerő-piaci helyzet radikális változása növelte-e a gyerekvállalási hajlandóságot a romák körében az 1990-es években. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy ha volt is ilyen hatás, az ellentétes irányba ható tényezők erősebbek voltak.

Vessünk egy pillantást az anya életkora szerinti országos élveszületési arányszámok változására. 1975 és 2001 között harmadánál is kevesebbre csökkent az ezer nőre jutó élveszületési arányszám a 15–19 éveseknél. A csökkenés két szakaszban ment végbe. 1975 és 1990 között 72,1-ről 39,5-re, 1990 és 2001 között 39,5-ről 21,8-re csökkent az arányszám. Ugyanilyen mérvű, de sokkal nagyobb horderejű volt a változás a 20–24 éveseknél. 1975 és 1990 között 183,5-ről 147-re, 1990 és 2001 között 147-ről 65-re csökkent az arányszám.

A kilencvenes években több írás is foglalkozott a 20–24 éves nők gyerekszámának csökkenésével. Ezek a tanulmányok megállapították, hogy korábban (tehát például a hetvenes években) 20–22 év volt a magyarországi nők átlagos életkora első gyerekük születésekor. A korai első szülést a keleti típusú gyerekvállalási magatartás jellegzetességének tekintették, szemben a nyugati típussal, amelyre az volt a jellemző, hogy az első gyerek születésekor 25–29 év volt a nők átlagos életkora. Feltételezték, hogy Magyarországon a keleti mintát a nyugati minta váltja fel, az első gyerek születésekor a nők átlagos életkora 25–29 év között lesz, és emelkedni fog az átlagos gyerekszám is.

A feltételezésekből adódó várakozások azonban eddig csak részben teljesültek. 1975 és 1999 között a 25–29 éves nőknél az élveszületési arányszám 133,8-ről 90,7-re csökkent, 2000-ben 94,6-re emelkedett, de 2001-ben ismét csökkent, 92,7-re. Kis mértékben emelkedett viszont az élveszületési arányszám a 30–34 éveseknél és a 35–39 éveseknél.

A 12. táblázatból látható, hogy az első születések legjellemzőbb életkora a cigány nőknél nem a 15. és 19., hanem a 20. és 24. év közé esik. Látható továbbá, hogy a legutóbbi tíz évben határozottan csökkent a 15–19 éves korban szült gyerekek aránya. Látható végül, hogy határozottan csökkent az átlagos élveszületési arányszám is.

Az anyanyelv

A magyarországi cigányok három nagy nyelvi csoporthoz tartoznak. Ezek: a magyarul beszélő magyar cigányok, a romungrók (akik magukat magyar cigánynak, zenész vagy muzsikus cigánynak mondják), a két nyelven, magyarul és cigányul beszélő oláh cigányok (akik magukat románok, romnak mondják) és a két nyelven, magyarul és románul beszélő román cigányok (akik magukat beásnak mondják).

Az alábbiakban négy időpont: 1893, 1971, 1993 és 2003 adatai alapján ismertetjük a nyelvi változásokat.

Az 1893. január 31-én, Magyarországon élő 280 ezer cigány harmada friss vagy olyan bevándorló, illetve olyan bevándorló gyereke volt, aki 1850 után érkezett az országba. Ennek megfelelően 38 százalékuk volt magyar, 30 százalékuk cigány, 24 százalékuk román anyanyelvű, a többiek szlovák, szerb, német, rutén, horvát és egyéb anyanyelvűek.

A jelenlegi országterületen a magyar anyanyelvűek aránya 79,5 százalék, a cigány anyanyelvűeké 10, a román anyanyelvűeké 4,5 százalék volt, további 6 százalék pedig szerb, szlovák, német, rutén, horvát és egyéb. Kiáltó különbség volt tehát az ország egésze és a jelenlegi országterület között, de még nagyobb a mai terület és Erdély között. Erdélyben akkor a cigány anyanyelvűek aránya 42 százalék, a román anyanyelvűeké 39 százalék volt. A mai terület magyar anyanyelvű cigány lakói régebbi bevándorlók utódai voltak. Friss bevándorlók voltak viszont a nem magyar anyanyelvűek. Baranya megyébe például délszláv területről jöttek beások és oláh cigányok, és a magyar anyanyelvűek aránya mindössze 53 százalék volt, Bács–Bodrogba ugyancsak délről jöttek oláh cigányok (23 százalék), szerb cigányok (39 százalék), beások (4 százalék), és a romungrók aránya csak 34 százalék volt.

1971-re átalakult az anyanyelv szerinti megoszlás: a magyar anyanyelvűek aránya 79,5 százalékról 71 százalékra csökkent, a cigány anyanyelvűeké 10 százalékról 21,2 százalékra, a román anyanyelvűeké 4,5 százalékról 7,6 százalékra emelkedett. A cigányok létszáma 320 ezer volt, a magyar anyanyelvűeké 224 ezer, az oláh cigányoké 61 ezer, a beásoké 25 ezer. Az összlétszám ötszörösre, a romungróké négyszeresre, az oláh cigányoké több mint kilencszeresre, a beásoké több mint nyolcszorosra emelkedett. A nyolcszoros és a kilencszeres növekedést bevándorlással magyarázhatjuk. A Dél-Dunántúlon élő beások döntő többsége Horvátországból vándorolt be, de érkeztek Romániából is. Nagy részük a XIX. század végén és a XX. század elején érkezett az országba, de bevándorlásuk folytatódott a két háború között és közvetlenül a második világháború után is. A déli határon jött át ugyanazokban az időszakokban az oláh cigányok egy része is. Ők 1971-ben a Dél-Dunántúlon élő cigányok egyötödét tették ki. Részben Szerbiából, részben a Bánátból érkeztek a mai Bács–Kiskun, Csongrád és Jász–Nagykun–Szolnok megye oláh cigányai, akik 1971-ben a három megye cigányainak 19 százalékát képezték. Erdélyből, illetve Romániából települtek át a szabolcsi, szatmári, bihari, békési és Hajdú megyei oláh cigányok, akik a már korábban érkezettekkel együtt e régió cigányainak 22 százalékát tették ki.

1918 előtt elég természetes volt, hogy a mai Borsod–Abaúj–Zemplén, Nógrád és Heves megyébe oláh cigányok költöztek, de nem ütközött ez különösebb nehézségekbe a két háború között sem.

Nyomtalanul tűntek el, illetve 1971-re anyanyelvet váltottak az 1893-ban szlovák, rutén, szerb és horvát anyanyelvűnek regisztrált cigányok.

1971 és 1993 között nagymérvű nyelvcsere következett be. Az oláh cigányok aránya 21,2 százalékról 4,4 százalékra, a beásoké 7,6 százalékról 5,5 százalékra csökkent, a romungróké ennek megfelelően 71 százalékról 89,5 százalékra emelkedett. Az oláh cigányok létszáma 21 ezerre csökkent, a beásoké 25 ezerről 26 ezerre emelkedett. Az anyanyelvet váltó cigányok többsége továbbra is kétnyelvű maradt: román és magyar nyelven beszélt 53 ezer ember, az országban élő cigányok 11,3 százaléka, cigány és magyar nyelven beszélt 52 ezer ember, az országban élő cigányok 11,1 százaléka. A két nyelven beszélő cigányoknak az összes cigány emberhez viszonyított aránya 28,8 százalékról 22,4 százalékra csökkent, de a számuk 86 ezerről 105 ezerre emelkedett.

A beás és a cigány anyanyelvről a magyar anyanyelvre való áttérés a kétnyelvűség keretében zajlott le. Ezt a kétnyelvűséget Réger Zita úgy jellemezte, hogy az egyik nyelv „a csoporton belüli intim, családias kommunikáció eszköze", a másik „használatos az oktatásban, a hivatalokban, a munkahelyen, illetve a másik nyelvi közösség tagjaival való érintkezés során, és a csoporton belüli kommunikációban is, amikor az oktatás, a hivatal, a munkahely stb. témáiról esik szó".

A nyelvváltás egyik tényezője volt a cigánytelepek döntő többségének felszámolása 1965 és 1985 között. 1971-ben az oláh cigányok 75 százaléka és a beások 48 százaléka élt telepen, 1993 végén az oláh cigányok 4,9 százaléka, a beások 1,1 százaléka. A telepeken a cigányok egymással érintkeztek, a telepekről való kiköltözéssel viszont mindennapos lett a nem cigány többséggel való érintkezés, és elkerülhetetlenné tette a magyar nyelv állandó használatát.

Elősegítette a nyelvcserét az is, hogy már 1971-ben a beás férfiak 84 és az oláh cigány férfiak 75 százaléka olyan munkahelyen dolgozott, ahol kénytelen volt magyarul beszélni. A cigány nőknek eleinte csak 30 százaléka, de a hetvenes évek végén már a fele került hasonló helyzetbe.

Védőnővel, orvossal, patikussal, ügyvéddel csak magyarul lehetett (és lehet) beszélni, hivatalban ügyet csak magyarul lehetett intézni, üzletben, piacon is magyarul kellett tudni. A legnagyobb hatást azonban az óvoda és az iskola gyakorolta. Az óvónő, a tanító, a tanár egy–két kivételtől eltekintve egy szót sem tudott cigányul vagy románul.

Az iskola nemcsak a gyerekkorban, a tanítási időben gyakorolt asszimiláló hatást, hanem később is. Amikor a beás és oláh cigány gyerekek felnőttek, emlékeztek arra, hogy az iskolában nem boldogultak, mert nem vagy rosszul tudtak magyarul. Emlékeztek a kudarcokra, a megaláztatásokra, és sokan közülük úgy döntöttek, hogy a gyerekeiket megkímélik ezektől, otthon is magyarul beszélnek velük, és a magyar nyelvet teszik anyanyelvükké.

Kudarcok, hátrányok, sikertelenségek munkahelyeken, hivatalokban és másutt is érték a magyarul nem jól tudó beásokat és oláh cigányokat. Másrészt viszont a hetvenes és a

nyolcvanas években úgy látszott, hogy a magyar nyelv, a beolvadás, az asszimilálódás állást, jövedelmet, lakást, érvényesülést biztosít. Ésszerű stratégiának látszott az anyanyelv cseréje.

Már 1971 után is sokakat meglepett, hogy az országban élő cigányok 71 százaléka magyar anyanyelvű. (A nyolcvanas és a kilencvenes években azonban közismertté vált ez az adat, és ma is sokszor találkozunk a romungrók 71 százalékos arányával.) Még nagyobb meglepetés volt a beások és az oláh cigányok gyors nyelvi asszimilációja 1971 és 1993 között.

Az az igazság, hogy a nyelvi asszimiláció Magyarországon nem szorítkozik a cigányokra, hanem általános jelenség. A horvát anyanyelvűek száma 1921-ben 59 786 volt, 1970-ben 21 855, 1990-ben 17 577. A szerb anyanyelvűeké 1920-ban 171 131, 1970-ben 7 989, 1990-ben 2 953. A román anyanyelvűeké 1920-ban 23 760, 1970-ben 12 624, 1990-ben 8 730. A szlovák anyanyelvűeké 1970-ben 21 176, 1990-ben 12 745.

1993 és 2003 között tovább csökkent a beás anyanyelvűek aránya: 5,5-ről 4,6 százalékra. A cigány anyanyelvűeknél azonban nem folytatódott a nyelvcsere, hanem éppen ellenkezőleg, 4,4-ről 7,7 százalékra emelkedett arányuk. Ennek megfelelően 89,5-ről 86,9 százalékra csökkent a magyar anyanyelvűek aránya. Az oláh cigányok egy része tehát a nyelvváltásról áttért a nyelv visszaváltására. A beások létszáma nem változott, az oláh cigányoké 44–46 ezerre emelkedett.

13. táblázat: *Cigányok anyanyelv szerinti megoszlása 1893-ban, 1971-ben, 1993-ban és 2003-ban*

	Magyar	**Beás**	**Cigány**	**Egyéb**	**Összesen**
1893	79,5	10,0	4,5	6,0	100
1971	71,0	7,6	21,2	0,2	100
1993	89,5	5,5	4,4	0,6	100
2003	86,9	4,6	7,7	0,8	100

Tudjuk jól, hogy a bevallott anyanyelvet illetően változik az emberek álláspontja. Ezzel kapcsolatban hivatkozunk Teve Skutnabb–Kangass meghatározásaira az anyanyelvről, Kontra Miklósnak a Kritika 2003. januári számában közölt cikke nyomán:

1. származás – az elsőként megtanult nyelv;
2. azonosulás/azonosítás:
   a. az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul,
   b. az a nyelv, amellyel a beszélőt azonosítják;
3. a legjobban ismert nyelv;
4. a legtöbbet használt nyelv.

E definíciókból Skutnabb–Kangass az alábbi következtetéseket vonja le:

1. Egy személynek több anyanyelve is lehet.
2. Ugyanazon személynek más-más lehet az anyanyelve a különböző definíciók szerint.
3. Egy személy anyanyelve élete során akár többször is változhat.
4. Az anyanyelvi definíciókat a nyelvi emberi jogokkal kapcsolatos társadalmi tudatosság foka szerint hierarchikus sorrendbe állíthatjuk.

A KSH a 2001. évi népszámlálásban a 23–25. kérdésre a választ nem tette kötelezővé. Közülük a 23.3 szerint: Melyik nyelv az anyanyelve?

Anyanyelvként – minden befolyástól mentesen – azt a nyelvet kell megjelölni, amelyet az összeírt személy gyerekkorában [általában elsőként] tanult meg, és amelyen családtagjaival általában beszél, és anyanyelvének vall.

A némák és beszélni még nem tudó csecsemők anyanyelve az a nyelv, amelyen a hozzátartozók rendszerint beszélnek. Tekintettel arra, hogy a nemzetiségi lakosság gyerekkorában több nyelvet tanul meg és beszél anyanyelvi szinten, ezért három nyelv megjelölésére van lehetőség.

A népszámlálási kérdőív szerkesztői nem vették észre, hogy az anyanyelvre három egymástól eltérő meghatározást adtak, s erről természetesen nem is világosíthatták fel a kérdezőket.

A népszámlálások és az 1971-es, 1993-as és 2003-as vizsgálat során végül is azt a nyelvet írták be anyanyelvnek, amelyet az összeírt személy anyanyelvének vallott. Ez az esetek nagy többségében lehetett az elsőként megtanult nyelv, de nem feltétlenül volt az. Amit biztosan tudunk, az a bevallás. Az esetek nagy többségében a vallott nyelv azonos az elsőként megtanult nyelvvel, de ismeretlen számú esetben nem azonos azzal.

Egy személy anyanyelve élete során többször is változhat – írta Skutnabb–Kangass, és hozzátehetjük, hogy az anyanyelv néha elhatározás és választás kérdése.

Az 1971. évi országos kutatás szerint akkor a 320 ezer cigány személyből 61 ezer, vagyis 21,2 százalék volt cigány és 25 ezer, vagyis 7,6 százalék volt román anyanyelvű.

Az 1990. évi népszámlálásban 48 072 cigány anyanyelvű személyt írtak össze, de úgy, hogy a beás anyanyelvűeket is cigány anyanyelvűeknek vették. Az iskolastatisztikák alapján 445 ezer főre becsülhető akkori cigány lakosságnak ez a 48 072 személy a 10,8 százalékát tette ki. Vagyis a cigány és a beás anyanyelvűek együttes száma az 1971-es 86 ezerről 48 ezerre csökkent, arányuk pedig 28,8 százalékról 10,8 százalékra.

14. táblázat: *Az anyanyelv és a településtípusok*

Településtípus	Anyanyelv				
	Cigány	**Beás**	**Magyar**	**Egyéb**	**Együtt**
Falu	5,8%	4,6%	88,7%	1,0%	100%
Város	8,9%	5,5%	84,7%	1,0%	100%
Budapest	9,6%	0,2%	90,2%	0,9%	100%
Összesen	7,7%	4,6%	86,9%	0,9%	100%

15. táblázat: *A beszélt nyelvek százalékaránya az egyes korcsoportokban*

Korcsoport	Csak magyar	Cigány	Beás	Más nyelv	Összesen
0–6 évesek	88,1	8,0	2,8	1,1	100,0
7–14 évesek	80,1	12,0	5,0	2,9	100,0
15–19 évesek	76,9	13,0	4,5	5,5	100,0
20–24 évesek	73,0	17,2	6,2	3,5	100,0
25–29 évesek	72,1	17,3	8,2	2,4	100,0
30–39 évesek	65,6	19,7	10,4	4,4	100,0
40–54 évesek	65,7	20,9	10,5	2,0	100,0
55– évesek	61,7	20,5	12,6	5,3	100,0
Összesen	74,2	15,4	7,1	3,3	100,0

Az 1993. évi országos kutatásban a megkérdezettek 5,5 százaléka mondta magát beás és 4,4 százaléka cigány anyanyelvűnek. Ez összesen 9,9 százalék, ami közel áll az 1990-es népszámlálás 10,8 százalékához.

A 2001. évi népszámlálás során 48 685 beás és cigány anyanyelvű személyt írtak össze. Becslésünk szerint a népszámlálás idején 550 és 570 ezer között volt a cigányok létszáma. Vagyis 2001-re 8,5–8,9 százalékra csökkent a magukat beás, illetve cigány anyanyelvűnek mondó személyek együttes aránya.

Jó lett volna a 2001-es népszámlálás *Nemzetiségi kötődés* című, 2002-ben kiadott kötetéből megtudni a cigány anyanyelvűek és a családi körben cigány nyelvet beszélők, illetőleg a beás anyanyelvűek és a családi körben beás nyelvet beszélők számát. A terjedelmes kötet azonban érthetetlen módon összevonta a cigány és a beás anyanyelveket, valamint a cigány és a beás nyelveket családi körben beszélőket.

Az anyanyelvi arányok azt mutatják, hogy 1993 és 2001 között is tovább hatottak az anyanyelv cseréjét előidéző tényezők. Nem kétséges, hogy tovább hatnak ma is, és tovább fognak hatni a legközelebbi években is.

Ellentétes irányban hatottak és hatnak a cigány és a beás nemzetiségi, nyelvi és kulturális mozgalmak, amelyek érvényesülési és megélhetési lehetőségeket nyújtanak a hozzájuk csatlakozóknak. Lassította és lassítja a nyelvi asszimilálódást, illetőleg 23–24 ezer embernél a cigány nyelv visszaváltását idézte elő, hogy a beolvadás már nem nyújtott és nem nyújt állást, jövedelmet, megélhetést.

A cigány anyanyelv bizonyos mértékű visszaváltása, visszavétele országos jelenség, de inkább városi, mint falusi, és még inkább budapesti. Cigány anyanyelvűnek vallotta magát a falusi cigányok 5,8 százaléka, a városiak 8,9 százaléka és a budapestiek 9,6 százaléka.

Emlékeztetünk arra, hogy 1971-ben 21 százalék volt a cigány anyanyelvűek aránya, vagyis a magyarországi cigányok 21 százaléka oláh cigány származású. Viszont az 1993-as felmérésben 11 százalék volt azoknak az aránya, akik a magyaron kívül ismerték és beszélték a cigány nyelvet. Könnyű volt tehát visszaváltani a cigány anyanyelvet.

A nagyobb városi és a még nagyobb budapesti arányt részben a költözésnek tulajdonítjuk. A cigány anyanyelvűek mozgékonyabbak voltak, könnyebben változtattak lakóhelyet, erősebben vonzódtak a városokhoz, különösen Budapesthez, és inkább keresték és találták meg a városi, budapesti kereseti lehetőségeket.

Nemzetiség

Eltolódásokat tapasztalunk a nemzetiségi hovatartozás tekintetében is. Le kell szögeznünk, hogy az a cigány ember, aki cigánynak tartja magát a hétköznapokon, népszámlálás idején nem feltétlenül vallja magát cigány nemzetiségűnek. Igen sok ember van, aki magát cigánynak és magyarnak vagy magyarnak és cigánynak vallja, nemzetiségi hovatartozását illetően azonban nem cigánynak, hanem magyarnak vagy magyar cigánynak.

Az 1990. évi népszámlálásban 143 ezer ember vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Az 1990. évi iskolastatisztikák alapján a cigány népesség számát 1990-ben 440–450 ezer főre becsülhetjük. Vagyis 1990-ben a cigányok 32 százaléka vallotta magát cigány nemzetiségűnek.

A 2001-es népszámlálásban 190 ezer ember vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Már tudjuk, hogy a népszámlálás évében 550–570 ezer körül lehetett az ország cigány népessége. 570 ezer fővel számolva a cigányok 33 százaléka, 550 ezer fővel számolva 34,5 százaléka vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Számuk tehát növekedett, de arányuk csak nagyon kis mértékben emelkedett.

Az 1993-as adatfelvételben minden 14 éven felüli személytől megkérdeztük, hogy milyen nemzetiségűnek vallja magát. Az ötezernél több megkérdezett 56,2 százaléka vallotta magát magyar, 22 százaléka cigány vagy oláh cigány nemzetiségűnek, 18,2 százaléka magyar cigánynak és 0,7 százaléka románnak vagy beásnak.

Valószínűnek tartjuk, hogy a 2001. évi népszámlálás során az 1993-as felmérésben magát magyar cigánynak mondó 18 százalék egy része a cigány, egy másik része a magyar nemzetiséget választotta, és az is valószínű, hogy a 18-ból tíz a cigányt, nyolc a magyart választotta.

A 2003-as felmérésben is kérdeztük a nemzetiséget. A mintában szereplő 5408 személyből 37,8 százalék volt magyar, 29,8 százalék magyar cigány, 26,8 százalék cigány, 4,5 százalék beás és egy százalék egyéb nemzetiségű.

Elég természetes, hogy a 37,8 százalék magyar nemzetiségű a 2001-es népszámlálásban is magyarnak mondta magát, és a 26,8 százalék cigány nemzetiségű is cigánynak mondta magát 2001-ben. De cigány nemzetiségűnek mondta magát az a 4,5 százalék is, aki beás nemzetiséget mondott 2003-ban. Nem is tehetett mást, mert a 2001-es népszámlálásban nem különböztették meg a cigány és a beás nemzetiséget (a cigány és a beás anyanyelvet sem), hanem egy kategóriába sorolták őket. A 29,8 százalék magyar cigány döntő többsége pedig magyar nemzetiségűnek mondta magát a 2001-es népszámlálásban.

Nem látunk eltolódást a két népszámlálás között, azonban az 1993-as és a 2003-as felmérés között a következőkben igen: az 1993-as 56 százalék magyar nemzetiséget valló cigány embernek harmada magyar cigánynak mondta magát 2003-ban. Kevésbé érezte magát magyarnak, és inkább érezte magát cigánynak, mint 10 évvel korábban. Úgy is mondhatnánk, hogy kevésbé érezte magát integráltnak, a magyar társadalom részének, és inkább érezte magát elkülönítettnek és kirekesztettnek. A magyar nemzetiséget választók másik, kisebb csoportja pedig nem is a magyar cigány, hanem a jelző nélküli cigány nemzetiségre váltott.

Az 1993-as kutatásban a magyar anyanyelvű cigányok 60,2 százaléka vallotta magát magyarnak, 18,8 százaléka magyar cigány, 18,5 százaléka cigány és 0,2 százaléka beás nemzetiségűnek. A romungrók 60,2 százaléka a magyar anyanyelvű és cigány származású embert magyar nemzetiségűnek tartotta. Ezek az emberek cigánynak ismerték el magukat már azzal, hogy válaszoltak a kérdőív kérdéseire, hiszen az egész kérdezés annak hangsúlyozott bejelentésével kezdődött, hogy a kérdezés célja a cigány családok helyzetének megismerése. Cigánynak ismerték el magukat, de magyar nemzetiségű cigánynak.

2003-ban már csak 38,6 százalék gondolkodott így. A magukat cigány nemzetiségűnek vallók aránya 18,5-ről 25 százalékra, a magukat beás nemzetiségűnek mondók aránya 0,2-ről 4,5 százalékra emelkedett. Ők valószínűleg azoknak a leszármazottai, akik 1971-ben még cigány, illetve magyar anyanyelvűnek mondták magukat, de az arányok növekedése egyrészt a nemzetiségi mozgalmak hatásának, másrészt a beolvadási kísérletek kudarcának tulajdonítható. Lényegesebb ennél a magyar cigány nemzetiséget mondók arányának 18,8-ről 32 százalékra való emelkedése.

16. táblázat: *Anyanyelv és nemzetiség, 1993*

Anyanyelv	Nemzetiség					
	Magyar	Magyar cigány	Cigány	Beás	Egyéb	Összesen
Magyar	60,2	18,8	18,5	0,2	2,3	100,0
Cigány	21,2	18,3	59,6	1,8	1,7	100,0
Beás	18,9	22,4	48,7	8,1	1,9	100,0
Összesen	56,2	18,2	22,0	0,7	2,9	100,0

17. táblázat: *Anyanyelv és nemzetiség, 2003*

Anyanyelv	Nemzetiség					
	Magyar	Magyar cigány	Cigány	Beás	Egyéb	Összesen
Magyar	38,6	31,9	25,1	4,2	0,2	100,0
Cigány	29,3	17,1	42,3	3,2	8,1	100,0
Beás	39,8	15,2	32,8	11,5	0,7	100,0
Összesen	37,8	29,8	26,8	4,5	1,1	100,0

A nemzetiségi adatokat tartalmazó népszámlálási kötet megjelenése óta sokan írták le azt a mondatot, hogy 600 ezer magyarországi cigányból csak 190 ezer ember vallotta magát cigánynak. A felmérések adatai azonban mutatják, hogy a magyar anyanyelvű cigányoknak 1993-ban 60,2 százaléka, 2003-ban 38,6 százaléka magyar nemzetiségűnek vallotta ugyan magát, de elismerte cigány származását és vállalta cigányságát. Nem is tehetett mást, mert a környezet szigorúan számon tartja ezt.

A kisebbségi törvény megfogalmazása idején fölmerült az a javaslat, hogy a nemzeti kisebbségek között ott legyen a zsidó is. A magyarországi zsidók többsége ezt elutasította. Az ELTE Szociológiai Intézetében működő Kisebbségkutató Intézet 1999-ben felmérést végzett a mai magyarországi zsidóságról. A kérdőív egyik kérdése a zsidó identitásra vonatkozott. Az öt lehetséges válasz közül az egyik póluson a „Magyarországon élő zsidó vagyok" szerepelt. Ezt a választ első helyen 23, második helyen 16 százalék választotta. A másik póluson „magyar vagyok" válasz szerepelt. Ezt 13, illetve 10 százalék választotta. A válaszolók többsége a „kettős identitású" válaszokat választotta. A „zsidó vallású (származású) magyar vagyok" választ 30, illetve 25 százalék választotta. A „magyar is meg zsidó is vagyok" választ mindkét helyen 24 százalék választotta.

A mai Magyarországon élő zsidók ősei a XVIII. és a XIX. században vándoroltak be Magyarországra. Bevándorlásuk előtt természetesen nem magyar volt az anyanyelvük. Jelenleg

magyar az anyanyelvük és a 2001. évi népszámlálás idején a nemzetiségi kérdésre nagy többségük valószínűleg azt a választ adta, hogy magyar nemzetiségű.

A romungrók ősei a XVI., a XVII. és a XVIII. században vándoroltak be Magyarországra. Jelenleg magyar az anyanyelvük, és a 2001. évi népszámlálás idején többségük magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

A magyar cigány nemzetiséget választóknál nyilvánvalónak látszik a kettős identitás. Tudjuk azonban – és hangsúlyoztuk is –, hogy kettős identitásúak a magyar nemzetiséget választók is. És nem tudjuk, csak találgatjuk a magyar cigány nemzetiség választásának jelentéseit. Magától értetődően van olyan jelentése, hogy magyar is vagyok, meg cigány is vagyok, de lehet más jelentése is. A magyar szó használatában szerepet játszik a romungrók „magyar muzsikus cigány" öntudata, a muzsikus cigánynak a magyar társadalomban elfoglalt helyéről és presztízséről való elképzelés, a cigányságon belüli arisztokrácia mítosza, az oláh cigányoktól való különbözőség tudata és hangsúlyozása. Azoknál azonban, akik korábban „tisztán" magyarok voltak, most pedig magyar cigányok, gondolnunk kell az utóbbi évek keserű tapasztalataira, a megkülönböztetésre, az elkülönítésre, a kirekesztésre. Számukra a magyar cigány önálló nemzetiség, amely különbözik a cigánytól is, a magyartól is.

1993-ban a beás anyanyelvű cigányok 19 százaléka vallotta magát magyar, 49 százaléka cigány, 8 százaléka beás vagy román, 22 százaléka magyar cigány nemzetiségűnek. A 2003-as felmérésben 39,8 százalék vallotta magát magyar, 32,8 százalék cigány, 11,5 százalék beás vagy román és 15 százalék magyar cigány nemzetiségűnek. Az átalakulás iránya tehát náluk eltért a romungrókétól. A romungrók jelentős része nemzetiségi tekintetben távolodott a többségi társadalomtól, a beások az integrálódás útját választották.

Az oláh cigányoknál is növekedett a magyar és csökkent a cigány nemzetiséget választók aránya. 1993-ban 21 százalékuk vallotta magát magyar, 59,6 százalékuk cigány, 2 százalékuk beás vagy román és 15 százalékuk magyar cigány nemzetiségűnek. 2003-ban 29 százalékuk vallotta magát magyar, 42 százalékuk cigány, 3 százalékuk beás és 17 százalékuk magyar cigány nemzetiségűnek.

Mindkét felmérés pozitív kapcsolatot mutatott az iskolázottság és a magyar nemzetiséghez való kötődés között. Három értelmezés is kézenfekvő. Az első közülük az iskola asszimiláló hatása. A második szerint azok iskolázódnak, akik alkalmazkodni, beilleszkedni, asszimilálódni akarnak, akik magyarok szeretnének lenni. A harmadik az anyanyelvvel függ össze. A magyar anyanyelvűek iskolázottabbak és egyébként is nagyobb arányban vallják magukat magyar nemzetiségűnek.

Kölcsönösek az összefüggések a munkaerő–piaci státusnál is. A foglalkoztatottaknál már maga az elhelyezkedettség is a magyar nemzetiség elfogadásának arányában hat, a munkahely elvesztésétől való félelem és a munkatársakkal való kapcsolat is, de az is, hogy a már beilleszkedett, asszimilálódott emberek inkább tudták megtartani munkahelyüket, és könnyebben tudtak elhelyezkedni. Magyar nemzetiség és foglalkoztatottság kapcsolódását az is elősegítette és elősegíti, hogy a magyar anyanyelvűeknek és az iskolázottaknak jobb a munkaerő-piaci helyzete, és inkább választják a magyar nemzetiséget is.

Erős összefüggés volt 1993-ban a cigány szervezetekben való részvétel és a nemzetiségi önmeghatározás között is. (2003-ban nem kérdeztük a szervezeti tagságot.) Elég természetesnek látszik, hogy a cigány szervezetekben aktív személyek az átlagosnál kisebb mértékben vallják magukat magyar és az átlagosnál nagyobb mértékben cigány nemzetiségűnek. Ez az összefüggés azonban nem volt teljesen egyértelmű. A cigány szervezetek tagjai a többieknél nagyobb, de nem sokkal nagyobb mértékben vallották magukat cigány nemzetiségűnek. Ha elfogadnánk azt az elvet, hogy azok a cigányok, akik cigány nemzetiségűnek vallják magukat, akkor azt is el kellene fogadnunk, hogy a cigány szervezetek tagjainak közel fele nem is cigány.

CIGÁNY KISEBBSÉGI ÖNKORMÁNYZATOK MAGYARORSZÁGON

Kutatási gyorsjelentés

Kállai Ernő

A rendszerváltás után az első,- demokratikusan megválasztott parlament és kormány azonnal szembesült az évtizedek óta háttérbe szorított kisebbségi kérdés, ezen belül a romák megoldatlan gondjaival és az azonnali cselekvés szükségességével. Így az elmúlt több mint tíz év történéseit két nagy szakaszra bonthatjuk: 1990-től 1995-ig az egész jogszabályi és intézményi háttér újragondolása, jogszabályalkotás útján történő át- és kialakítása volt napirenden. 1995 után pedig megjelentek az első olyan kormányzati programok, amelyek a cigányság helyzetének jobbítása érdekében születtek. Tovább nem is lehetett halogatni az állami szerepvállalást, mivel a rendszerváltás az egész magyar társadalom anyagi helyzetét megváltoztatta. Kinyílt a szociális olló, a gazdasági szerkezet átalakulása, a privatizáció következtében jelentős tömegek váltak munkanélkülivé. A 90-es években felgyorsuló modernizáció, az új gazdasági körülmények által teremtett világ legnagyobb vesztesei Magyarországon a 2 millió szegény lakoson belül a romák voltak, akik a 10 milliós lakosság mintegy 5%-át jelentik. Megfogyatkozott a szolidaritás, felerősödött a mások gondjai iránti közömbösség, az intolerancia. A megjelenő, majd megerősödő – és gyakran legitim politikai erők oldalvizén hajózó – szélsőjobboldali, fasisztoid csoportosulások támadásainak elsődleges célpontjává a magyarországi cigányok váltak. Rendszeresen történtek szervezett, csoportos bántalmazások. Az indulatok elszabadulásától tartva a politikai döntéshozók is felismerték, hogy speciális, a romák társadalmi integrációját elősegítő állami segítség nélkül nincs esély a helyzet kezelésére. Így a rendszerváltás után a hazai kisebbségeket érintő jogalkotás legfontosabb eleme, a további előrelépést és intézményi kereteket megalapozó jogszabály a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény lett (Nektv.), amelyet az akkori parlament 96%-os többséggel fogadott el. Fontos előrelépés volt ez, mivel a cigányságot először ismerték el hazánkban jogilag is kisebbségnek, szemben az 1961-es pártharározat óta folytatódó gyakorlattal, amely a roma népességet szociális problémaként definiálta. Ez a törvény teremtette meg Európában egyedülálló módon a kisebbségi önkormányzatok intézményét is.

A jogrendszer által biztosított lehetőségek

A kisebbségek, így a cigányság „alaptörvényét" jelentő jogszabály, a Nektv. a rendszerváltozással újraírt Alkotmány 68. és 70/A. szakaszában megfogalmazott alapelveket részletezi.

A törvény már Preambulumában arra az alapvető felismerésre jut, hogy a *„nemzeti és etnikai kisebbségek harmonikus együttélése a többségi nemzettel a nemzetközi biztonság alkotó eleme”*, valamint *„a nemzeti és etnikai önazonossághoz való jogot az egyetemes emberi jogok részének tekinti”*. Fontos megemlíteni azt is, hogy nem különleges kiváltságban részesülnek ezáltal a kisebbségek: *„Ezen jogok összessége nem a többség adománya és nem a kisebbség kiváltsága, forrásuk pedig nem a nemzeti és etnikai kisebbségek számaránya, hanem az egyén szabadságának és a társadalmi békének tisztelete alapján a másság joga”*. Megtalálhatóak mindazon elvek és értékek, amelyeket védeni és fejleszteni kíván*: „A Magyar Köztársaság területén élő, magyar állampolgárságú nemzeti és etnikai kisebbségek nyelve, tárgyi és szellemi kultúrája, történelmi hagyományai, valamint a kisebbségi létükkel összefüggő más sajátosságaik egyéni és közösségi önazonosságuk része.”* De kiemelten szerepet kap az önkormányzathoz való jog deklarálása is: *„az önkormányzatok a demokratikus rendszer alapját képezik, a kisebbségi önkormányzatok létrehozását, tevékenységét és az ezáltal megvalósuló kulturális autonómiát az Országgyűlés a kisebbségek sajátos jogérvényesítése egyik legfontosabb alapfeltételének tekinti”*. Mindezek alapján már most előre kell bocsátani a törvény legjellemzőbb sajátosságát: nem csak egyéni jogokat ismer, véd és támogat, hanem a közösségi (kollektív) jogok is megtalálhatóak a jogszabályban. Ennek a legjellemzőbb megjelenési formája a kisebbségi önkormányzatok rendszere. A fejlett jogelvek ilyen határozott kinyilvánításától általában tartózkodnak Európa többi részén, így ezért is tekinthetjük különlegesnek a hazai szabályozást.

A törvényben megjelenő jogokat a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozók gyakorolhatják, ennek alapja pedig a szabad identitásválasztás. Mindenki önmaga döntheti el, saját belátása szerint, hogy származása alapján kisebbségi csoporthoz[1] tartozónak tekinti-e magát. Ez az önbevallás egyben különlegesen védett személyes adat is, bármilyen nyilvántartásban szerepeltetni csak különösen szigorú szabályok szerint lehetséges. Az alapvető rendelkezések között találjuk a hátrányos megkülönböztetés általános tilalmát és annak konkrét eseteit is, anélkül, hogy magának a diszkriminációnak fogalmi meghatározását adná.[2]

A Nektv. II. fejezete az egyéni kisebbségi jogokat sorolja fel. Itt találhatóak meg az identitás megvallásának részletes szabályai, a családi hagyományok ápolásának és a névválasztás

---

[1] A törvényalkotó gondoskodott arról, hogy valóban csak a történetileg meggyökeresedett etnikumok rendelkezzenek kisebbségi státusszal, másrészt a definíció megalkotásánál tartózkodott a politikai vagy gazdasági jellemzők meghatározásától, elsősorban kulturális feltételeket szabva: „nemzeti és etnikai kisebbség (a továbbiakban: kisebbség) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.”

[2] Nagy adóssága a magyar jogalkotásnak a „diszkrimináció” fogalmának és fajtáinak részletes meghatározása. Sajátos módon egyedül a „közvetett diszkrimináció” fogalma található meg a magyar jogrendszerben, az is csak nem régóta, a Munka Törvénykönyvében.

szabadságának elve, a kisebbségi oktatásban és hagyományápolásban való szabad részvétel és az anyaországgal történő kapcsolattartás joga is.

A törvény III. fejezete szól a közösségi jogokról. Itt rendelkezik a közszolgálati médiumokban történő műsorkészítési jogról, a kisebbségek országgyűlési képviselethez való jogáról, sajátos módon a kisebbségi jogok országgyűlési biztosának (ombudsman) intézményéről, valamint a neveléshez–oktatáshoz való jog alapelveiről is. Szorosan kapcsolódnak ehhez a részhez a VI–VII. fejezetben mindezen oktatási–kulturális jogok részletezése és a nyelvhasználatra vonatkozó szabályok is. Különösen érdemes kiemelni, hogy a törvény (az általa elismert kisebbségi nyelvek felsorolása után) lehetőséget biztosít az anyanyelvi vagy anyanyelvű oktatás számára is. Amennyiben legalább nyolc, egyazon kisebbséghez tartozó szülő igényli, kötelező a kisebbségi osztály vagy tanulócsoport indítása is, és az oktatás tartalmi elemeire is történik utalás ebben a vonatkozásban.[3] A megfelelő színvonal biztosítása érdekében az állam feladata megfelelő pedagógusok képzése, oktatási anyag kidolgozása, tankönyvek megjelentetése, taneszközök előállítása. A nyelvhasználat tekintetében pedig a jogszabály a teljes szabadságot deklarálja általános szinten, a közéletben és a hivatalos eljárásokban egyaránt.

A Nektv. elsődleges céljának tekinthető a személyi elven alapuló kulturális autonómia megteremtésének elősegítése, ennek szervezeti megnyilvánulása pedig a kisebbségi önkormányzatok rendszere. Ennek két szintje van jelenleg: a helyi és az országos. A helyi kisebbségi önkormányzatok háromféle módon jöhetnek létre. Így először, és a cigányság esetében elvétve előfordulva, ha a települési önkormányzati választásokon mandátumot szerzett képviselők több mint a fele egy adott kisebbség képviselőjeként kerül megválasztásra, akkor az új testület átalakulhat települési kisebbségi önkormányzattá. Ebben az esetben a testület azokat a feladatokat is (hatósági jogkör, közüzemi szolgáltatások, stb.) ellátja, amelyek egy települési önkormányzat hatáskörébe tartoznak. Másik lehetséges (de szintén igen ritka) lehetőség az, ha a települési önkormányzat képviselőinek 30%-át egyazon kisebbség jelöltjeként választják meg, akkor ezek a képviselők létrehozhatják a közvetett módon létrejött helyi kisebbségi önkormányzatot. A harmadik, alapvetően és döntő többségében előforduló lehetőség, a közvetlen módon létrejött helyi kisebbségi önkormányzat. Ebben az esetben öt ajánlásra van szükség mindösszesen ahhoz, hogy valaki kisebbségi képviselőjelölt lehessen. A szabad identitásválasztás miatt a jelöltnek nem kell nyilatkoznia kisebbségi hovatartozásáról még megválasztása után sem, elegendő arról nyilatkoznia, hogy vállalja az adott kisebbség képviseletét. Mivel a települési és kisebbségi önkormányzati választásokat egy időben tartják – és természetesen nincs nyilvántartás senki kisebbségi származásáról –, így minden, választójoggal rendelkező magyar állampolgár rendelkezik mind aktív, mind passzív választójoggal a kisebbségi önkormányzati választásokon is.

---

[3] Érdemes előrevetíteni egy problémát, ugyanis jelentős visszaélés is történt a hivatkozott jogszabályhellyel. A szülők gyakran tudtuk nélkül „igényelték" ezt az oktatási formát, az önkormányzat pedig szegregált cigány osztályok létrehozására használta fel.

Az így létrejött helyi kisebbségi önkormányzatok közjogi státusszal rendelkeznek, feladataikat a települési önkormányzat mellett látják el. A települési kisebbségi önkormányzat kivételével (amely „működteti" az egész települést) a másik két modell azonos, de meglehetősen bonyolultan szabályozott feladat- és hatáskörrel rendelkezik. Egyrészt rendelkeznek saját hatáskörrel (saját vagyonának felhasználása, gazdasági irányítás, szervezeti és működési rend meghatározása, névválasztás, helyi kisebbségi ünnepek meghatározása, ösztöndíjak és kitüntetések alapítása, intézményalapítás, stb.), másrészt lehetősége van a települési önkormányzatnak hatásköröket átruháznia a kisebbségi önkormányzatra (ennek azonban nincsenek kötelező esetei), és vannak olyan hatáskörök is, amelyek a települési önkormányzattal együttesen gyakorolhatók (egyetértési, szabályozási, véleményezési jog esetei). Törvényességi felügyeletüket az illetékes Közigazgatási Hivatal látja el, gazdálkodásukat pedig csak az Állami Számvevőszék ellenőrizheti.

A kisebbségi önkormányzatok működésének infrastrukturális hátterét a települési önkormányzatoknak kell biztosítaniuk: gondoskodni a megfelelő elhelyezésről, biztosítani a szükséges technikai eszközök használatát. A működés pénzügyi feltételeit az éves költségvetési törvényben meghatározott nagyságú normatív összeg biztosítja. A finanszírozás azonban többcsatornás. Az államilag biztosított normatívát a települési önkormányzat (saját belátása szerint) tetszőleges összeggel kiegészítheti, lehetőség van pályázatok kiírására és külföldi szervezetek támogatásának, adományának elfogadására, vagy akár vállalkozás folytatására is. Mindezen pénzeket azonban csak a költségvetési gazdálkodás szabályai szerint lehet kezelni. A helyi kisebbségi önkormányzat költségvetésének teljes mértékben be kell épülnie a települési önkormányzat költségvetésébe, bár erre vonatkozóan a település nem rendelkezik döntési jogosultsággal. A gazdálkodás végrehajtója azonban csak az önkormányzat hivatala lehet. A kötelezettségvállalásra, utalványozásra, ellenjegyzésre a települési önkormányzat jegyzője jogosult, és az ellenjegyzés a fedezet meglétére és a kiadás jogszerűségére terjed ki.

Külön kell szólni az országos önkormányzatokról, mivel a Nektv. lehetőséget biztosít a helyi kisebbségi önkormányzatok országos szintű integrációjára, kisebbségenként egy országos önkormányzat megalakítására. Az országos önkormányzatot elektori rendszerben választják. Így kisebbségi elektor minden (az ismertetett három forma közül bármilyen módon) megválasztott helyi kisebbségi képviselő vagy szószóló.[4] Ha a településen nincsenek ilyenek, akkor egy elektor megválasztását kezdeményezheti a településen élő három, magát kisebbséghez tartozónak valló állampolgár. Ha az országos választáson az elektorok 50%-a megjelenik, a gyűlés határozatképesnek tekinthető.[5] Az országos önkormányzat képviselőit ekkor saját körükből, a kislistás választás szabályainak megfelelően választják meg, számuk 13 és 53

[4] A szószóló – amely intézménnyel nem foglalkoztunk részletesen – egy településen kisebbségi önkormányzat hiányában láthatja el az adott kisebbség érdekeinek képviseletét, védelmét.

[5] Mint 2003 januárja óta tudjuk: az 50%-os részvételnek az elektori gyűlésen folyamatosan, így az utolsó szavazás alkalmával is meg kell lennie.

között lehet. A megválasztott testület alapvető feladata a helyi kisebbségi önkormányzatok érdekeinek országos és megyei szintű képviselete. Az országos és helyi szint között azonban nincs hierarchikus viszony, nem tartoznak egymásnak beszámolási kötelezettséggel. Feladat- és hatáskörét tekintve az országos önkormányzat szinte azonos jogosítványokkal rendelkezik, mint a helyiek. Lényeges különbség azonban, hogy míg gazdálkodását szintén az Állami Számvevőszék ellenőrzi, törvényességi felügyeletére egyetlen állami szervnek sincs hatásköre, bár ennek hiányára a kisebbségi ombudsman több alkalommal is felhívta már a figyelmet.

Ha összefoglaljuk a véleményünket a jogi szabályozásról, kijelenthetjük, hogy fontos intézmény jött létre a kisebbségi önkormányzatok megalkotásával minden kisebbség, így a cigányság esetében is. Az már más kérdés, hogy a korszerűen megfogalmazott elvek, jelenlegi formájukban, alkalmasak-e a kitűzött feladatok megvalósítására. Már magában a szabályozásban is felfigyelhetünk néhány komoly negatív jellemzőre. Ezek között elsődleges a szankciók hiánya. Hiába a tilalom vagy kötelezettségvállalás, ha annak megsértése vagy elmulasztása következmény nélkül marad. Utalhatunk itt a kisebbségek országgyűlési képviseletére, illetve annak elmaradására, amely mulasztásban megnyilvánuló alkotmánysértő jellegét az Alkotmánybíróság már kétszer is megállapította. A politikai pártok azonban mégsem tudtak megoldást találni mulasztásukra. Szintén fontos probléma a települési és a kisebbségi önkormányzatok hatáskörének nem megfelelő elhatárolása. Így olyan ellentmondások alakulnak ki, amelyeknek vesztese többnyire a kisebbségi önkormányzat (pl. a segélyre szorulókat a kisebbségi önkormányzathoz küldik, pedig nincs ebben a kérdésben hatáskörük). A működés alapjait veszélyezteti a finanszírozás megoldatlansága is. Az éves állami normatíva általában a kisebbségi önkormányzat infrastruktúrájának üzemeltetésére sem elegendő. A települési önkormányzat akkor ad további forrásokat, ha jónak látja, és lehetősége van rá, ám ezt nagyon sok körülmény befolyásolhatja. A pályázati pénzek esetlegesek, ezekre nem lehet hosszú távú programokat kialakítani. A cigányság esetében pedig külön ki kell emelni az anyaország hiányát is, ahonnan erkölcsi és anyagi támogatást kaphatnának, ha lenne. Így az ő esetükben a forráshiányos működés hatványozottabban jelentkezik.

Kutatási céljaink

Kutatásunk legfontosabb célja az volt, hogy valóságos képet adjunk a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok működéséről, azokról a körülményekről, amelyek alapvetően befolyásolják a törvényben deklarált célok megvalósíthatóságát, valamint azt, hogy a jogszabályban biztosított lehetőségek mennyire vannak összhangban a megválasztott cigány kisebbségi önkormányzatok lehetőségeivel és a helyi cigány népesség elvárásaival. Ugyancsak a kutatás céljai közé tartozott annak feltárása is, hogy az adott települések, megyék szociológiai adatokkal leírható lehetőségei mennyiben befolyásolják a CKÖ-k működését. Így kíváncsiak voltunk arra is, milyen mértékben változott a cigány népesség száma és aránya az általunk vizsgált településeken, milyen helyzetben vannak az adott települések az ország átlagos viszonyaihoz képest, ebben

a helyzetben milyen segítséget tudnak nyújtani a CKÖ-knek, és egyáltalán, mi a véleményük az egész intézményről és magukról a cigányokról.

A CKÖ-k feltérképezése során külön gondot fordítottunk a személyi összetétel és az infrastruktúra vizsgálatára, működésük és kapcsolatrendszerük nagyon sok elemére, és a saját magukról és problémáikról kialakult véleményükre is.

A kutatás módszerei

A helyi cigány kisebbségi önkormányzatok működését 2001 végétől kezdődően vizsgáltuk az MTA Kisebbségkutató Intézetében, legfőképpen a Miskolci Egyetem szociológia szakos hallgatóinak bevonásával.[6] A kutatás során az alábbi módszereket alkalmaztuk:

- Kérdőíves adatokat vettünk fel a mintába került településeken a helyi cigány kisebbségi önkormányzat vezetőjével.
- Kérdőíves adatokat vettünk fel a település polgármesterével vagy jegyzőjével.
- Települési Adatlap néven megfigyelési jegyzőkönyvet készített minden terepmunkás a kutatás körülményeiről, az általa tapasztalt benyomásokról.
- Mélyinterjút készítettünk a cigány kisebbségi önkormányzatok vezetőivel.
- Mélyinterjút készítettünk a települések polgármestereivel vagy jegyzőivel.
- Statisztikai adatokat gyűjtöttünk az adott településekre és megyékre vonatkozólag.
- Minden terepmunkás esettanulmányt készített az általa meglátogatott településről, felhasználva minden, rendelkezésére álló adatot.

A mintavétel módszere

A mintavételhez a következő adatbázisokat használtuk:

- 1990-es népszámlálás adatai (KSH)
- 1992-es Kertesi–Kézdi becslés
- 1994/95-ben megválasztott CKÖ-k adatai a BM Választási Hivatalának nyilvántartásából
- 2001. július 30. zárású, létező CKÖ-k listája a NEKH nyilvántartása alapján
- 2001. január 1. KSH községsoros adatok és kisebbségi önkormányzatok adatbázisa

A mintavétel lépései:

1. Az adott megye településeit szétválogattuk két részre, és azokat tartottuk meg, amelyekben már az előző ciklusban is létezett cigány kisebbségi önkormányzat, mivel az összehasonlítás és a tendenciák feltérképezésénél ezekre voltunk kíváncsiak.

---

[6] Az 5/017/2001. sz., *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatiság)* című NKFP-projekt vezetője Kemény István. A *Cigány kisebbségi önkormányzatok kutatása* alprogram vezetője Kállai Ernő. A kutatás résztvevői: Bezzeg Éva, Bíró Natália, Boros Zsolt, Horváth Kata, Juhász Éva, Kalászdi Beáta, Kállai Gabriella, Károlyi Julianna, Kriston Szabina, Nagy Brigitta, Simon Dávid, Svéda Katalin, Thomázy Gabriella, Vidra Zsuzsanna, Vízkeleti Viola.

2. A megmaradt településekből három csoportot képeztünk a lakosság száma és KSH besorolás (településtípus) alapján:
   a. városok és a megyeszékhely
   b. községek 1000 fő fölötti lakossággal
   c. községek 1000 fő alatti lakossággal
3. Ezek után figyelembe véve a települések megyén belüli elhelyezkedését és a legnagyobb mértékű cigány arányokat, a csoportokból véletlenszerűen kiválasztásra került:
   a. két város és a megyeszékhely
   b. négy, 1000 fő fölötti lakossággal rendelkező község
   c. három, 1000 fő alatti lakossággal rendelkező kisközség

Mindezek alapján a következő települések kerültek a mintába: Rakaca, Baktakék, Tiszacsermely, Vilmány, Szendrőlád, Arló, Taktaszada, Putnok, Ózd, Miskolc, Csaholc, Gacsály, Turistvándi, Kántorjánosi, Nyírmada, Dombrád, Baktalórántháza, Nyírbátor, Nyíregyháza, Tuzsér, Budapest kerületei közül a VII. kerület – Erzsébetváros, VIII. kerület – Józsefváros, IX. kerület – Ferencváros, XXI. kerület – Csepel, továbbá Eger, Gyöngyös, Tiszanána, Dormánd, Pétervására, Tarnabod.

A kutatás során összegyűjtött adatok feldolgozása még folyamatban van. Ez a „gyorsjelentés" a cigány kisebbségi önkormányzatoktól és a települések polgármestereitől, jegyzőitől származó kérdőíves adatok részleges feldolgozása alapján készült; csak a nagyobb jelentőségű kérdésekre adott válaszokat vettük figyelembe. Még rengeteg adat áll a rendelkezésünkre; minden, a következőkben „felvillantott" téma tekintetében elmélyült elemzéseket kívánunk folytatni a jövőben és az eredményeket a kutatási zárótanulmányban fogjuk majd rögzíteni.

A mintába került települések jellemzése

A mintavétel során 5 településtípust különböztettünk meg a településen élők összlétszáma és a különböző szolgáltatásokkal való ellátottságuk alapján. Így kiválasztásra került 4 fővárosi kerület, 3 megyeszékhely, 3 város, 13 község, amelyek mindegyikének összlakossága 1000 fő fölött van, valamint 8 kisközség, amelyek mindegyikének összlakossága 1000 fő alatt van. Fontosnak tartottuk az ilyen típusú, rétegzett mintavételt, mivel meggyőződésünk szerint minden településtípuson, az adott lehetőségek függvényében, más-más kihívásokkal kell szembesülnie egy CKÖ-nek. Arra törekedtünk, hogy az ilyen módon szétválogatásra került települések közül azok kerüljenek a mintába, amelyekben a különböző kutatások és más adatok alapján a legnagyobb arányban képviseltetik magukat a romák az összlakosságon belül. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy eredményeink nem tekinthetők országos reprezentatív adatoknak, de reményeink szerint az adott területen működő CKÖ-ről érvényes tudáshoz jutunk. Bár a kis esetszám nem zárja ki a tévedés lehetőségét.

Mielőtt rátérnénk az CKÖ-vel kapcsolatos adatok ismertetésére, fontosnak tartjuk röviden felvázolni, hogy milyen szociológiai jellemzőkkel bírnak az adott településcsoportok. Tesszük ezt azért, mivel a későbbiek során szeretnénk ebben a dimenzióban is összehasonlítani a CKÖ-vel kapcsolatos adatainkat. Megítélésünk szerint hasznos lehet megismerni a településnagyságtól függő körülményeket.

Nem tartjuk fontosnak, hogy a főváros négy kerületéről általános ismereteket közöljünk. Az ország legnagyobb városának kerületeiről lévén szó, ha valamely jelenség nem fordul elő a kutatott területen, az megtalálható néhány utcával odébb. Így talán csak azt tartjuk kiemelésre érdemesnek, hogy a fővárosi adatok a leginkább megbízhatatlanok. Következik ez a terület nagyságából és a nagyváros személytelen voltából adódóan is, amivel terepmunkásaink igyekeztek megküzdeni. Továbbá erős ellenállást tapasztaltunk a települési önkormányzat és a CKÖ-k részéről is, mindenképpen szerették volna elkerülni a személyes találkozást. Ezt mi az „agyonkutatottság" számlájára írjuk, tisztában vagyunk azzal, hogy még egy, a cigányokról szóló egyetemi évfolyamdolgozathoz is rögtön a Józsefvárosba indulnak az egyetemisták. Másrészt – mint többen is kifejtették – az önkényes lakásfoglalások és a kilakoltatások miatt állandóan a nyilvánosság előtt kell lenniük, így kissé „elegük van" a cigányokból.

A megyeszékhelyeken a település nagysága miatt meglehetősen kevés ismerettel rendelkeztek a polgármesterek és a jegyzők nem csak a helyi cigányságról, hanem még településük általános adatairól is. Így egyes adatokban bizonytalanságok észlelhetők. Volt olyan jegyző, akinek fogalma sem volt arról, hogy ki a CKÖ elnöke, és helyileg hol található az irodájuk. Mindezek ellenére, ezeken a településeken már jól kirajzolódtak a cigány és nem cigány háztartások közötti különbségek. Míg a villanyáram minden nem cigány háztartásba be van vezetve, addig volt olyan város, ahol a cigányok esetében ezt legfeljebb 70%-ra becsülték. És ehhez hasonlóan a vezetékes víz 20–30%-os, a szennyvízcsatorna esetében 40–60%-os, a vezetékes gáznál 30%-os, a telefonnal való ellátottságnál 50–60%-os különbséget becsültek a települések vezetői. Ezeken a településeken az oktatási és kulturális intézményekkel való ellátottság nem jelentett gondot. Így az óvodák számát 17 és 52 között, az általános iskolák számát 8 és 40 között, a gimnáziumok számát 4 és 10 között jelölték meg, és minden településen volt legalább egy felsőfokú oktatási intézmény is. Nem volt hiány ugyanakkor a szórakozásra alkalmas intézményekben, kiterjedt orvosi hálózatban, gyermekjóléti szolgálatban, családsegítő központban és kereskedelmi egységekben sem. Érdemes megjegyezni – sokak vélekedésével ellentétben, akik a civil szervezetek eltűnését prognosztizálták a kisebbségi önkormányzatok megjelenésével –, hogy a civil szervezetek számát 100 és 200 közé tették a településeken.

A városok csoportja tekintetében elmondható, hogy a megkérdezett vezetők lényegesen tájékozottabbak voltak az előző csoport tagjaihoz képest, bár a cigányokra vonatkozó adatok becslésekor sokszor elbizonytalanodtak, haboztak. Ennek ellenére már lényegesen megbízhatóbbnak tűnnek becsléseik, más forrásokkal is összevetve. Ha megnézzük a szociológiai sajátosságokat, láthatjuk, hogy a városok esetében a közművekkel való ellátottság hasonló arányokat mutat, mint a megyeszékhelyeken. Az oktatási intézményekkel való

ellátottság is megfelelőnek mondható, minden településen még főiskolai szintű intézmény is van. Mindezek alapján az adatok nem sokban – csak arányaikban – különböznek a megyeszékhelyen megismertektől.

A kutatás törzsét a 13, 1000 fő fölötti összlakossággal rendelkező község adja. A lakosok száma 1011-től 8000 főig terjed, a romák számát 250 és 2000 között becsülték ebben a csoportban. A közművekkel való ellátottság már lényegesen nagyobb szórást mutat mind a nem cigányok, mind a cigányok között, településtől függően. Így előfordul, hogy vezetékes víz csak az összes háztartás 70%-ában van, és olyan adattal is találkoztunk, ahol a településen a cigány háztartások mindössze 10%-a rendelkezik vezetékes ivóvízzel. Hasonló módon 7 olyan település van, ahol egyáltalán nincs szennyvízcsatorna, valamint igen alacsony a cigány háztartások ellátottsága a vezetékes gáz és a telefon tekintetében is. Ebben a csoportban még jelentős százalékot képez a földutak aránya is néhány településen. Az oktatási intézményekkel való ellátottság itt már alapszinten mozog. 10 településen volt csak egyetlen óvoda, és mindösszesen 3 településen kettő. Mindenhol van ugyan – jellemzően, 11 településen – általános iskola, alsó és felső tagozattal, de találhatunk egy olyan települést is, ahol már csak alsó tagozat működött. 9 településen azonban már nem volt semmiféle középfokú oktatás, a tovább tanulóknak el kellett járniuk a településről. A kulturális intézmények tekintetében is lényeges különbségnek voltunk tanúi. Mert bár minden településen volt – az elmondások szerint „így-úgy" működő – művelődési vagy közösségi ház, volt könyvtár, de más, szórakozásra alkalmas közösségi hely (mozi, színház) csak elvétve akadt. Minden településen volt orvosi rendelés, nem mindig nyitva tartó gyógyszertár, de szakrendeléssel már csak 2 esetben találkoztunk, sőt, gyermekorvos a települések felében nem volt. A kereskedelmi ellátás is inkább már csak „falusiasnak", esetlegesnek mondható, komolyabb vásárláskor már nagyobb településre kell utazni. Érdekességnek tűnik, hogy minden településen működött azért civil szervezet, átlagosan 2–3. Összességében erről a településtípusról elmondható, hogy még küzd a túlélésért, felemelkedésért, de már komoly problémákkal kell szembenézniük a települési vezetőknek. Sokan csak nehézségek árán juthatnak hozzá bizonyos ellátásokhoz, szolgáltatásokhoz, a cigányság esetében pedig ez hatványozottan jelentkezik.

A minta utolsó csoportját jelenti a 7, 1000 fő alatti kisközség, ahol a lakosság száma 515 és 942 között mozgott, és a cigányok számát 158 és 860 között becsülték. Ezek azok a települések, ahol megindult a nagyon erős elöregedés, a cigányok száma pedig folyamatosan nő. Küzdenek a települések, de forráshiány miatt alig van esélyük a felemelkedésre. Az elektromos árammal való ellátottság elfogadhatónak tekinthető, de sok esetben már a vezetékes ivóvízzel való ellátottság is igen alacsony szinten van, nem beszélve a szennyvízcsatornáról, a vezetékes gázról és a telefonról. Minden településen működik óvoda, de alsó és felső tagozatos általános iskolával már csak négy esetben találkoztunk. Középfokú oktatás természetesen nincs. Kulturális intézményt a többé-kevésbé működő művelődési ház és a könyvtár jelenti, más nincs. Az egészségügyi ellátást általában a más településről átjáró orvosok biztosítják, semmilyen szakrendelés nincs, és három településen gyógyszertár sem üzemel. Elvétve akad néhány civil szervezet is.

A cigány és nem cigány népesség számának alakulása a mintába került településeken

A kutatás kezdetén, különösen az interjúkészítés során egyre markánsabban fogalmazódott meg szinte minden településen az a vízió, hogy nemsokára teljesen „elcigá-nyosodik" a terület, a romák problémái határozzák meg már most is a többségi lakosság lehetőségeinek jelentős részét. Így törekedtünk arra, hogy olyan mélységű adatokat szerezzünk minden általunk vizsgált településről, amely lehetővé teszi ennek az alapvető kérdésnek a tisztázását is. Hiszen egészen más kihívásokkal kell (vagy legalábbis kellene) megküzdenie egy cigány kisebbségi önkormányzatnak egy olyan településen, ahol egyre nagyobb számban élnek romák. Erre a jogi szabályozás napjainkban persze nem ad lehetőséget, de a roma népesség körében is egyre hatványozottabban fogalmazódik meg az igény egy szélesebb körű tevékenység lehetőségére.

A cigányok számának vizsgálatakor igyekeztünk minden, rendelkezésünkre álló adatot felhasználni. Így elemzésünk során használtuk az 1980-as, 1990-es és 2001-es népszámlálás adatait, amelyek az önbevallásra épülnek, és arról adnak tájékoztatást: ki az, aki magát cigány nemzetiségűnek vallja. Használtuk továbbá az ún. kutatói becsléseket is, amely a külső szemlélő oldaláról próbál választ adni arra: ki az, akit cigánynak tartanak. Így használtuk a CIKOBI[7] számait, az 1992-es becslést,[8] valamint kutatásunk kérdőíveinek felvétele során mi is becslést kértünk a település teljes népességéről és a cigány lakosság számáról is a települési és a kisebbségi önkormányzattól egyaránt.[9] Három, egymáshoz időben közel eső hivatalos és becsült szám állt a rendelkezésünkre, valamint egy húsz éves időintervallum a folyamatok, változások feltérképezésére. Természetesen nem állítjuk és nem is lehetséges, hogy tökéletesen pontos eredményeket kaptunk, de reményeink szerint legalább a tendenciákat sikerült nyomon követnünk.

Először nézzük meg a teljes népesség alakulását az általunk vizsgált településeken.

---

[7] Az adatok a nyolcvanas évek közepére vonatkoznak, a megyei tanácsok Cigányügyi Koordinációs Bizottságai (CIKOBI) által a települési tanácsoktól bekért számokra. Mivel az adatok a helyi tanács szakértőinek a becslései, kisebb településeken valószínűleg igen megbízhatóak. A népességszám növekedésével válik egyre bizonytalanabbá minden adat. Forrás: Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon.* Socio–Typo, Budapest, 1998.

[8] Az 1992-es becslés a máig is legmegbízhatóbbnak tartott adatokat tartalmazza. A becslést Kertesi Gábor és Kézdi Gábor készítette az általános iskolai cigány tanulók számának, a KSH 1992. évi továbbvezetett népességszámainak, valamint az 1993. évi cigányvizsgálatnak az adataira támaszkodva. Forrás: Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon.* Socio–Typo, Budapest, 1998.

[9] Az említett kutatásokhoz hasonlóan mi is azt tapasztaljuk, hogy a települések népességének növekedésével a becslések egyre bizonytalanabbá válnak. Ezért a nagyvárosok és különösen a megyeszékhelyek, valamint a főváros kerületei tekintetében a cigány népesség számára vonatkozó becsült adatokat bizonytalannak tekintjük.

1. tábla: *A népesség alakulása az általunk vizsgált településeken*

Népszámlálás népesség 1980	Népszámlálás népesség 1990	Népszámlálás népesség 2001	CKÖ kutatás 2002 települési önkormányzat becslése, népesség
894 448	855 600	783 626	813 576

A népesség alakulása 1980–2002

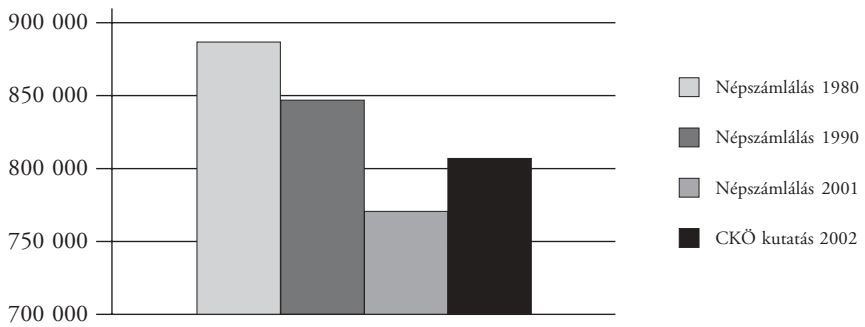

Erre természetesen a népszámlálási adatok a legalkalmasabbak. Ezeket tanulmányozva folyamatos csökkenésnek lehetünk tanúi. Húsz év alatt, 1980 óta több mint 110 000-rel csökkent az összlakosság létszáma. A települési önkormányzati (TÖK) becslés magasabb száma inkább a település vezetőinek tévedéseire utal, amit sok alkalommal tapasztalhattunk, különösen a nagyvárosokban és fővárosi kerületekben.

A teljes népesség csökkenése biztosnak mondható. Mindezek mellett nézzük meg, hogyan alakult az adott területen, ugyanabban az időszakban a cigány népesség száma.

A népszámlálási adatok a magukat cigány nemzetiségűnek (vagy anyanyelvűnek, később nyelvhasználónak vagy kulturális kötődésűnek is) vallók számát mutatja. Ezek az adatok folyamatos és akár nagy arányúnak is mondható emelkedést mutatnak az elmúlt húsz év alatt. 1980-tól 1990-ig a magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma több mint huszonhétszeresére, 1980-tól 2001-ig pedig több mint harmincötszörösére emelkedett. Számszerűen: a magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma a népszámlálások szerint 1980 és 2001 között 22906 fővel emelkedett.

További, jelentős emelkedésnek lehetünk tanúi, ha megvizsgáljuk a cigánynak tartott népességre vonatkozó becsléseket, amelyek – a kutatók megítélése szerint – mindig is közelebb álltak a romák valós lélekszámához.

2. tábla: *A cigány népesség alakulása az általunk vizsgált településeken*

Népszámlálás 1980		CIKOBI	Népszámlálás 1990		1992-es becslés
Nemzetiség	**Anyanyelv**		**Nemzetiség**	**Anyanyelv**	
669	731	38 062	18 190	3 357	58 188

Népszámlálás 2001				2002 TÖK becslése	2002 CKÖ becslése
Nemzetiség	**Anyanyelv**	**Nyelvhasználó**	**Kultúrához kötődő**		
23 575	2 173	2 449	13 517	87 409	100 379

Cigány népesség változása 1980–2002

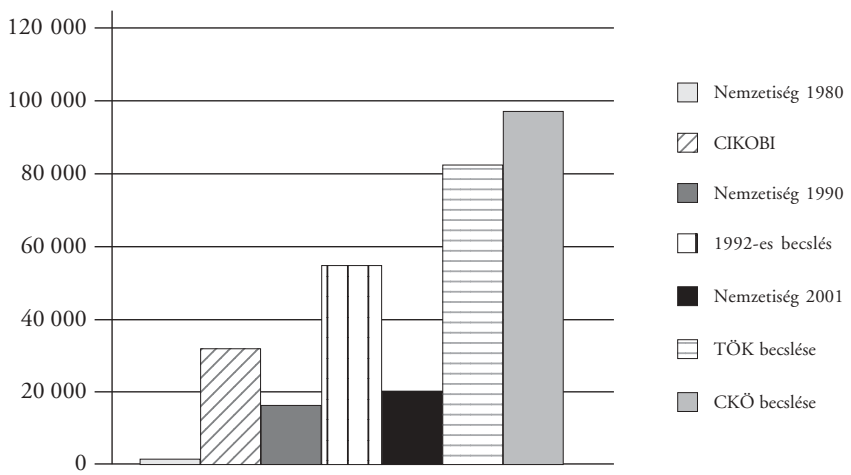

Cigányok száma 2001–2002

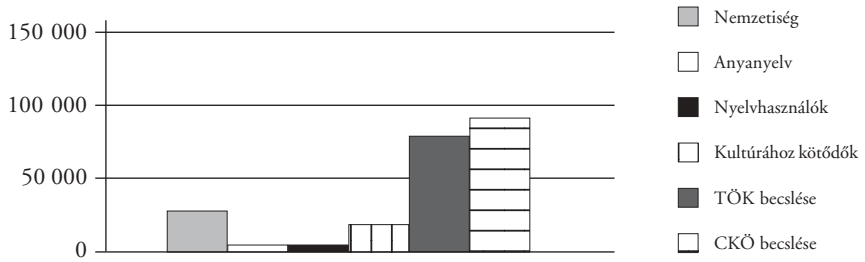

Becslések az elmúlt húsz évben

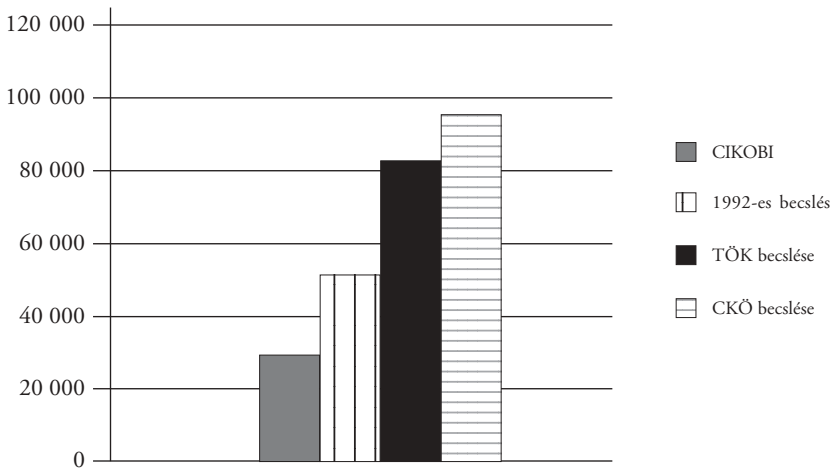

Az adatok elemzése során ismételten folyamatos növekedésnek vagyunk tanúi. Az 1980-as évek közepéről származó CIKOBI-adatokból kiindulva 1992-re 152%-kal, 2002-es kutatásunk idejére 230%-kal (TÖK), illetve 264%-kal (CKÖ) emelkedett a romák becsült lélekszáma. Mindezen eredmények a települési vezetők véleményét kezdik alátámasztani az „elcigányosodásról".

De vizsgáljunk meg három megyét külön is, különös tekintettel a cigány népesség arányának a változására.

3/1. tábla: *A népesség alakulása megyénként és településtípusonként*

Borsod–Abaúj–Zemplén megye

Teljes népesség (az általunk vizsgált településeken)

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
1980	208 103	55 870	12 560	276 535
1990	196 442	50 910	11 612	258 964
2001	184 125	45 920	12 120	242 780
TÖK–becslése	184 325	50 000	12 455	246 780

Cigány népesség (nemzetiség és becsült népesség)

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
1980	101	43	1	145
CIKOBI	16 171	9 670	3 811	29 652
1990	2 982	2 686	2 931	8 599
1992-es becslés	7 768	10 417	5 661	23 846
2001	4 005	3 186	4 052	11 243
TÖK–becslése	12 000	7 800	5 607	25 407
CKÖ becslése	20 000	2 000*	5 687	27 687

* Hiányos becslés!

A cigány népesség arányának változása (%)

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
1980	0,049	0,077	0,008	0,052
CIKOBI	7,771	17,308	30,342	10,723
1990	1,518	5,276	25,241	3,321
1992-es becslés	3,954	20,462	48,751	9,208
2001	2,175	6,938	33,432	4,631
TÖK–becslése	6,517	16,986	46,262	10,465
CKÖ becslése	10,862	4,355	46,922	11,404

Borsod–Abaúj–Zemplén megyében az általunk vizsgált települések teljes népességének változása csökkenő tendenciát mutat, az elmúlt két évtizedben több mint 30 000-rel lett

kevesebb a teljes népesség száma. Ez a csökkenés jellemző a megyeszékhelyre és a városokra is, a községek tekintetében nem látunk jelentős elmozdulást.

A cigány népesség száma azonban növekszik, bár nem a polgármesterek által jelzett mértékben. A népszámlálási önbevallási adat meredek emelkedést mutat 1980 óta, de a kiegyensúlyozottabbnak tartott becsült értékek kisebb emelkedést mutatnak. Így legfeljebb 1–2 ezer fős elmozdulásról lehet szó.

A cigány népesség arányának változása hasonló mértékű. Az 1990-es és 2001-es népszámlálás és a becslések alapján is megközelítőleg 1–1,5%-os emelkedés tapasztalható, és mint az előbb említettük, ez 1–2 ezer embert jelenthet.

3/2. tábla: *A népesség alakulása megyénként és településtípusonként*

Szabolcs–Szatmár–Bereg megye

Teljes népesség (az általunk vizsgált településeken)

	Megyeszékhely	**Városok**	**Községek**	**Összesen**
1980	108 235	17 415	16 905	142 555
1990	114 152	17 706	15 661	147 519
2001	118 795	17 569	16 425	152 789
TÖK–becslése	120 000	17 828	16 994	154 822

Cigány népesség (nemzetiség és becsült népesség)

	Megyeszékhely	**Városok**	**Községek**	**Összesen**
1980	41	99	13	153
CIKOBI	786	1 572	2 526	4 884
1990	1 208	2 286	2 326	5 820
1992-es becslés	4 205	2 995	4 725	11 925
2001	1 073	2 072	1 982	5 127
TÖK–becslése	8 000	3 700	4 552	16 252
CKÖ becslése	12 000	5 100	4 182	21 282

Szabolcs–Szatmár–Bereg megye általunk vizsgált településein ezzel szemben növekvő össznépességet figyelhetünk meg. Az elmúlt két évtizedben több mint 10 000-rel nőtt a lakosság száma (ne felejtsük el: az egész országban jó ideje csökken a népesség száma!). Az elmozdulás pedig a megyeszékhelyen történt, miközben a többi település lélekszáma kis hullámzással, de nem változott. A változást okozhatja egy megnövekedett születésszám is, de még inkább a más megyéből történő bevándorlás.

A cigány népesség arányának változása (%)

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
1980	0,038	0,568	0,077	0,107
CIKOBI	0,726	9,027	14,942	3,426
1990	1,058	12,911	14,852	3,945
1992-es becslés	3,684	16,915	30,170	8,084
2001	0,903	11,793	12,067	3,356
TÖK–becslése	6,734	21,060	27,714	10,637
CKÖ becslése	10,101	29,028	25,461	13,929

A cigány népesség számának alakulása pedig arra világít rá, hogy ezért a népesség növekedésért ilyen mértékben nem a romák felelősek. Bár a megyeszékhelyen a számuk a becslések szerint közel megduplázódott, arányuk azonban a megye vizsgált részén legfeljebb 2%-kal emelkedett. Tehát a nem cigányok számának jóval nagyobb arányban kellett növekednie.

3/3. tábla: *A népesség alakulása megyénként és településtípusonként*

Heves megye
Teljes népesség (az általunk vizsgált településeken)

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
1980	61 273	39 693	4 764	105 730
1990	61 892	39 062	4 294	105 248
2001	58 331	36 087	4 353	98 771
TÖK–becslése	57 289	39 773	4 521	101 583

Cigány népesség (nemzetiség és becsült népesség)

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
1980	25	103	–	128
CIKOBI	1 398	1 197	832	3 427
1990	157	647	320	1 124
1992-es becslés	2 409	2 130	1 131	5 670
2001	732	840	484	2 056
TÖK–becslése	8 000	2 750	1 500	12 250
CKÖ becslése	5 500	2 900	1 510	9 910

A cigány népesség arányának változása (%)

	Megyeszékhely	Városok	Községek	Összesen
1980	0,041	0,259	—	0,121
CIKOBI	2,282	3,016	17,464	3,241
1990	0,254	1,656	7,452	1,068
1992-es becslés	3,892	5,453	26,339	5,387
2001	1,255	2,328	11,119	2,082
TÖK–becslése	13,715	7,620	34,459	12,402
CKÖ becslése	9,429	8,036	34,689	10,033

Heves megye vizsgált településein az országos tendenciának megfelelő népesség csökkenést tapasztalhatunk. A cigányok számának fokozatos emelkedését láthatjuk a népszámlálás önbevallása és a becsült adatok alapján is. Bár kissé eltúlzottnak érezzük a települési önkormányzatok becslését, de ezt óvatosan kezelve is megállapíthatjuk, hogy az elmúlt évtizedben a cigányok száma megduplázódott a megye adott településein. Mert amíg az 1992-es becslés szerint a romák aránya közel 5,5%-ra volt tehető, addig napjainkban ez a szám 10–12% körül van. Tehát valószínű, hogy ebben a megyében jelentősen növekedett a romák száma az elmúlt két évtizedben.

Végül nézzük meg Szabolcs–Szatmár–Bereg megye általunk vizsgált települései vonatkozásában az iskolás és felnőtt korú lakosság összetételét is.

Óvodás kor alattiak (0–3 év) száma	5 044
Ebből cigány	644
Óvodás korúak (3–6 év) száma összesen	5 745
Ebből cigány	730
Óvodába járók száma	6 004
Ebből cigány	505
Általános iskolás korúak (7–14 év) száma	17 866
Ebből cigány	1542
Ebből iskolába járók száma	13 427
Ebből cigány	1540
Normál (és tagozatos) osztályba járók száma	12 355
Ebből cigány	1 002
Felzárkóztató (korrekciós) osztályba járók száma (ha van)	45
Ebből cigány	45

Kisegítő osztályba járók száma (ha van)	420
Ebből cigány	242
Gyógypedagógiai iskolába járók száma (ha van)	26
Ebből cigány	18
Középiskolába járók száma	10 533
Ebből cigány	133
Szakmunkásképzőbe járók száma	3120
Ebből cigány	87
Felsőoktatásba járók száma	602
Ebből cigány	1

A felnőtt korú népesség demográfiai jellemzői (18 éves kortól)

Férfiak száma	50 047
Ebből cigány	2631
Nők száma	56 585
Ebből cigány	2926

Ha az előbbi adatok alapján, megközelítőleg 10–11%-osnak tartjuk a cigányok becsült arányát a megyében, akkor jól látható (bár a nagyobb települések becslései jelentős mértékben torzítják az arányokat, mivel az itteni polgármesterek és jegyzők sokkal kevesebb ismerettel rendelkeznek településük roma lakosságáról), hogy az életkor növekedésével fokozatosan csökken a romák aránya: míg a három év alattiaknál közel 13%, az iskolás korúaknál 8,6%, a felnőtt népességnél már csak alig több mint 5%-os arányról beszélhetünk.

A cigány népesség számának és arányának alakulása a kutatásba bevont vidéki településeken

	Népszámlálás 1990			Népszámlálás 2001			CIKOBI		1992. évi becslés		CKÖ kutatás	
Település	**1.**	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**	**6.**	**7.**	**8.**	**9.**	**10.**	**11.**	**12.**
Arló	3 924	1 343	34,23	4 123	1 218	29,54	1 350	31,2	1 909	49,5	1 800	43,66
Baktakék	740	118	15,95	740	181	24,46	99	12,0	589	30,7	190	25,68
Miskolc	196 442	2 982	1,52	184 125	4 005	2,18	16 171	8,0	7 768	4,1	20 000	10,86
Ózd	43 592	2 404	5,52	38 405	2 540	6,61	8 585	17,3	8 734	20,7	hiány	hiány
Putnok	7 318	282	3,85	7 515	646	8,60	1 085	15,0	1 683	16,8	2 000	26,61
Rakaca	719	340	47,29	890	530	59,55	703	64,0	897	75,4	1 100	123,60
Szendrőlád	1 386	343	24,75	1 700	1 076	63,29	621	41,0	640	46,5	1 000	58,82
Taktaszada	2 112	362	17,14	2 046	378	18,48	447	20,2	672	31,1	750	36,66
Tiszacsermely	665	28	4,21	608	132	21,71	143	20,0	275	43,7	247	40,63
Sály	2 066	397	19,22	2 013	537	26,68	448	19,3	679	34,3	600	29,81
Baktalórántháza	3 857	541	14,03	4 136	280	6,77	786	10,4	967	25,7	900	21,76
Csaholc	502	115	22,91	522	134	25,67	133	23,6	371	22,6	209	40,04
Dombrád	4 078	320	7,85	4 155	336	8,09	786	–	845	21,5	400	9,63
Kántorjánosi	2 096	489	23,33	2 230	205	9,19	–	–	749	39,3	840	37,67
Gacsály	826	32	3,87	832	60	7,21	134	14,7	179	21,6	165	19,83
Nyírbátor	13 849	1 745	12,60	13 433	1 792	13,34	786	10,4	2 025	15,1	4 200	31,27
Nyírmada	4 363	650	14,90	4 615	390	8,45	786	17,1	1 281	30,1	1 170	25,35
Nyíregyháza	114 152	1 208	1,06	118 795	1 073	0,90	786	1,0	4 205	3,6	12 000	10,10
Turistvándi	691	54	7,82	772	34	5,59	–	–	128	18,9	198	25,65

	Népszámlálás 1990			Népszámlálás 2001			CIKOBI		1992. évi becslés		CKÖ kutatás	
Település	**1.**	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**	**6.**	**7.**	**8.**	**9.**	**10.**	**11.**	**12.**
Tuzsér	3 105	666	21,45	3 299	823	24,95	786	15,4	1 172	38,7	1 200	36,37
Dormánd	1 002	15	1,50	1 004	41	4,08	160	15,0	378	4,3	220	21,91
Eger	61 892	557	0,90	58 331	732	1,26	1 398	2,2	2 409	3,8	5 500	9,43
Tarnabod	630	189	30,00	692	235	33,96	183	22,7	266	41,9	490	70,81
Gyöngyös	36 451	473	1,30	33 548	677	2,02	905	2,2	1 329	3,7	2 100	6,26
Pétervására	2 611	174	6,66	2 539	163	6,42	292	10,3	801	18,0	800	31,51
Tiszanána	2 662	116	4,36	2 657	208	7,83	489	16,0	487	19,4	800	30,11

Megjegyzés:

1. Össznépesség 1990
2. Cigány nemzetiségűek száma
3. Cigány nemzetiségűek aránya (%)
4. Össznépesség 2001
5. Cigány nemzetiségűek száma
6. Cigány nemzetiségűek aránya (%)
7. Cigány népesség száma
8. Cigány népesség aránya (%)
9. Cigány népesség száma
10. Cigány népesség aránya (%)
11. Cigányok száma
12. Cigányok aránya (%) a 2001-es össznépességhez viszonyítva

Összegezve az eddigi megállapításokat láthatjuk, hogy az általunk vizsgált településeken a csökkenő összlakosságon belül egy növekvő cigány arányt tapasztalhatunk. A nagyfokú félelem egyrészt abból adódhat, hogy a fiatalabb korosztályban tényleges arányuknál nagyobb számban találhatóak roma emberek, ami később „kiegyenlítődik", felnőtt korra már az átlag alá csökken. Az „elcigányosodás" azonban realitás is. Ha megvizsgáljuk utolsó táblázatunkat, részletes elemzés nélkül is jól látható, hogy egyes településeken a cigányok aránya látványosan emelkedett az elmúlt évtizedekben. A mérsékelt emelkedés a megyei statisztikai átlagra vonatkozik.

Mindezek után további vizsgálódásaink arra keresik majd a választ, hogy a valóban növekvő cigánynépességű – és gyakran már többségű – településeken milyen kihívásoknak tud megfelelni egy cigány kisebbségi önkormányzat, és ezeket az elvárásokat hogyan tudja összeegyeztetni a hatályos jogrendszerrel, a település adottságaival, a cigány önkormányzati képviselők felkészültségével és más tényezőkkel.

A cigány kisebbségi önkormányzatok tagjainak jellemzése

A CKÖ működése szempontjából alapvető fontosságúnak tartjuk, hogy a megválasztott képviselők milyen mértékben akarják és tudják ellátni vállalt feladataikat. Ezt pedig alapvetően meghatározzák személyes körülményeik: az, hogy mennyi időt érnek rá foglalkozni tisztségükből adódó kötelezettségeikkel, életkörülményeik lehetővé teszik-e az intenzív munkát, vagy inkább a megélhetés biztosítására kell koncentrálniuk. Nem utolsósorban pedig, hogy tudásuk színvonala, iskolai végzettségük alapján elég felkészültnek tűnnek-e a kihívásokra. Kutatásunkban különös figyelmet fordítottunk ezekre a körülményekre, és 29 településen – egy fővárosi kerület kivételével – kaptunk értékelhető adatokat.

Vizsgálatunkban 125 képviselő adatai szerepelnek. Ezek között 9 olyan település van, ahol 3 főből, 18 településen pedig 5 tagból áll a CKÖ. Két település – Gyöngyös és Pétervására – esetében négy-négy tag volt az adatfelvétel idején, az egyik településen haláleset, a másik településen pedig lemondás miatt fogyatkozott meg az egyébként 5 fős testület. A mintavétel ismertetett szempontjai alapján minden megyében egyenletesen oszlanak meg a 3 tagú testületek: vizsgálatunkban három-három település megyénként.

Érdekesnek tűnik, hogy az összes képviselőnek csak az ötöde nő. 4 női elnök és 21 női tag van. A megyénkénti arányok hasonlónak mutatkoznak. A mintában Borsod megyében nincs ugyan női elnök, de a tagok száma hasonló arányt mutat a többi megyéhez képest is. Szintén érdekesnek tűnik – bár az elemzésnek ezen a szintjén még nem tudjuk megválaszolni: véletlen vagy valami más oka van –, hogy a keleti országrészből a főváros felé haladva növekszik a női tagok aránya. Reményeink szerint az interjúk elemzésekor már több tudással rendelkezünk a nő–férfi-arány CKÖ-beli megoszlásáról, már ha egyáltalán van ilyen.

Megye		Képviselők száma
Borsod–Abaúj–Zemplén	Arló	5
	Baktakék	3
	Miskolc	5
	Putnok	5
	Rakaca	3
	Szendrőlád	5
	Sály	5
	Tiszacsermely	3
	Taktaszada	5
	Ózd	5
Összesen		**44**
Szabolcs–Szatmár–Bereg	Csaholc	3
	Dombrád	5
	Kántorjánosi	5
	Nyírbátor	5
	Nyíregyháza	5
	Nyírmada	5
	Tuzsér	5
	Túristvándi	3
	Baktalórántháza	5
	Gacsály	3
Összesen		**44**
Heves	Dormánd	3
	Eger	5
	Gyöngyös	4
	Pétervására	4
	Tarnabod	3
	Tiszanána	3
Összesen		22
Budapest	Budapest, XXI.	**5**
	Budapest, VII.	5
	Budapest, VIII.	5
Összesen		**15**
Mindösszesen		**125**

A képviselők nemenkénti megoszlása, megyei bontásban

Megye			Nem		Összesen
			Férfi	Nő	
BAZ	CKÖ	Elnökök száma	10		10
		% a megyei CKÖ-n belül	100,0		100,0
		% a megyei képviselőkön belül	22,7		22,7
		Tagok száma	27	7	34
		% a megyei CKÖ-n belül	79,4	20,6	100,0
		% a megyei képviselőkön belül	61,4	15,9	77,3
	Összesen	képviselők száma	37	7	44
		% a megyei CKÖ-n belül	84,1	15,9	100,0
		% összesen	84,1	15,9	100,0
Szabolcs	CKÖ	Elnökök száma	8	2	10
		% a megyei CKÖ-n belül	80,0	20,0	100,0
		% a megyei képviselőkön belül	18,2	4,5	22,7
		Tagok száma	30	4	34
		% a megyei CKÖ-n belül	88,2	11,8	100,0
		% a megyei képviselőkön belül	68,2	9,1	77,3
	Összesen	képviselők száma	38	6	44
		% a megyei CKÖ-n belül	86,4	13,6	100,0
		% összesen	86,4	13,6	100,0
Heves	CKÖ	Elnökök száma	5	1	6
		% a megyei CKÖ-n belül	83,3	16,7	100,0
		% a megyei képviselőkön belül	22,7	4,5	27,3
		Tagok száma	9	7	16
		% a megyei CKÖ-n belül	56,3	43,8	100,0
		% a megyei képviselőkön belül	40,9	61,8	72,7
	Összesen	képviselők száma	14	8	22
		% a megyei CKÖ-n belül	63,6	36,4	100,0
		% összesen	63,6	36,4	100,0
Budapest	CKÖ	Elnökök száma	2	1	3
		% a megyei CKÖ-n belül	66,7	33,3	100,0
		% a megyei képviselőkön belül	13,3	6,7	20,0
		Tagok száma	9	3	12
		% a megyei CKÖ-n belül	75,0	25,0	100,0
		% a megyei képviselőkön belül	60,0	20,0	80,0
	Összesen	száma	11	4	15
		% a megyei CKÖ-n belül	73,3	26,7	100,0
		% összesen	73,3	26,7	100,0

Életkor tekintetében a megválasztott képviselők többsége 30 és 50 év közötti. Figyelemre méltó azonban, hogy több mint 11% már 30 év alatti, tehát egy új, a rendszerváltozás ideje körül felnőttkorba lépő generáció megjelenése látható a helyi szintű politizálásban. Mindezek mellett fontos megemlíteni, hogy a mintába került CKÖ-képviselők átlagéletkora 42 év. Megítélésünk szerint ez annak is tulajdonítható, hogy generációváltás zajlik a helyi szintű cigánypolitikában. Hiszen egyre kevesebben vannak az idős képviselők. A romák között megszokott, életkorból fakadó tekintély most már inkább csak a CKÖ-elnökök között érvényesül, ott jelenthet még fontos szempontot. A fiatalok azonban már ott vannak a sarkukban, várnak a „hatalomátvételre".

Életkor kategóriák

	Esetszám	**Százalék**
30 alatt	14	11,2
31–40 között	40	32,0
41–50 között	41	32,8
51–60 között	21	16,8
61 év felett	5	4,0
Összesen	121	96,8
Adathiány	4	3,2
Mindösszesen	125	100,0

A CKÖ-képviselők tekintetében talán az egyik legfontosabbnak tartott mutató az iskolai végzettség. Ez megmutatja, hogy a jó szándék mellett milyen „eszközökkel", tudással tudják a romák érdekeit érvényesíteni a képviselők a gyakran jogi végzettséggel rendelkező jegyzővel szemben is. A helyi, települési vezetők közhelynek számító – de a kutatás során is gyakran hangoztatott – véleménye: a romák azért alkalmatlanok a fejlődésre, mert tanulatlanok, nem is ismerik a tudás értékét. Megítélésük szerint ez jellemző a cigányok vezetőire is, „nagy tolerancia" szükséges a közös munkához.

A külső szemlélő is biztos abban, hogy a modernizálódó közigazgatásban csak megfelelő és sokrétű ismeretekkel felvértezett „ügyintézők" képesek a hatékony érdekérvényesítésre. És ma már egy gimnáziumi érettségi nyújtotta tudásnál jóval többre, olyan korszerű ismeretekre van szükség, amelyet a felsőoktatásban eltöltött idő alatt, de gyakran még ezeken a tanulmányokon is túlmutató továbbképzéseken lehetséges csak megszerezni.

Mindezeknek a fényében valóban elkeserítően alacsony szintet jelentenek a mintába került CKÖ-tagok. Több, mint 50%-uk legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, több, mint tizedük még ennyivel sem. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya alig több, mint 6%. A CKÖ-elnökök között nincs egyetlen diplomás ember sem.

Iskolai végzettség megoszlása, megyei bontásban

Megye				CKÖ		Összesen
				Elnök	Tag	
BAZ	Iskolai végzettség	Kevesebb, mint 8 általános	Szám	1	2	3
			%	2,3	4,5	6,8
		Befejezett 8 osztály	Szám	4	17	21
			%	9,1	38,6	47,7
		Szakmunkásképző	Szám	2	9	11
			%	4,5	20,5	25,0
		Érettségi	Szám	3	4	7
			%	6,8	9,1	15,9
		Felsőfokú	Szám	—	2	2
			%		4,5	4,5
	Összesen		Szám	10	34	44
			%	22,7	77,3	100,0
Szabolcs	Iskolai végzettség	Kevesebb, mint 8 általános	Szám	—	7	7
			%		16,3	16,3
		Befejezett 8 osztály	Szám	4	16	20
			%	9,3	37,2	46,5
		Szakmunkásképző	Szám	4	5	9
			%	9,3	11,6	20,9
		Érettségi	Szám	2	3	5
			%	4,7	7,0	11,6
		Felsőfokú	Szám	—	2	2
			%		4,7	4,7
	Összesen		Szám	10	33	43
			%	23,3	76,7	100,0
Heves	Iskolai végzettség	Kevesebb, mint 8 általános	Szám	—	3	3
			%		13,6	13,6
		Befejezett 8 osztály	Szám	2	5	7
			%	9,1	22,7	31,8
		Szakmunkásképző	Szám	2	6	8
			%	9,1	27,3	36,4
		Érettségi	Szám	2	1	3
			%	9,1	4,5	13,6
		Felsőfokú	Szám	—	1	1
			%		4,5	4,5
	Összesen		Szám	6	16	22
			%	27,3	72,7	100,0
Budapest	Iskolai végzettség	Befejezett 8 osztály	Szám	—	1	1
			%		7,1	7,1
		Szakmunkásképző	Szám	1	3	4
			%	7,1	21,4	28,6
		Érettségi	Szám	2	4	6
			%	14,3	28,6	42,9
		Felsőfokú	Szám	—	3	3
			%		21,4	21,4
	Összesen		Szám	3	11	14
			%	21,4	78,6	100,0

A legtöbb, még általános iskolai végzettséggel sem rendelkező önkormányzati tagot Heves megyében találtuk, Borsodban azonban még ilyen elnök is van. A végzettség szempontjából kétségkívül legrosszabb helyzetet Szabolcsban tapasztaltuk, itt legfeljebb 8 általánossal rendelkezik a képviselők 63,1%-a. Szintén az átlag felett van Borsod 54,5%-kal. Ezzel szemben a fővárosban a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők száma 35,7%. Az érettségizettek aránya a vidéki megyékben 13–15% körül mozog, ehhez képest kiemelkedően magas Budapesten, itt több, mint 42%. Hasonlóan kiugróan magas a diplomások száma is a fővárosban: a vidéki, átlagosan 4,5%-kal szemben itt több, mint 20%.

Érdemes megnézni az iskolai végzettség megoszlását az életkor és a megyei adatok tekintetében is. Jól látható, hogy Szabolcsban és Hevesben a leginkább aggasztó a helyzet. Itt a legfiatalabb korosztály tekintetében igen magas az általános iskolát sem befejezők aránya, míg Borsodban és a fővárosban nincs ilyen eset. Borsod megye kivételével a többi megye esetében érettségivel csak a 40 év fölöttiek rendelkeznek. Hasonlóan rossz a statisztika a diplomásokat illetően is: jellemző módon ugyanis nem a fiatalabb generáció rendelkezik diplomával. Természetszerű tehát, hogy az egyébként sem sok fiatal képviselő nem a legfelkészültebbek közül kerül ki; „hatalomátvétel" esetén egy alacsonyabban képzett vezető réteg látszik kinőni. Ez sok mindent jelenthet. Egyrészt várhatóan kevésbé színvonalas működést a következő években, persze abban az esetben, ha ők maradnak a helyi cigány politizálás reprezentánsai a jövőben is. Másrészt jelentheti azt is, hogy a fiatal cigány értelmiségi réteg egyre kevésbé vesz részt helyi szinten a kisebbségi politizálásban. Ennek okait pedig kereshetjük egy asszimilációs folyamatban is, amikor a diplomával rendelkezőknek a társadalmi körülmények miatt már nem szerencsés magukat cigánynak tartaniuk. Másrészt az is lehetséges, hogy ők a politikai ambícióikat nem helyi szinten, hanem a központi közigazgatásban vagy politikai életben kívánják megvalósítani.

Ezzel függ össze a továbbképzés kérdése is. Hiszen ha valakinek hiányosak az ismeretei, különböző, rövidebb ideig tartó „képzéseken" próbálja kiegészíteni meglévő tudását. Ebből a szempontból a képviselők aktívnak mondhatók. 42-en legalább egy alkalommal, míg 12-en négyszer is megpróbálták továbbfejleszteni tudásukat.

Hány tanfolyamon vett részt

Elvégzett tanfolyamok száma	Résztvevők száma	Százalék
1	42	33,6
2	5	4,0
3	5	4,0
4	12	9,6
Összesen	64	51,2
Adathiány	61	48,8
Mindösszesen	125	100,0

Érdekes az is, milyen területeken érezték az érintettek úgy, hogy szükségük van további ismeretekre. Jól látható, hogy leginkább jogi, igazgatási, valamint kulturális és oktatási területeken igyekeztek magukat továbbképezni. Nagy igény mutatkozott azonban a pénzügyi, valamint a pályázatok elkészítésével kapcsolatos ismeretekre is.

Tematika	Résztvevők száma	Résztvevők aránya %
Pénzügy, pályázat	13	20,3
Jogi, önkormányzati	35	54,7
Kulturális, oktatási	34	53,1
Konfliktuskezelés	20	31,3
Egyéb	13	20,3

Persze alapvetően meghatározta a tanfolyamokon való részvételt az is, hogy kinek mire volt lehetősége. Így a képviselők akkor jutottak el valamilyen ismeretbővítésre, ha valaki megszervezte és felajánlotta számukra a részvételt. Tehát alapvető összefüggést látunk a „kínálat" és a „kereslet", valamint az önképzés hiánya között. A leginkább aktív szervezőnek a civil szervezetek tűntek, de a megyei önkormányzat és a közigazgatási hivatal is igyekezett segítséget nyújtani a CKÖ képviselői számára munkájuk elvégzéséhez.

Szervező	Résztvevők száma	Résztvevők aránya %
Megyei önkormányzat	16	26,2
Közigazgatási hivatal	16	26,2
OCÖ	10	16,4
Népfőiskola	1	1,6
Helyi önkormányzat	12	19,7
Civil szervezet	25	41
Egyéb	14	24,6

Az iskolai végzettséggel szoros összefüggésben van a munkaviszony és a foglalkozás kérdése is. A mintánkba került képviselők 22%-a az adatfelvétel idején munkanélküli volt. Foglalkozás tekintetében pedig – és itt az iskolai végzettséggel volt szoros összefüggés – alapvetően a fizikai (60%) volt a meghatározó.

Érdekesen alakult a munkanélküliség kérdése is. A teljes mintában 22% a teljes munkanélküliség, de a megyei megoszlás szerint Szabolcs megyében elsősorban ez a fiatalokra vonatkozik, de igen magas az egyéb inaktívok száma is. Borsod megyében hasonló számokat kaptunk. Itt azonban a közhasznú munkások száma volt igen magas, ami szintén nem a tartós foglalkoztatás jele.

Munkaviszony szerinti megoszlás életkor szerinti bontásban, megyénként

Életkor kategóriák				Megye				Össze-sen
				BAZ	Szabolcs	Heves	Bp.	
30 alatt	Munkaviszony	Van munkaviszonya	Szám	1	2	1	1	5
			%	7,1	14,3	7,1	7,1	35,7
		Munkanélküli	Szám		2			2
			%		14,3			14,3
		Nyugdíjas	Szám		2			2
			%		14,3			14,3
		Közhasznú munkás	Szám	2	1			3
			% o	14,3	7,1			21,4
		GYES-en, GYED-en van	Szám	1		1		2
			%	7,1		7,1		14,3
	Összesen		Szám	4	7	2	1	14
			%	28,6	50,0	14,3	7,1	100,0
31–40 között	Munkaviszony	Van munkaviszonya	Szám	3	1	2	2	8
			%	7,5	2,5	5,0	5,0	20,0
		Munkanélküli	Szám	8	9			17
			%	20,0	22,5			42,5
		Nyugdíjas	Szám	1	1	3		5
			%	2,5	2,5	7,5		12,5
		Közhasznú munkás	Szám	1		1		2
			%	2,5		2,5		5,0
		Jövedelempótló támogatásban részesül	Szám	1				1
			%	2,5				2,5
		Vállalkozó	Szám	1	4	1		6
			%	2,5	10,0	2,5		15,0
		GYES-en, GYED-en van	Szám		1			1
			%		2,5			2,5
	Összesen		Szám	15	16	7	2	40
			%	37,5	40,0	17,5	5,0	100,0
41–50 között	Munkaviszony	Van munkaviszonya	Szám	6	3	3	3	15
			%	14,6	7,3	7,3	7,3	36,6
		Munkanélküli	Szám	6	1			7
			%	14,6	2,4			17,1
		Nyugdíjas	Szám	2	6	1	1	10
			%	4,9	14,6	2,4	2,4	24,4
		Közhasznú munkás	Szám	1	1			2
			%	2,4	2,4			4,9
		Vállalkozó	Szám	1	2	2		5
			%	2,4	4,9	4,9		12,2
		Egyéb	Szám	1		1		2
			%	2,4		2,4		4,9
	Összesen		Szám	17	13	7	4	41
			%	41,5	31,7	17,1	9,8	100,0

Életkor kategóriák				Megye				Össze-sen
				BAZ	Szabolcs	Heves	Bp.	
51–60 között	Munkaviszony	Van munkaviszonya	Szám	2	1	1	1	5
			%	10,5	5,3	5,3	5,3	26,3
		Munkanélküli	Szám	1				1
			%	5,3				5,3
		Nyugdíjas	Szám	4	4	2		10
			%	21,1	21,1	10,5		52,6
		Szabadfoglalkozású	Szám		1		1	2
			% o		5,3		5,3	10,5
		Egyéb	Szám			1		1
			%			5,3		5,3
	Összesen		Szám	7	6	4	2	19
			%	36,8	31,6	21,1	10,5	100,0
61 év felett	Munkaviszony	Nyugdíjas	Szám	1	2	2		5
			%	20,0	40,0	40,0		100,0
	Összesen		Szám	1	2	2		5
			%	20,0	40,0	40,0		100,0

Életkor–foglalkozás tekintetében is jelentős elemzésekre nyílik lehetőségünk a későbbiekben. Ha csak röviden tekintjük át az adatokat, akkor is jól látható, hogy az előbb említett, a fiatalokra jellemző alacsony iskolai végzettség szorosan összefügg a foglalkozással: sajnálatosan magas a fizikai munkakörben dolgozók száma, miközben a szellemi terület tekintetében csak a 61 év felettieket sikerült megelőzniük.

Életkor és foglalkozás megoszlása

			Foglalkozás			Összesen
			Fizikai	Adminisztratív	Szellemi	
Életkor Kategóriák	30 alatt	Szám	7	1	2	10
		%	10,0	1,4	2,9	14,3
	31–40 között	Szám	17		6	23
		%	24,3		8,6	32,9
	41–50 között	Szám	13	3	9	25
		%	18,6	4,3	12,9	35,7
	51–60 között	Szám	3	1	4	8
		%	4,3	1,4	5,7	11,4
	61 év felett	Szám	3		1	4
		%	4,3		1,4	5,7
Összesen		Szám	43	5	22	70
		%	61,4	7,1	31,4	100,0

Részvétel a CKÖ életében

	Képviselők száma	**Százalék**
Napi gyakoriséggal	52	41,6
Alkalmanként	51	40,8
Csak a kötelező testületi üléseken	12	9,6
Egyáltalán nem vesz részt	3	2,4
Összesen	118	94,4
Adathiány	7	5,6
Mindösszesen	125	100,0

Talán a magas munkanélküliség is hozzájárulhat ahhoz, hogy a képviselők (elmondásuk szerint) igen aktívan vesznek részt a kisebbségi önkormányzat munkájában, működtetésében. Kevesen vannak, akik egyáltalán nem működnek közre megválasztásuk után (2,5%), és megközelítően ugyanannyian vesznek részt az üléseken alkalmanként, mint napi gyakorisággal. A jelenlegi adatok elemzése alapján igen aktívan működő CKÖ-ről van szó, bár várakozásaink szerint a mélyinterjúk és a települési önkormányzatoktól beszerzett vélemények – valószínűleg – tovább fogják árnyalni a képet.

Az itt feltételezett aktivitás mellett – és figyelembe véve azt a szempontot is, hogy ismereteink szerint igen sok képviselőnek nincs a kutatás adatai alapján legális jövedelme, mert munkanélküli, vagy csak igen alacsony a bevétele, mert valamilyen más ellátási formában részesedik –, valóban csak jelképesnek mondható a megállapított tiszteletdíjak összege. A képviselők közel 27%-a ingyen látja el a feladatát, és a tagok több, mint 70%-a legfeljebb tízezer forintot kap havonta. Hozzá kell tennünk, hogy a költségtérítések aránya hasonló értékeket mutat. Persze nem is nagyon lehet másképpen, hiszen igen kevés pénzből gazdálkodnak a testületek. Ennek összefüggéseire a későbbiekben még visszatérünk.

Tiszteletdíj havi összege

	Képviselők száma	Százalék
0 Ft	33	26,4
1–10 000 Ft	56	44,8
10 001–30 000 Ft	27	21,6
30 001–50 000 Ft	9	7,2
Összesen	125	100,0

A CKÖ-k elhelyezése, infrastruktúrája

Kutatásunk során fontosnak tartottuk részletesen feltárni, hogy milyen munkakörülmények között dolgoznak a CKÖ-k. Megítélésünk szerint az új évezredben a szakértelem mellett alapvető fontosságú a megfelelő infrastruktúra a sikeres és eredményes munkavégzéshez. Az alábbiakban a legfontosabb adatok közül mutatunk be néhányat.

A kisebbségi törvény meghatározza azt, hogy minden megválasztott kisebbségi önkormányzatot a működéshez szükséges helyiséggel kell ellátni. Ennek a jogszabályi előírásnak azonban – tapasztalataink szerint – gyakran nem sok köze van a valóban megfelelő, minőségi elhelyezéshez. Kezdődik ez azzal, hogy a települési önkormányzat „ideiglenesnek" tekinti az átadott irodát, hiszen a CKÖ megszűnése esetén az „visszaszállna" a települési önkormányzatra. Másrészt, különösen kis településeken, gyakran az önkormányzatnak is kevés a megfelelő, irodának alkalmas hely. Mindezek miatt gyakran csak valóban a „törvény betűjének a betartása" történik meg, igyekeznek a számukra legkevésbé megterhelő módon megoldani a kötelezettséget. Ez legtöbb esetben egyetlen helyiségből álló irodát jelent, ami gyakran az önkormányzat épületében található. Ennek megvan az az előnye, hogy ilyenkor általában nem kérnek külön térítést a fűtésért, világításért, gyakran még a telefonköltségek egy meghatározott összegét is átvállalják, sőt, használhatják a fénymásolót is a CKÖ tagjai. Többek megítélése szerint ilyenkor közvetlenebb a kapcsolattartás a települési vezetők és a roma képviselők között, zökkenőmentesebbé tehető az ügyintézés, az érdekérvényesítés. Jelen kutatásunkban azonban csak egyetlen példát találtunk az önkormányzat épületében történő elhelyezésre. Többen megjegyezték, hogy az előző ciklusokban ez nem feltétlenül volt mindig így, de különböző problémák miatt jobbnak érezték, ha távolabb tudják maguktól a cigány képviselőket, és az időnként őket tömegesen felkereső roma embereket.

Iroda területe

	CKÖ-k száma	Százalék
30 m^2–ig	9	30
31–64 m^2	9	30
65–120 m^2	6	20
121–500 m^2	2	6,7
Összesen	26	86
Adathiány	4	13
Mindösszesen	30	100

Ebből kiindulva gyakran törekednek „biztos távolságban" tudni a CKÖ-t, de mivel különösen a kis településeken nincs az önkormányzatnak külön irodaháza, gyakran más funkciót betöltő intézményekbe helyezik el szívességi használóként a kisebbségi testületeket. Így találkoztunk TSZ-irodába száműzött CKÖ-vel, de üléseit a kultúrházban tartó testülettel is, bár ők határozottan magukénak érezték az egész épületet, innen az első ránézésre nagyon jelentősnek tűnő irodaméretek is. Volt olyan meglepő tapasztalatunk is, hogy az egyik megyeszékhelyen a többségében cigányok által lakott településrészen biztosítottak helyiséget a kisebbségi önkormányzat számra – gondolván, ott tudnak a legközvetlenebbül érintkezni közösségükkel –, de mi ezt az épületet bedeszkázva találtuk, és a környéken lakók csak megerősítettek abban a vélekedésünkben, hogy az irodát már évek óta nem használják.

Érdemes megjegyezni azt is, hogy bérlőt és tulajdonost is csak egy-egy esetben találtunk a CKÖ között, a többieket szívességi használóként helyezték el. Ennek hátrányait azonban már többen szóvá tették, hiszen az elmúlt években – visszatekintve az előző ciklusra is – a települési önkormányzat nem egy esetben más irodát jelölt ki a kisebbségi testület számára, mivel más célra akarta felhasználni az éppen foglalt helyiséget. A megkérdezések során nem egy esetben indulatos, a politikai pártok befolyására utaló kijelentésekkel is találkoztunk, amikor a „kilakoltatás" okait firtattuk.

Az elemzésekből láthatjuk azt is, hogy a különböző megyékben megközelítőleg egyforma nagyságú irodát gondoltak megfelelőnek a CKÖ-k számára, talán Borsod megyében voltak tapasztalhatóak a nagyobb alapterületű irodák, de ez erősen függött a helyi körülményektől. A fővárosban tipikus megoldásnak tűnt a többfunkciós, közösségi vagy kultúrházként is működő épület, amelynek csak kis részét jelentette az iroda, bár a testület, mint már említettük, az egészet magáénak érezte.

Az iroda elhelyezkedése megyei bontásban

Elhelyezkedés – a CKÖ elhelyezkedése jelenleg				**Elhelyezkedés – milyen minőségben használja**			**Összesen**
				Tulajdonos	**Bérlő**	**Szívességi használó**	
Polgármesteri hivatalban	Település megyéje	Heves	Szám			1	1
			%			100,0	100,0
	Összesen		Szám			1	1
			%			100,0	100,0
Önálló épületben	Település megyéje	BAZ	Szám		2	6	8
			%		10,0	30,0	40,0
		Szabolcs	Szám	1		7	8
			%	5,0		35,0	40,0
		Heves	Szám			2	2
			%			10,0	10,0
		Budapest	Szám			2	2
			%			10,0	10,0
	Összesen		Szám	1	2	17	20
			%	5,0	10,0	85,0	100,0
Egyéb helyen	Település megyéje	Heves	Szám			3	3
			%			75,0	75,0
		Budapest	Szám			1	1
			%			25,0	25,0
	Összesen		Szám			4	4
			%			100,0	100,0

Az iroda nagysága megyi bontásban

			Iroda területi kategóriák				**Összesen**
			30m²-ig	**31–64m²**	**65–120m²**	**121–500m²**	
Település	BAZ	Szám	2	3	5		10
		%	7,7	11,5	19,2		38,5
	Szabolcs	Szám	4	3	1		8
		%	15,4	11,5	3,8		30,8
	Heves	Szám	3	2			5
		%	11,5	7,7			19,2
	Budapest	Szám		1		2	3
		%		3,8		7,7	11,5
Összesen		Szám	9	9	6	2	26
		%	34,6	34,6	23,1	7,7	100,0

Az irodabútorokkal való felszereltséget általában – de nem minden esetben – szintén az önkormányzat biztosítja, bár ez legtöbbször az „egy asztal meg néhány szék" kategóriájában kimerül. Sokkal fontosabb azonban az, hogy milyen, a modern ügyintézéshez szükséges technikai eszközökkel van felszerelve az iroda. Hiszen ezt már csak a legritkább esetben biztosítja a települési önkormányzat, így ezeket saját forrásukból kellene biztosítaniuk a CKÖ-knek. A később bemutatásra kerülő finanszírozási helyzet mellett azonban nem meglepő, hogy az ilyen eszközökkel történő ellátottság terén lesújtó állapotokat találtunk. A vizsgált CKÖ-k közül csak hat rendelkezett fénymásolóval, alapvetően pályázati pénzből megvásárolva ezt, de Szabolcs megyében senkinek sem volt sajátja, még a megyeszékhelyen sem. Még inkább megdöbbentő, hogy 15 CKÖ egyáltalán nem rendelkezett számítógéppel, bár úgy tűnt, hogyha lenne, akkor sem tudnának alkalmazott hiányában sokat kezdeni a masinával. Ebből az adatból szinte egyenesen következik, hogy 22 helyen nem volt Internet elérés sem, pedig egy ilyen testületnek a gyors kapcsolattartás és az információk megszerzése szinte elengedhetetlen napjainkban: hiszen a pályázatok és az azokhoz szükséges nyomtatványok, valamint a különböző információk megszerzése már csak ezen a médiumon keresztül képzelhető el. Erre folyamatosan törekednek a cigány civil szervezetek és kisebbségi önkormányzatok támogatására létrejövő közalapítványok és egyéb szervezetek is. Ennek fényében már jól érthető, hogy miért pályáznak viszonylag keveset a CKÖ-k, hiszen nem is tudnak a lehetőségekről, illetve azt várják, hogy közvetlenül „szóljanak nekik" ezekről az alkalmakról, maguk ugyanis képtelenek megszerezni az információkat. Elgondolkodtató ez a helyzet napjainkban, amikor egyre többet beszélünk az információ gyors elérésének lehetőségéről. Mert bár számítógépet egy szerencsés pályázat esetén talán tudnak vásárolni vagy elnyerni, de ehhez szükség van olyan személyre, aki ért is hozzá – és itt visszautalnánk a képviselők iskolázottsági adataira. Ám még ez sem elegendő, hiszen az internet-eléréshez telefonvonal is szükséges, ami igen drága, ha egyáltalán van.

Fénymásolók száma, megyei bontásban

			Iroda – fénymásolók száma		**Összesen**
			0	**1**	
Település megyéje	BAZ	Szám	7	2	9
		%	26,9	7,7	34,6
	Szabolcs	Szám	8		8
		%	30,8		30,8
	Heves	Szám	4	2	6
		%	15,4	7,7	23,1
	Budapest	Szám	1	2	3
		%	3,8	7,7	11,5
Mindösszesen		Szám	20	6	26
		%	76,9	23,1	100,0

Telefonvonalak száma, megyei bontásban

			Iroda – telefonvonalak száma			Összesen
			0	**1**	**2**	
Település megyéje	BAZ	Szám	4	4	1	9
		%	15,4	15,4	3,8	34,6
	Szabolcs	Szám	3	5		8
		%	11,5	19,2		30,8
	Heves	Szám	3	3		6
		%	11,5	11,5		23,1
	Budapest	Szám		3		3
		%		11,5		11,5
Mindösszesen		Szám	10	15	1	26
		%	38,5	57,7	3,8	100,0

Számítógépek száma, megyei bontásban

			Iroda – számítógépek száma			Összesen
			0	**1**	**2**	
Település megyéje	BAZ	Szám	7	2		9
		%	26,9	7,7		34,6
	Szabolcs	Szám	4	4		8
		%	15,4	15,4		30,8
	Heves	Szám	3	2	1	6
		%	11,5	7,7	3,8	23,1
	Budapest	Szám	1	2		3
		%	3,8	7,7		11,5
Mindösszesen		Szám	15	10	1	26
		%	57,7	38,5	3,8	100,0

Internetes hozzáférés, megyei bontásban

			Iroda – internetes hozzáférés		Összesen
			0	1	
Település megyéje	BAZ	Szám	8	1	9
		%	30,8	3,8	34,6
	Szabolcs	Szám	7	1	8
		%	26,9	3,8	30,8
	Heves	Szám	5	1	6
		%	19,2	3,8	23,1
	Budapest	Szám	2	1	3
		%	7,7	3,8	11,5
Mindösszesen		Szám	22	4	26
		%	84,6	15,4	100,0

Mindezen adatok fényében meglepőnek mondható, hogy a megkérdezettek 27,6%-a még a kulturált ügyintézésre is alkalmasnak tartja ezeket a feltételeket, továbbá, több mint 48%-uk „még megfelelőnek” véli a felszereltséget. Ezek alapján úgy tűnik, mintha a többség meg lenne elégedve az adott lehetőségekkel, bár mindenkinek voltak ötletei a továbblépés érdekében. A fővárosiak voltak azonban leginkább elégedetlenek, és a leginkább elégedettek a Borsod megyeiek, pedig ott volt a legtöbb olyan CKÖ, ahol sem telefonvonal, sem számítógép, sem internet-elérés nem állt rendelkezésre.

Az irodák alkalmassága az ügyintézésre, megyei bontásban

			Iroda – a meglévő tárgyi és elhelyezési feltételek			Összesen
			Alkalmasak a kulturált ügyintézésre	Még megfelelőek	A működés feltételeit sem biztosítják	
Település megyéje	BAZ	Szám	4	4	2	10
		%	13,8	13,8	6,9	34,5
	Szabolcs	Szám	3	6	1	10
		%	10,3	20,7	3,4	34,5
	Heves	Szám	1	2	3	6
		%	3,4	6,9	10,3	20,7
	Budapest	Szám		2	1	3
		%		6,9	3,4	10,3
Mindösszesen		Szám	8	14	7	29
		%	27,6	48,3	24,1	100,0

A továbbfejlesztés tekintetében a megkérdezettek önállóan fogalmazták meg igényeiket. Volt olyan CKÖ-elnök, aki minden fejlesztésnél a pénzt jelölte meg elsődleges célként, és többen szeretnének állandó alkalmazottat, másik irodát, technikai felszereléseket is. A borsodiak – érthető módon – szinte mindent szeretnének, a fővárosiak csak egy esetben fogalmaztak csak meg igényt új irodára.

Szükségletek, megyei bontásban

		Település megyéje				Összesen
		BAZ	**Szabolcs**	**Heves**	**Budapest**	
Számítógép, nyomtató	Szám		2	1		3
	%		11,8	5,9		17,6
Iroda	Szám	1		1	1	3
	%	5,9		5,9	5,9	17,6
Számítógép, nyomtató + iroda	Szám		1			1
	%		5,9			5,9
Alkalmazott + internet	Szám	1				1
	%	5,9				5,9
Anyagiak + iroda	Szám			2		2
	%			11,8		11,8
Telefon, fax, fénymásoló	Szám	1				1
	%	5,9				5,9
Telefon, fax, fénymásoló + számítógép	Szám		1			1
	%		5,9			5,9
Telefon, fax, fénymásoló + alkalmazott + számítógép	Szám	1				1
	%	5,9				5,9
Irodabútor	Szám	1				1
	%	5,9				5,9
Irodabútor + telefon, fax, fénymásoló + iroda	Szám		2			2
	%		11,8			11,8
Irodabútor + telefon, fax, fénymásoló + iroda + számítógép	Szám	1				1
	%	5,9				5,9
Mindösszesen	Szám	6	6	4	1	17
	%	35,3	35,3	23,5	5,9	100,0

Végezetül megkérdeztük, hogy az önkormányzattól kapott vagyontárgyak mennyiben járulnak hozzá a sikeres működéshez. A válaszok igen megoszlottak.

Az önkormányzattól kapott vagyontárgyak mennyiben járulnak hozzá a működéshez – megyei bontásban

		Település megyéje				Összesen
		BAZ	Szabolcs	Heves	Budapest	
Nem tudja megítélni	Szám		1			1
	%		3,7			3,7
Nélkülük a működés egyáltalán nem képzelhető el	Szám	3			2	5
	%	11,1			7,4	18,5
Döntő módon hozzájárulnak a munkavégzéshez	Szám	1	4	1		6
	%	3,7	14,8	3,7		22,2
Kis mértékben segítik a munkát	Szám		2	2		4
	%		7,4	7,4		14,8
Nem jelentős mértékben segítik a munkát	Szám	3	1	1		5
	%	11,1	3,7	3,7		18,5
Nincs ilyen vagyontárgy	Szám	2	1	2	1	6
	%	7,4	3,7	7,4	3,7	22,2
Mindösszesen	Szám	9	9	6	3	27
	%	35,3	35,3	23,5	5,9	100,0

Összegezve arra a megállapításra juthatunk, hogy a települési önkormányzatok a legtöbb esetben csak a törvényben rögzített minimumot biztosítják a CKÖ-knek, és gyakran – különösen kis települések esetében – nem is lennének képesek nagyobb áldozatra, hiszen maguk is forráshiánnyal küzdenek. A használatra átadott vagyontárgyak pedig közel sem elégségesek egy sikeres működéshez. Az infrastruktúra-fejlesztéshez anyagi források lennének szükségesek (ennek lehetőségeiről a következő részben próbálunk adatokat közölni). Mindenesetre az már most is kijelenthető, hogy a technikai lehetőségek elégtelenek a színvonalas érdekérvényesítéshez, bár gyakran összhangban állnak a képviselők felkészültségével.

A cigány kisebbségi önkormányzatok működése

A kisebbségi törvény a CKÖ-k számára alapvető feladatként fogalmazza meg a kulturális autonómia, a hagyományőrzés, a kulturális értékek átörökítése és az identitás ápolásának és megőrzésének szükségességét. A valóságban azonban sok minden mással is foglalkoznak a kisebbségi önkormányzatok, sőt, úgy tűnik, hogy az eredeti célkitűzéstől igen messze kerültek a gyakorlatban. A romák döntő többségének közismerten válságos helyzete miatt a kisebbségi önkormányzatok nem lehetnek azzal elfoglalva, hogy szükséges-e még néptánc-csoport vagy zenekar létrehozása, vagy annak támogatása. Maguk a roma emberek jelentős része is azt várja el ezektől a testületektől, hogy megfelelő válaszokat keressenek és adjanak azokra a hétköznapi gondokra, amik alapvetően befolyásolják életminőségüket. Így azt igénylik, hogy legyen elképzelésük a munkahelyteremtés tekintetében, az átképzések vonatkozásában, vagy ha erre nincs lehetőség, akkor a segélyezés tekintetében próbáljanak megoldásokat találni a számukra. És a kisebbségi testületek igyekeznek is megfelelni ezeknek az elvárásoknak, de működésük megkezdésekor döbbenek rá arra, hogy erre nincs megfelelő jogszabályi felhatalmazásuk. Ezért aztán amikor nem tudják elvárt módon teljesíteni az igényeket, gyakran ellenségessé fajul a viszony a CKÖ-k és a roma lakosság között. A képviselők erőlködnek, igyekeznek minden lehetőséget megtalálni, és hálátlannak tartják az embereket, akik nem értékelik az erőfeszítéseiket. A roma emberek pedig úgy gondolják, hogy akiket megválasztottak, csak a pénzért vállalták el tisztségüket, nekik meg nem segítenek semmit.

Érdemes röviden áttekinteni, hogy mennyi időt fordítanak bizonyos tevékenységekre a kisebbségi önkormányzatok. Elsőként figyeljük a belső működésre fordított időt: vagyis a saját üléseik megszervezését, „stratégiai tanácskozásaikat", az irodafenntartással és annak működtetésével kapcsolatos feladataikat. Legnagyobb számban az összes tevékenységükből ezt a feladatot 10% körülire becsülték, ami a szükségleteknek reálisan meg is felelhet. Bár vannak olyan önkormányzatok, ahol ezek a feladatok a működésük meghatározó részét jelentik. Ez leginkább a kisebb települések esetén figyelhető meg, ami szoros összefüggést mutat a később említendő pénzügyi finanszírozással is, hiszen anyagiak nélkül legfeljebb csak „működnek".

A CKÖ-vezetők válaszai szerint a hagyományápolásra, kulturális programok megszervezésére a működésük 20–30%-át fordítják, bár fő profiljukat e tevékenységeknek kellene jelenteniük. Az ilyen típusú tevékenységet leginkább a hagyományos cigánybál, a cigánymajális vagy a cigány–rendőr labdarúgó–mérkőzés megszervezésével pipálják ki a munkatervükben. Igazi, komoly művészeti tevékenységre nem nagyon találtunk példát.

Tevékenységük hány százalékát fordítják a belső működési feladatokra – településtípus szerint

		Településtípus					Összesen
		Főváros	**Megye-székhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
0%	Szám			1		1	2
	%			3,8		3,8	7,7
2%	Szám	1					1
	%	3,8					3,8
5%	Szám				1	1	2
	%				3,8	3,8	7,7
10%	Szám		2	1	2	1	6
	%		7,7	3,8	7,7	3,8	23,1
20%	Szám	1			1	1	3
	%	3,8			3,8	3,8	11,5
25%	Szám	1				2	3
	%	3,8				7,7	11,5
29%	Szám				1		1
	%				3,8		3,8
40%	Szám				2		2
	%				7,7		7,7
45%	Szám				1		1
	%				3,8		3,8
50%	Szám				2		2
	%				7,7		7,7
60%	Szám			1	1		2
	%			3,8	3,8		7,7
70%	Szám					1	1
	%					3,8	3,8

Tevékenységük hány százalékát fordítják hagyományápolásra, kulturális rendezvényekre – település szerint

			Településtípus					Összesen
			Főváros	**Megyeszékhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
Működés – tevékenység % – hagyományápolás, kulturális rendezvények	0%	Szám				1	1	2
		%				3,8	3,8	7,7
	2%	Szám			1		1	2
		%			3,8		3,8	7,7
	5%	Szám					2	2
		%					7,7	7,7
	10%	Szám		1		2	1	4
		%		3,8		7,7	3,8	15,4
	15%	Szám				1		1
		%				3,8		3,8
	19%	Szám				1		1
		%				3,8		3,8
	20%	Szám	1		1	2	1	5
		%	3,8		3,8	7,7	3,8	19,2
	25%	Szám	1			2		3
		%	3,8			7,7		11,5
	30%	Szám		1		2		3
		%		3,8		7,7		11,5
	50%	Szám			1		1	2
		%			3,8		3,8	7,7
	90%	Szám	1					1
		%	3,8					3,8

Az oktatási problémák kérdését a többség 10–25%-ra becsülte. Ez jelenthet iskolalátogatást, sőt némely esetben – és erről maga a település jegyzője panaszkodott – annyira aktívak a képviselők, hogy állandóan részt vesznek a tanítási órákon, sőt, több esetben tanáccsal is igyekeznek ellátni a pedagógusokat. Az oktatási probléma megoldásához tartozik a tanév kezdetén a füzetcsomagok ajándékozása, a tankönyvvásárláshoz nyújtott segítség is, de segítséget nyújtanak ösztöndíjak megpályázásához is. Az igazán fajsúlyos oktatási kérdések tekintetében – elkülönített oktatás, a speciális iskolákban és tagozatokon a cigány gyerekek magas felülreprezentáltsága – azonban nem nagyon tapasztaltunk aktivitást. Több esetben nem is igen értették ennek a kérdésnek a súlyosságát. A többségük megítélése szerint nem lehet annyira rossz iskola az, ahol a gyerekek ingyen kapnak tanszereket és ebédet.

Tevékenységük hány százalékát fordítják oktatási problémák megoldására – településtípus szerint

		Településtípus					Összesen
		Főváros	Megyeszékhely	Város	Község 1000 lakos felett	Község 1000 lakos alatt	
0%	Szám				1		1
	%				3,8		3,8
2%	Szám	1					1
	%	3,8					3,8
8%	Szám					1	1
	%					3,8	3,8
10%	Szám		2	1	1	1	5
	%		7,7	3,8	3,8	3,8	19,2
15%	Szám	1			2		3
	%	3,8			7,7		11,5
20%	Szám	1		1	3	2	7
	%	3,8		3,8	11,5	7,7	26,9
25%	Szám					2	2
	%					7,7	7,7
30%	Szám				1		1
	%				3,8		3,8
40%	Szám					1	1
	%					3,8	3,8
45%	Szám				1		1
	%				3,8		3,8
50%	Szám				2		2
	%				7,7		7,7
60%	Szám			1			1
	%			3,8			3,8

A szociális, segélyezési ügyek a CKÖ-t illetően – mivel sem jogi lehetőségük, sem forrásuk nincs ilyen tevékenység folytatására (bármennyire is sajnálják ezt) – két tevékenységben merül ki: egyrészt gyakran segítséget nyújtanak szolgáltató irodaként a roma lakosok számára a megfelelő kérvények, nyomtatványok elkészítésében, amit közvetítésükkel be is nyújtanak a települési önkormányzatokhoz. Ez leginkább abban az esetben valósul meg, ha van állandó alkalmazottjuk – általában az önkormányzat által finanszírozott közhasznú munkás, aki gyakorlott az ügyvitelben és ezzel egyéb területeken is jelentős terhet vesz le a képviselők

válláról, valamint folyamatos irodai működést biztosít –, és ő rendelkezésére áll a segítségre szorulóknak. Másrészt szociális, segélyezési ügynek számít az is, amikor a települési önkormányzat kérésére „véleményezik" a megfelelő települési bizottság elé került kéréseket.

Egyébként ez a terület az igazán neuralgikus pontja a roma képviselők és roma lakosok közötti viszonynak. Hiszen, ha válsághelyzetben van valaki, és sehonnan sem kap gyors segítséget, erősen csalódik az ő általa is megválasztott képviselőkben. Ezt érzik a CKÖ tagjai is, és erősen sérelmezik, hogy ezekben a kérdésekben nincs igazán mozgásterük.

Tevékenységük hány százalékát fordítják szociális és segélyezési ügytekre – településtípus szerint

			Településtípus					Összesen
			Főváros	**Megyeszékhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
Működés – tevékenység % – szociális és segélyezési ügyek	0%	Szám		1		2	1	4
		%		3,8		7,7	3,8	15,4
	2%	Szám	1					1
		%	3,8					3,8
	3%	Szám				1		1
		%				3,8		3,8
	5%	Szám					1	1
		%					3,8	3,8
	10%	Szám	1		1	5	2	9
		%	3,8		3,8	19,2	7,7	34,6
	16%	Szám			1			1
		%			3,8			3,8
	20%	Szám	1	1	1		1	4
		%	3,8	3,8	3,8		3,8	15,4
	25%	Szám					1	1
		%					3,8	3,8
	30%	Szám				2		2
		%				7,7		7,7
	50%	Szám				1		1
		%				3,8		3,8
	60%	Szám					1	1
		%					3,8	3,8

Speciális, főleg a nagyvárosokra és a főváros kerületeire jellemző tevékenység a lakhatási ügyekkel való foglalkozás. Itt jelenik meg ugyanis az önkényes lakásfoglalás és a nagyobb arányú kilakoltatás problémája. Az utóbbi időben azonban már vidéken is jelentkező problémává vált – ez különösen a szükséglakásokból történő kilakoltatások esetét jelenti mostanában egyre gyakrabban. Ebben az esetben legfeljebb közvetítésre vállalkozhatnak a CKÖ-k.

Mindezek mellett próbálkoznak a kisebbségi önkormányzatok még munkahely–teremtéssel és átképző tanfolyamok szervezésével is. Ez azonban legtöbbször a települési önkormányzat vagy a munkaügyi központ és a munkanélküli romák közötti közvetítő tevékenységben merül ki.

Talán apróság, de mindenütt fontos kérdést jelent a cigány gyerekeknek kiosztásra kerülő Mikulás-csomagok kérdése is. Ezt a kisebbségi képviselők küldetésként élik meg (végre valamit ők maguk is személyesen tudnak adni), valamint a roma lakosok is elvárják, ennek elmaradása esetén gyorsan kialakul a vélemény: még a gyerekeknek sem adnak semmit, azt is maguknak teszik el. Így erre a kérdésre a legtöbb helyen különös gondot igyekeznek fordítani.

Szorosan a CKÖ-k tevékenységével kapcsolatos, hogy a települési önkormányzat milyen módon foglalkozik a kisebbségi kérdéssel, mennyire veszik komolyan a problémát.

Minden településtípus esetében előfordul, hogy létezik önálló kisebbségi bizottsága, de jellemző módon a kérdés valamelyik funkcionális állandó önkormányzati bizottsághoz van hozzárendelve. Természetesen elsősorban a szociális bizottságról van szó, ezzel is folytatódik az évtizedes „haladó hagyomány”, hogy a cigányok ügye tulajdonképpen szociális kérdés. Nem egy esetben azonban annyira esetleges a CKÖ kapcsolata a települési önkormányzattal, hogy kérdésünkre nem is tudtak válaszolni.

Tevékenységük hány százalékát fordítják lakhatási ügyekre – településtípus szerint

		Településtípus					Összesen
		Főváros	**Megyeszékhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
0%	Szám				4	1	5
	%				15,4	3,8	19,2
1%	Szám				1		1
	%				3,8		3,8
2%	Szám	1		1	1	1	4
	%	3,8		3,8	3,8	3,8	15,4
5%	Szám				2		2
	%				7,7		7,7
10%	Szám	1		2	3	4	10
	%	3,8		7,7	11,5	15,4	38,5
20%	Szám	1	1				2
	%	3,8	3,8				7,7
25%	Szám		1				1
	%		3,8				3,8
70%	Szám					1	1
	%					3,8	3,8

Megjegyzendő, hogy egy formális feladatvállalás esetén a bizottsági ülésre meghívhatják a kisebbségi képviselőket is, de ez még nem jelenti azt, hogy komolyan számolnának a véleményükkel. A legtöbb település esetében a megkérdezettek úgy gondolták, hogy „dísznek" tartják csak őket, nem igazán kíváncsiak az álláspontjukra. A CKÖ vezetőinek több mint 35%-a úgy gondolja, hogy nagyon is fontosnak tartják a véleményüket, sőt, négy esetben arról nyilatkoztak, hogy az ők megkérdezésük nélkül nem is döntenek. Mi ezt az álláspontot kissé optimistának érezzük, különösen a település vezetőinek vélekedését ismerve, akik inkább csak kényszerűségnek nevezték ezt a kötelezettséget.

A települési önkormányzat milyen szervezeti formában kezeli a kisebbségi ügyeket – településtípus szerint

			Településtípus					Összesen
			Főváros	**Megyeszékhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
Kapcsolat – a települési önkormányzat milyen szervezeti formában kezel	Nincs adat	Szám			2	3	1	6
		%			6,9	10,3	3,4	20,7
	Önálló kisebbségi bizottság	Szám	1	1	1	1	3	7
		%	3,4	3,4	3,4	3,4	10,3	24,1
	Általános bizottsághoz hozzárendelve	Szám			1			1
		%			3,4			3,4
	Funkcionális bizottsághoz hozzárendelve	Szám	2	1	1	8	2	14
		%	6,9	3,4	3,4	27,6	6,9	48,3
	Egyéb bizottsághoz hozzárendelve	Szám					1	1
		%					3,4	3,4
Mindösszesen		Szám	3	3	4	12	7	29
		%	10,3	10,3	13,8	41,4	24,1	100,0

Mennyire kérik ki a véleményüket az üléseken – településtípus szerint

		Településtípus					Összesen
		Főváros	**Megyeszékhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
Nem kérik a véleményüket, de ha elmondják, meghallgatják	Szám	1	2	1	7	3	14
	%	3,6	7,1	3,6	25,0	10,7	50,0
Fontosnak tartják és számítanak rá	Szám	1		3	4	2	10
	%	3,4		10,7	14,3	7,1	35,7
Egyes kérdésekben a véleményük nélkül nem döntenek	Szám	1	1			2	4
	%	3,6	3,6			7,1	14,3
Mindösszesen	Szám	3	3	4	11	7	29
	%	10,3	10,7	14,3	39,3	25,0	100,0

Vizsgálatunkban külön kérdéscsoport vonatkozott a helyi CKÖ kapcsolatrendszerének és minőségének a felderítésére. Most csak a legérdekesebbnek tűnőket kiemelve elmondható, hogy a kisebbségi képviselők a legszorosabb kapcsolatot a polgármesterrel és a jegyzővel ápolják. Ők azok, akik a mindennapi megoldandó feladatokban segítséget tudnak nyújtani. Vonatkozik ez különösen a jegyzőre, a helyi közigazgatás gyakran jogi végzettséggel rendelkező vezetőjére, aki a jegyzőkönyvek elkészítésétől a gazdálkodással kapcsolatos teendőkig mindenben segítséget tud nyújtani. Azokon a helyeken, ahol úgy értékelték, hogy nincs semmiféle kapcsolat ezekkel a tisztviselőkkel, ott már valójában elmérgesedett viszonyra utaló jelekkel találkozhatunk.

A CKÖ kapcsolata a polgármesterrel településtípus szerint

		Településtípus					**Össze-sen**
		Főváros	**Megye-székhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
Nem tudja	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
Formális, csak a kötelező ügyekben, alkalmanként	Szám	1		1	2	2	6
	%	4,0		4,0	8,0	8,0	24,0
Alkalmanként jó együttműködés	Szám		2	2	5	2	11
	%		8,0	8,0	20,0	8,0	44,0
Mindennapos operatív munka	Szám	1			4	2	7
	%	4,0			16,0	8,0	28,0
Mindösszesen	Szám	2	2	3	12	6	25
	%	8,0	8,0	12,0	48,0	24,0	100,0

Érdemes még megemlíteni, hogy meglehetősen kiegyensúlyozottnak tartják a kapcsolatot az iskolák vezetésével (több mint 70%), jónak minősítették a rendőrséggel is a kapcsolatot (több mint 60%), vegyesnek mondható a kapcsolatrendszer a helyi civil szervezetekkel, de szinte semmilyen kapcsolat nem létezik a helyi vallási intézményekkel és ezek képviselőivel.

Külön kérdéskört jelentett az Országos Cigány Önkormányzattal való kapcsolat minősége is. A megkérdezettek véleménye igen lesújtó volt az OCÖ működéséről, a velük való kapcsolattartásról. Itt most nem kívánunk részletes elemzésbe bocsátkozni, annyi azonban kirajzolódott, hogy a választások idején a részükre postázott meghívókon kívül nemigen tudott miről beszámolni a többség. A kivételt azok jelentették, akik a helyi CK–képviselőként maguk is tagjai voltak az Országos Önkormányzatnak. Ők mindennapos, operatív kapcsolatról számoltak be, de úgy tűnik, ez inkább csak személyük miatt volt így, bár ennek

igazságát mások megcáfolták. (Ezt a kérdést, továbbá a szervezeti keretek átalakítására vonatkozó véleményeket zárótanulmányunkban külön is kifejtjük.)

A CKÖ kapcsolata a jegyzővel – településtípus szerint

		Településtípus					Össze-sen
		Főváros	Megye-székhely	Város	Község 1000 lakos felett	Község 1000 lakos alatt	
Nincs sem munka-, sem egyéb kapcsolat	Szám		1				1
	%		3,6				3,6
Formális, csak a kötelező ügyekben, alkalmanként	Szám	1				1	2
	%	3,6				3,6	7,1
Alkalmanként jó együttműködés	Szám	2	2	2	7	3	16
	%	7,1	7,1	7,1	25,0	10,7	57,1
Mindennapos operatív munka	Szám			1	5	3	9
	%			3,6	17,9	10,7	32,1
Mindössze	Szám	3	3	3	12	7	28
	%	10,7	10,7	10,7	42,9	25,0	100,0

Külön nagy egységet képezett vizsgálatunk során a helyi kisebbségi önkormányzatok finanszírozási rendszere. Az elmúlt években sokak által demokratikusnak és megfelelőnek tartott, míg mások által teljesen alkalmatlannak minősített „többcsatornás finanszírozás" értékelése megosztotta a CKÖ-ket is. Ennek lényegét a következőkben írhatjuk le röviden: az állam az éves költségvetésben biztosít egy mindenki számára kötelezően kifizetendő állami normatívát (2003-ban ez 680 ezer forint minden – tehát nem csak cigány – kisebbségi önkormányzat számára), és ezt egészítheti ki egyrészt a helyi önkormányzat saját forrásból szándékai szerint; másrészt pályázatokból és minden lehetséges forrásból megszerzett támogatásokkal egészítheti ki a kisebbségi önkormányzat. Természetesen az állami normatíván kívül minden csak esetleges. A településtől kapott támogatás nagysága azonban sok mindentől függ. Elsősorban attól, hogy képes-e maga az önkormányzat a támogatás nyújtására. Nem árulunk el nagy titkot, de Magyarországon, különösen a kisebb települések esetében általánosságban jellemző a forráshiány. Ezért a legnagyobb jó szándék ellenére sem biztos, hogy támogatni tudják a kisebbségi önkormányzatokat, különösen, ha olyan településről van szó, ahol akár 6–8 kisebbségnek is van önkormányzata. Fontos szempont továbbá, hogy meghatározóak a személyes kapcsolatok. Ha ellentét van a polgármester vagy a képviselőtestület tagjai és a CKÖ-tagjai között, igen kicsi az esély a támogatás elnyerésére.

Ez pedig – a kutatás tapasztalatai mutatják – „felpuhíthatja” a harcos, érdekérvényesítő és érdekvédő tevékenységet.

Kapcsolat az OCÖ-vel – településtípus szerint

		Településtípus					Össze-sen
		Főváros	**Megye-székhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
Nem tudja	Szám			1			1
	%			3,4			3,4
Nincs sem munka-, sem egyéb kapcsolat	Szám	3	1	1	3	3	11
	%	10,3	3,4	4,0	10,3	10,3	37,9
Formális, csak a kötelező ügyekben, alkalmanként	Szám		1	2	8	3	14
	%		3,4	6,9	27,6	10,3	49,3
Alkalmanként jó együttműködés	Szám		1		1	1	3
	%		3,4		3,4	3,4	10,3
Mindösszesen	Szám	3	3	4	12	7	29
	%	10,3	10,3	13,8	41,4	24,1	100,0

Ha megnézzük településtípusonként a teljes költségvetési összegeket, látható, hogy a városok, a megyeszékhelyek és a fővárosi kerületek voltak abban a helyzetben, hogy plusz forrással támogatni tudták a CKÖ-t. Ezek a pénzügyi lehetőségek pedig erősen ellentétben állnak mindazzal a törekvéssel, amit a CKÖ-k szeretnének elvégezni, illetve amit a roma lakosság elvár tőlük. Így tehát megítélésünk szerint a finanszírozás újragondolása – összefüggésben a feladat- és hatáskörrel – elkerülhetetlennek tűnik. A CKÖ-knek azonban nem minden esetben ez a véleményük. Fele-fele arányban oszlik meg a változás–változatlanság igénye, de abban mindenki egyetért, hogy több forrásra lenne szükség.

2001. évi bevételek összesen, ezer Ft – településtípus szerint

		Településtípus					Összesen
		Főváros	**Megyeszékhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
600	Szám			1		1	2
	%			4,0		4,0	8,0
623	Szám					1	1
	%					4,0	4,0
625	Szám					1	1
	%					4,0	4,0
627	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
628	Szám				2	2	4
	%				8,0	8,0	16,0
678	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
730	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
780	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
830	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
1 100	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
1 128	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
1 228	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
1 600	Szám			1			1
	%			4,0			4,0
1 625	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
2 800	Szám			1			1
	%			4,0			4,0
2 815	Szám					1	1
	%					4,0	4,0
3 850	Szám		1				1
	%		4,0				4,0

2001. évi bevételek összesen, ezer Ft – településtípus szerint (folytatás)

		Településtípus					Összesen
		Főváros	Megyeszékhely	Város	Község 1000 lakos felett	Község 1000 lakos alatt	
3 920	Szám				1		1
	%				4,0		4,0
4 870	Szám	1					1
	%	4,0					4,0
5 000	Szám		1				1
	%		4,0				4,0
11 500	Szám	1					1
	%	4,0					4,0

Mennyire megfelelő a finanszírozási rendszer – településtípus szerint

			Mennyire megfelelő a jelenlegi finanszírozási rendszer		Összesen
			A rendszer megfelelő, de a pénzforrás kevés	Nem megfelelő, más formára lenne szükség	
Település	Főváros	Szám	1	2	3
		%	3,4	6,9	10,3
	Megyeszékhely	Szám	1	2	3
		%	3,4	6,9	10,3
	Város	Szám	1	3	4
		%	3,4	10,3	13,8
	Község 1 000 lakos felett	Szám	8	4	12
		%	27,6	13,8	41,4
	Község 1 000 lakos alatt	Szám	3	4	7
		%	10,3	13,8	24,1
Mindösszesen		Szám	14	15	29
		%	48,3	51,7	100,0

Megítélésünk szerint mindezen feltételek erősen rányomják bélyegüket a működés minőségére is. A szűkös anyagi forrásból következik, hogy nincs lehetőség jelentős számban alkalmazottat foglalkoztatni az állandó hivatalmenet biztosításához, de még szakemberek „megvásárlására" sincs pénzük, bár – itt utalunk ismét a képviselők felkészültségére, iskolai végzettségére – erre talán szükségük lenne. Kizárólag a jelentősebb költségvetéssel rendelkező nagyobb települések képesek munkatársakat alkalmazni.

A szakszerű működés egyik jellemző megoldása lehet a bizottságok létrehozása is. Ezek tudnak olyan típusú műhelymunkát biztosítani, ahol folyamatosan készülhetnek fel a szakmai kihívásokra. És esetlegesen külső szakembereket is bevonhatnak a munkába. Tapasztalatunk szerint a döntő többség nem tartja ezt szükségesnek, vagy nincs is lehetősége erre. Külső szakembereket pedig nem tudnak megfizetni. Társadalmi munkában, cigányokért dolgozó helyi értelmiségiekre pedig nem nagyon találtunk példát.

Végül fontos jelzője lehet a folyamatos munkának az is, hogy a CKÖ évente hány alkalommal tart testületi ülést. Mint láthatjuk, sokan még a törvény szerint előírt (6 alkalom) üléseket sem tarják meg, legalábbis ezt állították, bár ezellen a közigazgatási hivatalnak fel kellene lépnie. Ezt azokban az esetekben tapasztaltuk, amikor a CKÖ-elnökök rendkívül nagy kiábrándultsággal beszéltek eddigi munkájukról.

Alkalmazott foglalkoztatatása – településtípus szerint

			A CKÖ foglalkoztat-e alkalmazottat		**Összesen**
			Igen	**Nem**	
Településtípus	Főváros	Szám	1	2	3
		%	3,4	6,9	10,3
	Megyeszékhely	Szám	2	1	3
		%	6,9	3,4	10,3
	Város	Szám	3	1	4
		%	10,3	3,4	13,8
	Község 1 000 lakos felett	Szám		12	12
		%		41,4	41,4
	Község 1 000 lakos alatt	Szám		7	7
		%		24,1	24,1
Mindösszesen		Szám	6	23	29
		%	20,7	79,3	100,0

Saját bizottság a CKÖ-n belül – település szerint

			Működés – vannak-e saját bizottságai a CKÖ-nek		Összesen
			Igen	Nem	
Településtípus	Főváros	Szám		3	3
		%		10,3	10,3
	Megyeszékhely	Szám		3	3
		%		10,3	10,3
	Város	Szám	2	2	4
		%	6,9	6,9	13,8
	Község 1 000 lakos felett	Szám	5	7	12
		%	17,2	24,1	41,4
	Község 1 000 lakos alatt	Szám		7	7
		%		24,1	24,1
Mindösszesen		Szám	7	22	29
		%	24,1	75,9	100,0

Érdemes megfigyelni néhány adatot arról is, hogy milyen különbség adódik a CKÖ munkájának értékelésében a települési önkormányzatoknak és maguknak a CKÖ-knek a véleménye között

A települési vezetők véleményét úgy foglalhatnánk össze, hogy „nem reménytelen az eset”, hiszen kirívó, törvénytelen működésről nem szóltak tömegesen. Viszont arról mindenki egyértelműen úgy vélekedik, hogy a kisebbségi vezetők felkészültségéből adódóan sokat kell „patronálniuk” működésüket, és sok esetben „nagy toleranciával” kell kezelni ezt a kérdést. Mindenesetre további tanulási folyamatot tartanak szükségesnek minden kisebbségi képviselő számára. Lényeges területi különbségeket nem tudtunk megfigyelni ebben a kérdésben.

CKÖ ülések száma – településtípus szerint

		Településtípus					Összesen
		Főváros	**Megye-székhely**	**Város**	**Község 1000 lakos felett**	**Község 1000 lakos alatt**	
3	Szám					1	1
	%					3,7	3,7
4	Szám				1		1
	%				3,7		3,7
5	Szám				1		1
	%				3,7		3,7
6	Szám		2	2	5	4	13
	%		7,4	7,4	18,5	14,8	48,1
7	Szám				1		1
	%				3,7		3,7
8	Szám				1		1
	%				3,7		3,7
9	Szám				2		2
	%				7,4		7,4
10	Szám	2				1	3
	%	7,4				3,7	11,1
12	Szám			1	1		2
	%			3,7	3,7		7,4
15	Szám			1			1
	%			3,7			3,7
25	Szám	1					1
	%	3,7					3,7
Mindösszesen	Szám	3	2	4	12	6	27
	%	11,1	7,4	14,8	44,4	22,2	100,0

A települési önkormányzat szerint

A roma képviselők bizonyos szempontból nem voltak ennyire optimisták. Több mint 10%-kal kevesebben gondolták azt, hogy egyáltalán nem léteznek problémák, sőt, sokan úgy vélekedtek, hogy segítség nélkül alig lennének képesek megbirkózni a feladatokkal. Ezért is tartanak igényt továbbképzésekre, de ezek hatékonyságáról is erősen megoszlottak a vélemények.

A CKÖ működésének törvényessége – megyei bontásban

			A CKÖ működésének törvényessége			Összesen
			Nincsenek Problémák	**Kisebb problémák, amiket kijavítanak**	**Áttekinthetetlen, ellenőrizhetetlen a működésük**	
Megye	Budapest	Szám	1	1		2
		%	3,6	3,6		7,1
	Borsod megye	Szám	6	4		10
		%	21,4	14,3		35,7
	Heves megye	Szám	1	5		6
		%	3,6	17,9		21,4
	Szabolcs megye	Szám	3	6	1	10
		%	10,7	21,4	3,6	35,7
Mindösszesen		Szám	11	16	1	28
		%	39,3	57,1	3,6	100,0

Végül érdemes röviden megnézni, hogy milyen vélemény alakult ki a település vezetőiben a CKÖ elnökének és tagjainak a munkájáról.

A CKÖ működésének törvényessége a település vezetői szeint – megyei bontásban

			A CKÖ működésének törvényessége			Összesen
			Nehezen birkóznak meg a feladattal, de kapnak segítséget	**Kisebb problémák, amiket kijavítanak**	**Nincsenek problémák**	
Település megyéje	BAZ	Szám	1	3	5	9
		%	3,6	10,7	17,9	32,1
	Szabolcs	Szám	2	6	2	10
		%	7,1	21,4	7,1	35,7
	Heves	Szám	3	3		6
		%	10,7	10,7		21,4
	Budapest	Szám		2	1	3
		%		7,1	3,6	10,7
Mindösszesen		Szám	6	14	8	28
		%	21,4	50,0	28,6	100,0

A CKÖ vezető munkájának értékelése – megyei bontásban

		A CKÖ munkájának értékelése – CKÖ-vezető			Összesen
		Nem tett semmit a cigányság problémáinak megoldásáért	**Megpróbált jól működni, de nem sikerült**	**Kiemelkedő erőfeszítéseket tett és eredményeket ért el**	
Budapest	Szám		1	1	2
	%		3,6	3,6	7,1
Borsod megye	Szám	1	7	2	10
	%	3,6	25,0	7,1	35,7
Heves megye	Szám	1	5		6
	%	3,6	17,9		21,4
Szabolcs megye	Szám	1	6	3	10
	%	3,6	21,4	10,7	35,7
Mindösszesen	Szám	3	19	6	28
	%	10,7	67,9	21,4	100,0

A CKÖ tagjainak munkájának értékelése – megyei bontásban

			A CKÖ munkájának értékelése – CKÖ-tagok			Összesen
			Nem tettek semmit a cigányság problémáinak megoldásáért	**Megpróbáltak jól működni, de nem sikerült**	**Kiemelkedő erőfeszítéseket tettek és eredményeket értek el**	
Megye	Budapest	Szám		1	1	2
		%		3,6	3,6	7,1
	Borsod megye	Szám	3	6	1	10
		%	10,7	21,4	3,6	35,7
	Heves megye	Szám	2	4		6
		%	7,1	14,3		21,4
	Szabolcs megye	Szám	2	6	2	10
		%	7,1	21,4	7,1	35,7
Mindösszesen		Szám	7	17	4	28
		%	25,0	60,7	14,3	100,0

Az adatokból jól látható, hogy a polgármesterek és a jegyzők a kisebbségi önkormányzat elnökének munkáját értékelték magasabbra. Ez nem véletlenszerű, hiszen velük kerülnek kapcsolatba, ha közös ügyeket kell megbeszélniük. Az a vélekedés viszont elgondolkoztató, hogy a kisebbségi képviselők igyekeztek ugyan, de nem sikerült igazán eredményeket elérniük. Ennek okát az alacsony iskolai végzettségben, a roma lakosság irreális elvárásaiban, a nem megfelelő feladatkör-meghatározásban, és az egész kisebbségi jogrendszer felületes megoldásaiban és áttekinthetetlenségeiben látják.

Cigány–magyar együttélés

Megítélésünk szerint a CKÖ számára fontos mérce lehet az a szempont is, hogy az adott településen milyen a többség–kisebbség viszonya, milyen a cigány–magyar együttélés. Azt feltételezzük: ha jól működik a kisebbségi önkormányzat, talán csökkenthetők az ellentétek cigányok és nem cigányok között. Persze nem várható el, hogy egy ilyen intézmény meg tud oldani minden gondot, több évszázados előítéleteket nem lehet feloldani néhány év alatt. Ennek ellenére a többségi és kisebbségi közösségre gyakorolt hatás – ha van ilyen – minősíti eddigi tevékenységüket is.

Kérdőíves adatfelvételeink során rákérdeztünk a település és a CKÖ vezetőire is a cigány–nem cigány viszonyt illetően. Általános véleményként fogalmazódott meg a polgármesterek és jegyzők esetében is, hogy a nem cigány lakosság csak a cigányság bizonyos csoportjait nem tudja elfogadni. 20 település esetén kaptuk ezt a választ, a fővárosban és a megyeszékhelyeken is kizárólag így vélekedtek. Egy esetben, egy Szabolcs megyei városban mondta a polgármester, hogy a többség gyakorlatilag már nem tud együtt élni a cigányokkal, és elutasító magatartásuk mindenkire kiterjed. Érdemes megfigyelni, hogy az elfogadó és csak bizonyos csoportokat kirekesztő magatartás erősödik a település nagyságának függvényében: minél kisebb egy település, annál inkább ismerik egymást az emberek, annál többet tudnak a másikról, így csak azokat utasítják el, akik nem felelnek meg az értékrendszerüknek.

A települési önkormányzat szerint

Településtípus				Nem cigány – cigány viszony			Összesen
				Elutasítás az összes cigánnyal szemben	Elutasítás a cigányság bizonyos csoportjával szemben	Cigányok elfogadása	
Főváros	Megye	Budapest	Szám		2		2
			%		100,0		100,0
Megyeszékhely	Megye	Borsod megye	Szám		1		1
			%		50,0		50,0
		Szabolcs megye	Szám		1		1
			%		50,0		50,0
	Mindösszesen		Szám		2		2
			%		100,0		100,0
Város	Megye	Borsod megye	Szám		1		1
			%		33,3		33,3
		Heves megye	Szám		1		1
			%		33,3		33,3
		Szabolcs megye	Szám	1			1
			%	33,3			33,3
	Mindösszesen		Szám	1	2		3
			%	33,3	66,7		100,0
Község 1000 lakos felett	Megye	Borsod megye	Szám		3	2	5
			%		23,1	15,4	38,5
		Heves megye	Szám		3		3
			%		23,1		23,1
		Szabolcs megye	Szám		4	1	5
			%		30,8	7,7	38,5
	Mindösszesen		Szám		10	3	13
			%		76,9	23,1	100,0
Község 1000 lakos alatt	Megye	Borsod megye	Szám		2	1	3
			%		28,6	14,3	42,9
		Heves megye	Szám		1		1
			%		14,3		14,3
		Szabolcs megye	Szám		1	2	3
			%		14,3	28,6	42,9
	Mindösszesen		Szám		4	3	7
			%		57,1	42,9	100,0

A CKÖ vezetői még ennél is optimistább álláspontot fogalmaztak meg. Szerintük is az a jellemző, hogy csak a cigányság bizonyos csoportjai ellen táplálnak ellenszenvet (18 eset), 9 esetben viszont a cigányság teljes elfogadottságát vélelmezték. Ebben az esetben is megfigyelhető az a tendencia, hogy a kisebb településeken sokkal jobb együttélést prognosztizálnak a CKÖ vezetői is. A sikereket természetesen maguknak tulajdonítják a kisebbségi képviselők, szerintük a CKÖ „tekintélye" jelentősen hozzájárul a cigányság pozitívabb megítéléséhez.

A CKÖ szerint

Településtípus				**Nem cigány – cigány viszony**			**Összesen**
				Elutasítás az összes cigánnyal szemben	**Elutasítás a cigányság bizonyos csoportjával szemben**	**Cigányok elfogadása**	
Főváros	Település megyéje	Budapest	Szám		2		2
			%		100,0		100,0
Megyeszékhely	Település megyéje	BAZ	Szám		1		1
			%		33,3		33,3
		Szabolcs	Szám		1		1
			%		33,3		33,3
		Heves	Szám		1		1
			%		33,3		33,3
	Mindösszesen		Szám		3		3
			%		100,0		100,0
Város	Település megyéje	BAZ	Szám	1	1		2
			%	25,0	25,0		50,0
		Szabolcs	Szám			1	1
			%			25,0	25,0
		Heves	Szám		1		1
			%		25,0		25,0
	Mindösszesen		Szám	1	2	1	4
			%	25,0	50,0	25,0	100,0
Község 1000 lakos felett	Település megyéje	BAZ	Szám		4		4
			%		33,3		33,3
		Szabolcs	Szám		1	4	5
			%		8,3	33,3	41,7
		Heves	Szám		3		3
			%		25,0		25,0
	Mindösszesen		Szám		8	4	12
			%		66,7	33,3	100,0

Településtípus				Nem cigány – cigány viszony			Összesen
				Elutasítás az összes cigánnyal szemben	Elutasítás a cigányság bizonyos csoportjával szemben	Cigányok elfogadása	
Község 1 000 lakos alatt	Település megyéje	BAZ	Szám		1	2	3
			%		14,3	28,6	42,9
		Szabolcs	Szám		1	2	3
			%		14,3	28,6	42,9
		Heves	Szám		1		1
			%		14,3		14,3
	Mindösszesen		Szám		3	4	7
			%		42,9	57,1	100,0

Természetesen rákérdeztünk arra is, hogy miért történik elutasítás és kiközösítés a településeken. A települési vezetők válaszai külön csoportosíthatóak. Így véleményük szerint csak azokat a cigány embereket utasítja el a többség, akik újonnan beköltözők és nem ismerik a helyi együttélési szabályokat (42,1%), illetve akik rendezetlen, lumpen életmódot folytatnak (89,5%). A polgármesterek szerint ilyen esetekben a teljes, nem cigány lakosság (90%) elutasítóan viselkedik, és ez a magatartás leginkább nyílt elutasításban (45%), veszekedésben (30%), illetve rossz vélemény kialakulásában (85%) nyilvánul meg. Amikor konkrétan rákérdeztünk a cigányokkal szembeni elutasítás indokaira, leginkább a „szokásos" sztereotip véleményeket fogalmazták meg. Így a települések vezetői szerint az okok a következők: a lopás (75%), egyéb bűnöző magatartás (70%), a felelőtlenség, mának élés (50%), nem akarnak dolgozni (80%), élősködés, segélyekből történő megélés (80%), nem akarnak alkalmazkodni (55%), piszkosak, rendetlenek, büdösek (70%).

A CKÖ-vezetők hasonló véleményt fogalmaztak meg az elutasítás indokairól. Megítélésük szerint a legtöbb baj az újonnan beköltöző, „civilizálatlan" emberekkel (60%) és a rendezetlen, lumpen életvitelt folytatókkal (93,3%) van. Szerintük ebben az esetben a teljes többségi lakosság valóban elutasítóan viszonyul hozzájuk (88,9%), de külön kiemelésre méltónak találták ezen belül az önkormányzatot (44,4%), a rendőrséget (50%), a pedagógusokat (44,4%) és az orvosokat (16,7%) is. Az elutasítást megjelenítő magatartásokat a CKÖ vezetői sokkal radikálisabban fogalmazták meg. Szerintük (a település vezetői által általánosnak és kizárólagosnak tartott) verbális nemtetszés mellett a településükön előforduló lehetőség a fizikai bántalmazás (33,3%), a többségi lakóhelyre költözés megakadályozása (33,3%), a szórakozóhelyről történő kitiltás (38,9%) is. Az elutasítás okairól azonban hasonló nézeteket vallanak a kisebbségi vezetők is. A bajok okai szerintük: a lopás (77,8%), egyéb bűnöző magatartás (44,4%), a felelőtlenség (44,4%), dolgozni nem akarás (61,1%), valamint piszkosak, büdösek, elhanyagoltak (61,1%).

Ilyen – állításuk szerint, még ha csak bizonyos csoportokra kiterjedő – elutasítás esetén kiváncsiak voltunk, hogyan reagálnak erre a roma emberek, tudják-e vagy érdemes-e vállalniuk cigányságukat, vagy kifizetődőbb-e számukra, ha minden tekintetben a többség által elvárt magatartást követik, és még azt is letagadják (már amennyire ez lehetséges), hogy cigány származásúak. Kérdésünkre a települési önkormányzat vezetői szerint ez többségében nem jellemző, de az 1000 fő feletti összlakosságú településeken (itt már könnyebb a „láthatatlanná válás", legalábbis ezt gondolják mindkét oldalról) gyakran előfordul. Ezért egyre inkább csak kényszerből vállalják cigányságukat (30,8%), és egyre gyakrabban vegyes házasságot kötnek (38,5%).

A település vezetői szerint

Településtípus				**A cigányokra jellemző – nem vállalják cigányságukat**		**Összesen**
				Igen	**Nem**	
Főváros	Megye	Budapest	Szám	1	1	2
			%	50,0	50,0	100,0
Megyeszékhely	Megye	Borsod megye	Szám	1		1
			%	50,0		50,0
		Szabolcs megye	Szám		1	1
			%		50,0	50,0
	Mindösszesen		Szám	1	1	2
			%	50,0	50,0	100,0

A CKÖ-vezetők szerint is ez az asszimiláns magatartás egyre gyakrabban fordul elő, különösen a nagyvárosokban jellemző. Okait pedig egyértelműen bizonyos, az előbb említett cigánycsoportok „fejlődésre képtelen" életfelfogásában kell keresni, ezzel szemben tehetetlennek érzik magukat. Ezért is jellemző az, hogy a cigányok – mintegy menekülésként – vegyes házasságot kötnek (65,4%), és egyre inkább elutasítanak más cigány csoportokat (42,3%).

Településtípus				A cigányokra jellemző – nem vállalják cigányságukat		Összesen
				Igen	Nem	
Város	Megye	Borsod megye	Szám		1	1
			%		33,3	33,3
		Heves megye	Szám		1	1
			%		33,3	33,3
		Szabolcs megye	Szám	1		1
			%	33,3		33,3
	Mindösszesen		Szám	1	2	3
			%	33,3	66,6	100,0
Község 1000 lakos felett	Megye	Borsod megye	Szám	2	3	5
			%	15,4	23,1	38,5
		Heves megye	Szám	1	2	3
			%	7,7	15,4	23,1
		Szabolcs megye	Szám	1	4	5
			%	7,7	30,8	38,5
	Mindösszesen		Szám	4	9	13
			%	30,8	69,2	100,0
Község 1000 lakos alatt	Megye	Borsod megye	Szám	1	2	3
			%	14,3	28,6	42,9
		Heves megye	Szám		1	1
			%		14,3	14,3
		Szabolcs megye	Szám		3	3
			%		42,9	42,9
	Mindösszesen		Szám	1	6	7
			%	14,3	85,7	100,0

A CKÖ szerint

A cigányság vállalása – településtípusok szerint

Településtípus				**A cigányokra jellemző – nem vállalják cigányságukat**		**Összesen**
				Igen	**Nem**	
Főváros	Település megyéje	Budapest	Szám		1	1
			%		100,0	100,0
Megyeszék-hely	Település megyéje	BAZ	Szám	1		1
			%	33,3		33,3
		Szabolcs	Szám	1		1
			%	33,3		33,3
		Heves	Szám	1		1
			%	33,3		33,3
	Mindösszesen		Szám	3		3
			%	100,0		100,0
Város	Település megyéje	BAZ	Szám	2		2
			%	50,0		50,0
		Szabolcs megye	Szám		1	1
			%		25,0	25,0
		Heves megye	Szám	1		1
			%	25,0		25,0
	Mindösszesen		Szám	3	1	4
			%	75,0	25,0	100,0
Község 1000 lakos felett	Település megyéje	BAZ	Szám	2	2	4
			%	18,2	18,2	36,4
		Szabolcs megye	Szám		5	5
			%		45,5	45,5
		Heves megye	Szám		2	2
			%		18,2	18,2
	Mindösszesen		Szám	2	9	11
			%	18,2	81,8	100,0
Község 1000 lakos alatt	Település megyéje	BAZ	Szám		3	3
			%		42,9	42,9
		Szabolcs megye	Szám	2	1	3
			%	28,6	14,3	42,9
		Heves megye	Szám		1	1
			%		14,3	14,3
	Mindösszesen		Szám	2	5	7
			%	28,6	71,4	100,0

Összességében úgy tűnik, hogy a CKÖ képviselői jelentős sikernek könyvelik el tevékenységüket a cigány–magyar együttélés feltételeinek javításában. Azonban bevallották, hogy vannak olyan cigány csoportok vagy személyek, akikre nem tudnak hatást gyakorolni, és emiatt neheztelnek rájuk. Hiszen – megítélésük szerint – az ő eléggé el nem ítélhető életvitelük és magatartásuk egy adott településen erősen rontja a teljes cigányság megítélését. Arra viszont ötletük sincs, mit kellene tenniük ebben az esetben. És tegyük hozzá: a jelenlegi hatásköri szabályok szerint nem is feladatuk ilyen típusú problémák kezelése.

Szükség van-e a cigány kisebbségi önkormányzatokra?

Természetesen az adatfelvétel befejeztével – mintegy kérve, hogy összegezzék az elmondottakat és a véleményüket – feltettük a kérdést: megítélésük szerint szükség van-e a CKÖ-kre?

A települési önkormányzat vezetőinek többsége igennel válaszolt a kérdésre. Indoklásul nagyon változatos érveket fogalmaztak meg. Megemlítették a cigány lakosság beilleszkedése elősegítésének, az érdekképviseletnek fontosságát, a cigányság véleményének artikuláló szerepét, valamint azt, hogy a CKÖ-k kommunikációs csatornát jelenthetnek a cigány népesség irányába. Az egyedüli dolog, amire nem gondoltak igazán: a kulturális autonómia, a hagyományőrzés feladatára, miközben e jogszabályok szerint ez lenne a kisebbségi önkormányzatok fő profilja. Nemleges válasz, érdekes módon, a kistelepülések vezetőinek körében fogalmazódott meg. Indokaik között szerepelt a feltételek hiánya, az érdemi munkavégzés hiánya és a „nincs hasznuk a gyakorlatban” érvelés is.

A település vezetői szerint

A CKÖ szükségességének megítélése – településtípusok szerint

			A települési önkormányzat szerint szükség van CKÖ-re		Összesen
			Igen	Nem	
Település	Főváros	Szám	2		2
		%	7,4		7,4
	Megyeszékhely	Szám	2		2
		%	7,4		7,4
	Város	Szám	3		3
		%	11,1		11,1
	Község 1000 felett	Szám	11	2	13
		%	40,7	7,4	48,1
	Község 1000 alatt	Szám	1	6	7
		%	3,7	22,2	25,9
Mindösszesen		Szám	19	8	27
		%	70,4	29,6	100,0

A CKÖ-képviselők szerint

CKÖ szükségességének megitélése településtípus szerint

			Értékelés – szükség van CKÖ-re		Összesen
			Igen	**Nem**	
Település	Főváros	Szám	3		3
		%	10,3		10,3
	Megyeszékhely	Szám	1	2	3
		%	3,4	6,9	10,3
	Város	Szám	4		4
		%	13,8		13,8
	Község 1000 felett	Szám	12		12
		%	41,4		41,4
	Község 1000 alatt	Szám	6	1	7
		%	20,7	3,4	24,1
Mindösszesen		Szám	26	3	29
		%	89,7	10,3	100,0

A CKÖ-vezetők sokkal pozitívabban látják a helyzetet, mint az várható is volt. Mindössze 10%-uk nem tartotta szükségesnek ezt az érdekérvényesítési formát, de indoklásukban ők is inkább a feltételek hiányosságaiból adódó elégedetlenségüknek adtak hangot. (Érdekesség, hogy a most tárgyalt intézmény elvetői egy kisközség melletti két megyeszékhely képviselői voltak.) A CKÖ-nek fontos szerepet tulajdonító személyek a segítő szándékot, az érdekképviseletet, a települési vezetők érdektelenségét, az önvédelmet jelölték meg többek között. Érdekes módon egyetlen képviselő sem említette a hagyományőrzés, a kulturális autonómia törvényben privilegizált szükségességének megvalósítását.

TEREPTAPASZTALATOK HEVES MEGYÉBEN

Kállai Gabriella

Beszámolómat a Heves megyei terepmunka tapasztalatai alapján állítottam össze, mivel e megye kiválasztott településein főként én végeztem az adatgyűjtést. Jelenleg azonban ez a dolgozat még nem tekinthető mély elemzésnek. Célja elsősorban az, hogy bemutassa azokat a főbb folyamatokat, amelyek meghatározzák a cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenységét, munkájuk hatékonyságát ezeken a településeken.

Heves megyéből hat település került a mintába, a megyeszékhelyen kívül közigazgatási értelemben egy nagyobb város (Gyöngyös) és egy kisebb (Pétervására), ez utóbbi azonban alig több mint 2 500 fős lélekszámmal rendelkezik; valamint három község: Dormánd (füzesabonyi kistérség), Tarnabod és Tiszanána (hevesi kistérség). A mintaválasztásnál olyan településeket jelöltünk ki, amelyek a lehető legjobban lefedik a megye egész területét, és így a Heves megyére oly jellemző hegyvidéki helységek mellett helyet kaptak az Észak–Alföld jellegzetes falvai is. A hat település közös vonása abban áll, hogy hagyományosan földműveléssel, mezőgazdasági tevékenységgel próbáltak és próbálnak boldogulni ma is az itt élő emberek.

A KSH besorolása alapján a pétervásárai, a hevesi valamit a füzesabonyi kistérség infrastrukturális értelemben elmaradottnak számít, mivel a vezetékes gáz, valamint a vízvezetékkel való ellátottság, a csatornázás még mindig meglehetősen kezdetleges. A polgármesterekkel történt beszélgetésekből kiderült, hogy ezek a fejlesztések–beruházások egyelőre inkább terveknek számítanak, bár keresik a megoldásokat pályázatok révén, illetve a vállalkozói tőke bevonásával.

Az elmaradottság oka elsősorban a rendszerváltás előtti időszak településfejlesztési politikájában keresendő, ekkor ugyanis a mezőgazdasággal foglalkozó települések, főként a meglehetősen kis lélekszámúak, igen kevés támogatásra, fejlesztésre számíthattak. A rendszerváltás után a már meglévő hiányokat csak tovább tetézte, hogy az alapvetően mezőgazdasággal foglalkozó termelőszövetkezetek sorra zárták be kapuikat. A földrajzi adottságok ma sem alkalmasak az ipar telepítéséhez, hiszen annak ellenére, hogy az M3 autópálya keresztülszeli a megyét, a közúti szállításhoz nincsenek megfelelő bekötőutak, sőt, az sem ritka, hogy számos településen a vasút sem halad át. A tömegközlekedés a kisebb falvakban katasztrofális: Tarnabodra a Volánbusz járatai egyáltalán nem mennek be, és itt vasút sincs, így aki közlekedni akar, ezt kizárólag autóval teheti meg. Ezért gondot okoz a más településen való munkavállalás. Nem biztosított az odautazás, az ingázás.

Az ellehetetlenülés elől menekülve a községek munkaképes lakossága egyre inkább a városokba való költözést választotta, abban a reményben, hogy ott könnyebb, jobb, biztosabb megélhetési lehetőséget talál. A folyamat eredményeként ezek a községek elöregednek és elszegényednek, mivel a városinál lényegesen olcsóbbak az ingatlanárak, és a rokonok miatt

is főként a szegényebb rétegek számára jelentenek vonzóerőt. Így az elköltözők helyébe kevésbé iskolázott, szegényebb és munkanélküli lakosok településnek. Ez sok esetben a cigányok beköltözését jelenti, ami a községek számára elsősorban szociális és kulturális problémát okoz. Ez a jelenség újabb elköltözési hullámot von maga után, hiszen minél nagyobb a betelepülő cigányok aránya, annál inkább érzi magát leszakadónak a többség, és menekülni próbál a rendelkezésére álló eszközök segítségével a számára visszás helyzetből. Általános tapasztalat (ami egybecseng a települések vezetői és a kisebbségi önkormányzatok véleményével), hogy amilyen mértékben nő a cigányok aránya a településeken, az összlakosság fokozatosan elöregszik, eközben a gyerekek, a fiatalok egyre többen cigány származásúak.

A községek elöljáróik, bár érzékeli a nem cigány lakosság elvárását a probléma kezelésével kapcsolatban, saját erejükből mégsem képesek változtatni a kialakuló, és sok esetben egyre konfliktusosabb helyzeten; ez csak olyan intézkedésekkel sikerül, amelyek csorbítják az alapvető jogokat. Például a szabad költözködés megakadályozásával (üres porták felvásárlása a településen) vagy a község határában lévő, értéktelen, közmű nélküli telkek értékesítésével – ezekkel az intézkedésekkel tartva távol a cigányokat a többségi társadalomtól.

Ez a helyzet persze nem újkeletű, és nem egyik napról a másikra alakult ki, de napjainkban is zajló folyamat. Mindamellett nem csupán az elmaradott, leszakadó kistérségek sajátossága, hanem Heves megye valamennyi községét érintő egyik legfőbb probléma (amint a községi elöljárók is beszámoltak erről). A városok vezetői is a cigány lakosság növekvő számarányáról számoltak be, ugyanakkor ők ezt nem tekintették súlyos problémának, aminek egyik oka az lehet (bár ez csak a terepmegfigyelő feltételezése), hogy a cigányok a városok jól elkülönített részein, telepszerű környezetben élnek (pl. Egerben a legnyomorúságosabb körülmények között, 70, lakásnak nevezett tákolmányban 90 család él). Így nem kell naponta találkozniuk a cigányok problémáival. Ilyen problémák között jöttek létre az első kisebbségi önkormányzatok 1994-ben.

A kisebbségi önkormányzatok alakulásakor a polgármesteri hivatal irodákat jelölt ki számukra, ám ők sérelemként élték meg az eltelt nyolc év alatt lezajlott, az irodákkal kapcsolatos hercehurcákat: a kapott irodák az esetek nagy többségében eleve elég rossz állapotú ingatlanok voltak. Az egyik ilyen irodát már életveszélyesnek nyilvánították (a polgármesteri hivatal szerint a kisebbségi önkormányzat lakta le, így új irodát nem is adott helyettük), a másik iroda beázott, falai penészesek, ezért a bútorokat átszállították a helyi művelődési ház alagsorában lévő kicsi irodába. Az egyik településen az irodát azért költöztették kisebb helyre, mert az eredetileg az önkormányzat által biztosított, a CKÖ által felújított és berendezett tágasabb házrészre az önkormányzat Kht.-je tartott igényt (a polgármester ezt a lépést azzal indokolta, hogy a CKÖ csak viszonylag kevés időt töltött az irodájában, és mivel nem bonyolítanak különösen nagy ügyfélforgalmat, a kisebb ház is megfelelő számukra a működéshez). Egy másik esetben a város egyik fiókkönyvtárával közös épületben kapott helyet az iroda, aminek egyetlen szépséghibája az volt, hogy meglehetősen távol esett a város központjától (a buszok a csúcsforgalom idején félóránként, egyébként óránként jártak), és még az sem volt elmondható, hogy a cigány lakosság lakóhelyéhez közel esett volna. Irodával való ellátottság tekintetében egyetlen kisebbségi önkormányzat volt elégedett: ők nagyobb

irodát kaptak a városközpontban, a polgármesteri hivatal épületében. Az önkormányzat néhány kiselejtezett bútorral be is rendezte az irodát, a CKÖ pedig saját erőből kiegészítette azt számítógéppel, nyomtatóval. Az irodák berendezésénél, felszerelésénél a települési önkormányzatok nagy része többé-kevésbé, de vállalt valamiféle hozzájárulást, a rezsi költségét is ők állják, viszont ebbe a telefonszámla általában nem tartozik bele, ez utóbbi minden esetben az önkormányzattal való megegyezés kérdése. A hat település kisebbségi önkormányzatának csupán fele rendelkezett telefonvonallal, számítógéppel és nyomtatóval, fénymásoló gép összesen két helyen fordult elő, internetes kapcsolattal pedig csupán egyetlen iroda rendelkezett (illetve tavasszal várták a bekötését). A terepmunkám során meglátogatott irodákban rend, tisztaság, nem túl régen festett falak fogadtak.

Az új testületektől azt várta a polgármesteri hivatal, a többségi társadalom és a cigány közösségek is, hogy az általuk képviselt cigányság problémáit próbálják megoldani, és így az adódó gondokkal a települési önkormányzatoknak minél kevesebbet kelljen majd foglalkozniuk. Ugyanakkor a kisebbségi önkormányzatok tagjai, mivel más törvényes eszköz nincs a kezükben, leginkább arra törekszenek, hogy minél inkább felhívják a polgármesteri hivatal és a többségi társadalom figyelmét a cigányság nehéz életkörülményeire. A kisebbségi törvény nem is kínál lehetőséget a problémák kezelésére: a kisebbségi önkormányzat – bármennyire szeretne is – nem segélyezhet. A segély-ügyekben csupán annyit tehet, hogy segíthet a támogatási kérelmek elkészítésében. Ezt a feladatot a települési önkormányzatok szociális ügyintézői szívesen át is adják a kisebbségi önkormányzatoknak, addig sem nekik kell vesződniük a sokszor írni-olvasni sem tudó ügyfelekkel. A kisebbségi önkormányzatok tagjai tudásukhoz mérten igyekeznek megfelelni azoknak az elvárásoknak, amit egyfelől a cigány lakosság állít velük szemben („ha már segélyt sem tudnak adni, mire jó ez az egész?"), és amit érzésük szerint a polgármesteri hivatal is elvár tőlük („ezzel sokat segítünk nekik"). A polgármesterek, jegyzők véleménye erősen megoszlik ezzel a tevékenységgel kapcsolatosan, a „hivatal" sok esetben úgy véli, hogy ehhez a feladathoz leginkább a kisebbségi önkormányzatok ragaszkodnak, azért, hogy saját hatékonyságukat bizonyítsák. Segélyezni tehát elvben nem lehet, sok esetben mégis előfordul, hogy szükség esetén nem tudják másként megoldani a problémát: adnak pénzt gyógyszerre, élelemre, tüzelőre. A pénzügyi elszámolásnál ez persze gondot okoz, és nem ritkán éri a kisebbségi önkormányzatokat az a vád, hogy a pénzt saját maguk, családtagjaik, barátaik között osztják szét, nem tartják a pénzügyi fegyelmet, nem tudnak megfelelően elszámolni.

A polgármesterekkel, jegyzőkkel készült interjúkból kiderül, hogy a kisebbségi önkormányzatok megítélése igen vegyes, általában inkább negatív, még azokban az esetekben is, amikor a CKÖ által elvégzett munkát fontosnak tartják. Sok helyen úgy vélik, hogy a cigánysággal kapcsolatos problémákat nem tudják megoldani, ami két fő okra vezethető vissza: az egyik, hogy nincs hozzá jogosítványuk, a másik pedig, hogy nincs hozzá megfelelő iskolai végzettségük. Ez az oka annak is, hogy a kisebbségi önkormányzatoknál meglehetősen gyakoriak a személycserék: a tagok közül többen azonnal kilépnek a testületből, ha valami nem tetszik nekik, nehezen boldogulnak az egymás közti egyeztetésekkel, és nehezen értik

meg a közigazgatás működését, ami viszont a polgármesteri hivatallal való együttműködést nehezíti meg.

A probléma jobb megértése érdekében érdemes megtekinteni a kisebbségi önkormányzatok összetételét mutató néhány táblázatot. A kisebbségi önkormányzatoknál felvett adatok között szerepeltek a testület személyi összetételére vonatkozó kérdések (nem, iskolai végzettség, foglalkozás stb.), ezeket használtam fel ehhez az elemzéshez.

A férfiak és nők aránya a testületekben nagyarányú férfitöbbletet jelez: a huszonkét személy közül mindössze nyolc hölgyet találunk, bár közülük egy az egyik kisebbségi önkormányzat vezetője volt az interjú időpontjában.

Nemek szerinti eloszlás

	Szám	**Százalék**
Férfi	14	63,6
Nő	8	36,4
Összesen	22	100,0

A kisebbségi önkormányzatok tagjainak iskolai végzettsége a többségi társadalom iskolai végzettségéhez képest meglehetősen alacsony: a testületek tagjainak valamivel több mint 45%-a csupán általános iskolai végzettséggel, vagy még azzal sem rendelkezik. A tagok 36%-a szakmunkás végzettségű, és csupán 13% szerzett érettségi vizsgát. Felsőfokú végzettséggel pedig csupán egyetlen fő rendelkezett. Az elnök megválasztásánál úgy tűnik, egyáltalán nem az a döntő kritérium, hogy a megválasztott tagok közül kinek van a legmagasabb iskolai végzettsége: általános iskolai, szakmunkás végzettséggel vagy érettségi bizonyítvánnyal egyaránt lehet elnök valaki; tehát nem ez határozza meg, kit választ vezetőül a testület. Néhány településen azt tapasztaltam, hogy aki a testületből a legmagasabb iskolai végzettséggel (leginkább érettségivel) rendelkezett, szívesebben vállalt elnökhelyettesi pozíciót vagy gazdasági vezetői tisztséget. Ugyanakkor a másik véglet az egyetlen diplomás esete, aki az elnök szerint (bár tagja a kisebbségi önkormányzatnak) inkább csak formálisan van jelen: sok elfoglaltsága közepette nem tud vagy nem is akar részt venni a feladatok megoldásában.

Iskolai végzettség

	Szám	**Százalék**
Kevesebb, mint 8 általános	3	13,6
Befejezett 8 osztály	7	31,8
Szakmunkásképző	8	36,4
Érettségi	3	13,6
Felsőfokú	1	4,5
Összesen	22	100,0

CKÖ tagjainak iskolai végzettsége

		CKÖ tagja					
		A CKÖ elnöke	**Tag 1**	**Tag 2**	**Tag 3**	**Tag 4**	**Összesen**
Iskolai végzettség	Kevesebb, mint 8 általános		1		2		3
	Befejezett 8 osztály	2	1	3	1		7
	Szakmunkásképző	2	3	3			8
	Érettségi	2	1				3
	Felsőfokú					1	1
Összesen		6	6	6	3	1	22

A testületek tagjainak átlagéletkora 44 év. Ez a következőképpen oszlik meg:

30 év alatt	2 fő	9,1%
31–40 év	7 fő	31,8%
41–50 év	7 fő	31,8%
51–60 év	4 fő	18,2%
60 év felett	2 fő	9,1%
Összesen	22 fő	100,0%

Úgy tűnik, az elnökké választás mindenütt leginkább az életkornak kijáró tiszteletet jelenti: a legfiatalabb elnök 47 esztendős, és ettől az életkortól felfelé haladva mindössze 2 fő nem volt elnök: ők fiatalabbak voltak testületük elnökeinél.

Ha a korösszetételhez viszonyítjuk a CKÖ-k már nyugdíjban levő tagjainak számát, azt láthatjuk, hogy a vizsgált településeken a tagok valamivel több mint egyharmada öregségi vagy rokkantnyugdíjas. Ez nem meglepő, ismerve a hazai cigányság életkörülményeit. Annál érdekesebb viszont, hogy a Heves megyében vizsgált települések testületeinek tagjai között nem találtunk munkanélkülit, a tagok több mint fele munkaviszonnyal rendelkezik, vagy vállalkozóként dolgozik. Ők a kisebbségi önkormányzat munkájában elvileg kevésbé aktívan vesznek részt, de a gyakorlati tapasztalat mégis azt mutatja, hogy a kisebbségi önkormányzatban folytatott munka aktivitása mégsem ettől függ elsődlegesen. Itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy a kisebbségi önkormányzati tagok szinte kizárólag a lakóhelyükön dolgoznak, így gyakran a mindennapok megszokott jövés-menése, elfoglaltsága közepette is időt tudnak szakítani arra, hogy a legfontosabb ügyeket elintézzék. Nem jelent ez gondot a polgármesteri hivatalok ügymenetében sem, gyakran a megfelelő informális kapcsolatoknak köszönhetően viszonylag rugalmasan tudnak dolgozni.

Munkaviszony

	Szám	**Százalék**
Van munkaviszonya	7	31,8
Nyugdíjas	8	36,4
Közhasznú munkás	1	4,5
Vállalkozó	3	13,6
GYES-en, GYED-en van	1	4,5
Egyéb	2	9,1
Összesen	22	100,0

Általában az elnök és helyettese vesz részt mindennap az ügyek intézésében (kettőjük együttműködése igen jól összehangolt), a többi tag részvételi aktivitása inkább attól függ, hogy ők milyen viszonyban állnak a két vezető személlyel. Ha a testületen belüli konfliktusok elmélyülnek, a kisebbségbe kerülő személyek egyre inkább elszigetelődnek, apatikussá válnak: eleinte csak a kötelező alkalmakon jelennek meg, később már akkor sem, utolsó lépésként pedig kilépnek a testületből. Személyi konfliktusok miatt arra is volt példa az egyik városban, hogy mindkét ciklusban ugyanazt az embert választották vezetőül, ő viszont az első ciklus alatt a konfliktusok miatt lemondott az első két év után, a második ciklusban pedig súlyos betegség következtében elhunyt. Mindkét alkalommal ugyanazt az embert választották helyette.

Részvétel a CKÖ életében

	Szám	Százalék
Napi gyakorisággal	12	54,5
Alkalmanként	7	31,8
Csak a kötelező testületi üléseken	1	4,5
Egyáltalán nem vesz részt	2	9,1
Összesen	22	100,0

Vizsgáltuk azt is, hogy a kisebbségi önkormányzatok tagjai annak érdekében, hogy munkájukat magasabb színvonalon tudják végezni, milyen ismereteket szereztek különféle tanfolyamokon az elmúlt évek során, illetve milyen szervezésben valósultak meg ezek a tanfolyamok. Azt tapasztaltuk, hogy csupán a CKÖ-tagok fele vett részt valamilyen szervezett képzésen, egyik településen pedig a háromtagú testületből senki sem vett részt semmiféle tanfolyamon. A legaktívabbak az egyik község és a megyeszékhely kisebbségi önkormányzatának tagjai voltak, közülük a község elnöke és a megyeszékhely egyetlen diplomása kivételével mindenki részt vett valamilyen tanfolyamon, sőt, a községi résztvevők háromféle kurzust is látogattak.

A továbbképzéseken részt vevők valamivel több mint fele csupán egyetlen téma iránt érdeklődött, a többiek három témakörre szakosodtak. Az aktívabbak általában az elnökök és helyetteseik voltak: kétharmaduk vett részt három témakörben tartott tanfolyamon. Két településen az elnökök életkoruk, egészségi állapotuk, vagy a főállású munkakörük kötöttségei miatt nem vettek részt semmilyen továbbképzésen. Ismét csak két településen csupán egy-egy tag továbbképzésére fordították figyelmet a testületek.

A továbbképzési témakörök közül legtöbben a konfliktuskezeléssel foglalkozó kurzusokat látogatták: ezeken három kisebbségi önkormányzat hét embere részesült képzésben. A második kedvelt témakörbe a kultúrával, hagyományőrzéssel, oktatással kapcsolatos továbbképzések tartoztak: ezeket két településről öt fő látogatta. Kevesebb érdeklődés mutatkozott a pénzügyi, pályázati témakörben szervezett kurzusok iránt: ezeket három településről négy fő kereste meg. Szembeötlő viszont, hogy a jogi és önkormányzati témával foglalkozó tanfolyamokat meglehetősen kevesen látogatták: csupán két településről három fő mutatott érdeklődést.

A tanfolyamok szervezői között a Heves Megyei Közigazgatási Hivatal neve nem szerepelt, a helyi önkormányzat is csupán egyetlen településen szervezett képzést. Néhányan az OCÖ által szervezett kurzusokon vettek részt, többen említették a Heves Megyei Kulturális Központot és a térségben működő civil szervezeteket, valamint a Századvég Politikai Iskolát (Egerben van tagozata) fő tanfolyamszervezőként.

Úgy tűnik tehát, bár a tanfolyamok tartalmát, hatékonyságát, időtartamát nem vizsgáltuk, az így megszerezhető tudás még nem elegendő a hatékony önkormányzati munkavégzéshez,

ugyanakkor kétségtelenül hasznos, mivel információkat és némi önbizalmat, lelkesedést ad a látogatóknak. Annak ellenére, hogy nem képezte vizsgálatunk tárgyát a települési önkormányzatok munkatársainak népismereti tudása, a jobb kommunikáció és együttműködés érdekében valószínűleg nekik is szükségük lenne az ilyen jellegű alapvető ismeretek megszerzésére.

A kölcsönös meg nem értés eredménye, hogy a CKÖ és a polgármesteri hivatalok együttműködése a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető zökkenőmentesnek, sőt, úgy tűnik (mindkét fél elmondása alapján), hogy 1994 óta a kapcsolatok még feszültebbé váltak. Ennek oka a kisebbségi önkormányzatok szerint (és ez minden településen érzékelhető volt!), hogy a polgármesteri hivatal akarva-akaratlanul, de érzékelteti a kisebbségi önkormányzattal, hogy nem számít komolyan a véleményére, segítségére, sőt gyakran ennek okát sem titkolják el a CKÖ-tagok elől: aluliskolázottnak tartják őket, akik nem értenek semmihez. A másik ok, ami miatt a viszony fokozatosan romlik, hogy mivel a kisebbségi önkormányzatok meglehetősen kevés pénzből gazdálkodnak (sok esetben egyetlen bevételük csupán az államtól kapott normatíva), ahhoz, hogy működni tudjanak, túl sok szívességet kell kérniük a polgármesteri hivataltól (számítógéphasználat, fénymásolás, nyomtatás stb.). A technikai segítségen túl az sem ritka, hogy szakmai segítség is igényeltetik egy-egy pályázat elkészítéséhez, pénzügyi elszámolásához, a technikai eszközök használatához stb. A kisebbségi önkormányzatok vezetői saját tevékenységük értékeléséről meglehetősen pesszimistán nyilatkoztak: a Heves megyében megkérdezett vezetők fele vélte úgy, hogy munkája hiábavaló volt, nem sikerült szinte semmilyen problémát sem megoldani, nem tudtak a cigányság helyzetén javítani. A vezetők másik fele viszont úgy vélte, hogy bár megpróbáltak mindent megtenni a sikeres működés érdekében, ez mégsem igazán sikerült nekik.

Minden megkérdezett kisebbségi önkormányzat foglalkozott hagyományápolással – hiszen ez lenne a fő tevékenységük a kisebbségi törvény szerint –, és ezt a tevékenységet érezték a legsikeresebbnek. Ide sorolták a hagyományosan megrendezésre kerülő jelesebb alkalmakat: cigánybált, kulturális napokat, majálist, vagy a gyerekeknek szervezett Mikulás-ünnepséget. A gyerekeknek szinte minden kisebbségi önkormányzat szívesen szervezett különféle rendezvényeket: gyakorlatilag minden kisebbségi önkormányzat programjában szerepelt szavalóverseny, a Ki-mit-tud megszervezése, lebonyolítása. Volt olyan település, ahol az előző ciklusban népi zenekart is szerveztek, ez azonban mára már nem létezik: a fiatal zenekari tagok sorra családot alapítottak, így nem jut már idejük a közös zenélésre, szereplésre.

Szintén mindenütt foglalkoztak a felnőttek beiskolázásának problémájával, ezt lényegesen sikertelenebbnek ítélték meg, bár néhány településen mégiscsak sikerült szép eredményeket elérniük. A legtöbb önkormányzat próbálkozott tanfolyamszervezéssel is, több-kevesebb sikerrel. A felnőttiskoláztatás és a tanfolyamok viszonylagos sikertelenségének okát két fő dologban látták: egyrészt a kisebb településeken a települési önkormányzatok kevésbé tartották fontosnak, hogy helyben esti általános iskolát szervezzenek, másrészt nemritkán az is előfordult, hogy a célközönség nem mutatott különösebb érdeklődést a tanfolyamok iránt. Érdekvédelemmel két helyen foglalkoztak. Saját elmondásuk szerint leginkább kudarccal járt ez a fajta munka. Két helyen próbálkoztak munkahelyteremtéssel és munkaközvetítéssel is, ők e kezdeményezést a közepesnél valamivel eredményesebbnek ítélték meg. A helyi munkál-

tatókkal, vállalkozókkal azonban a legtöbb településen nem sikerült semmilyen munkakapcsolatot kialakítaniuk a kisebbségi önkormányzatoknak.

Fontos tevékenységnek tekintették mindenütt a gyerekek beiskolázásának támogatását: a kisebbségi önkormányzatok anyagi lehetőségeik függvényében – bár ez nem jogszerű – ha tehetik, megpróbálják átvállalni a tankönyvvásárlás vagy taneszköz-vásárlás terheit.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy a kisebbségi önkormányzatok két településen az önkormányzattal együttműködve próbáltak két jelentős problémát megoldani: az egyik ilyen a cigány lakóhelyeken lévő közvilágítás felszerelése volt, ennél a kezdeményezésnél a polgármesteri hivatal jó partner volt a közös munkához. A másik esetben a községszéli cigánysorra vásárolt kukát a kisebbségi önkormányzat és a polgármesteri hivatal, azt remélve, hogy a szemét összegyűjtésének és szállításának gondját a település ezen a részén is meg tudják oldani. Azonban, mivel az út nincs leaszfaltozva, a kukásautó esős időben nem tud kimenni a telepre, ilyenkor a szemetet a lakók nem is gyűjtik össze, másrészt előfordult már olyan eset is, hogy a kukákat eladták vagy felgyújtották. A kisebbségi önkormányzat vezetője elkeseredett, de mélyen hitt abban, hogy a kitartó munka egyszer meghozza a gyümölcsét: talán meg tudja értetni a polgármesterrel, hogy szükség lenne aszfaltos útra, a telepen élő cigányokkal pedig azt, hogy saját maguk is felelősek környezetük alakításáért.

Úgy tűnik tehát, hogy Heves megyében a kisebbségi önkormányzatok működése nem hozott jelentős változást a cigányság életkörülményeinek alakulásában. Nem történtek látványos akciók, nem születtek átütő eredmények az elmúlt években. Mindezek ellenére mégsem elha-nyagolható a kisebbségi önkormányzatok jelentősége, hiszen az önkormányzat felé folya-matos jelenlétükkel demonstrálják, hogy a többségi társadalomnak is tennie kell a békésebb együttélés érdekében.

A ROMA SZEGREGÁCIÓ KUTATÁSÁNAK TERÜLETI SZEMPONTJAI A HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZETŰ ENCSI ÉS A SELLYEI–SIKLÓSI KISTÉRSÉGEKBEN[1]

Baranyi Béla–G. Fekete Éva–Koncz Gábor[2]

1. Kutatási célok és a vizsgálati célterületek kistérségi dilemmái

Az NKFP kutatási projekt „Lakóhelyi szegregáció az encsi és a sellyei (siklósi) KSH-körzetben" című alprogramjában részt vevő kutatói team egyik feladata többek között az volt, hogy végezzen elemzéseket a romaproblematika és az ún. elcigányosodási folyamatok tekintetében leginkább érintett rurális, hátrányos, sőt halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekre vonatkozóan, különösen ami a lakóhelyi szegregáció kérdéskörét illeti.

A feladatmegosztás során az MTA Regionális Kutatások Központját képviselő kutatók, szakterületük sajátosságaiból adódóan – mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági folyamatok térbeli alakulását tartva szem előtt – a lakóhelyi szegregáció térségi-területi sajátosságainak és megnyilvánulásinak, ok-okozati összefüggéseinek a vizsgálatára helyezték a fő hangsúlyt. Ám a munka kezdetekor mindjárt a vizsgálati célterület megválasztásának a kistérségi dilemmáival kényszerült szembesülni a területi tudományok sajátos szempontjait képviselő kutató, miután pontosan körül kellett határolnia azt a kistérséget, egyáltalán térséget vagy tájegységet, esetleg településcsoportot, amely a legtípusosabban és legdrámaibb módon tükrözi a romaproblematika összefüggéseit Baranya, illetve Borsod–Abaúj–Zemplén megyékben. A dilemmák feloldásaként végül is kompromisszumos megoldások születtek, amelyek nyomán a tényleges helyzetnek való egzaktabb megfelelés érdekében némileg átrajzolódtak a vizsgálatok tárgyául kezdetben választott kistérségek határai.

Az eredeti elképzelések szerint például a Siklósi KSH-térség egésze szerepelt volna a kutatási alprogram mintaterületeként, ám a területi tudományok elvárásai szerint és a terepmunka során szerzett tapasztalatok ismeretében, az időközben bekövetkezett területszervezési változásoknak megfelelően, s a romaproblematika szempontjából jellemzőbb Sellyei KSH-

---

[1] A tanulmány *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (Szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormány-zatiság)* című 2001. évi *Nemzeti Kutatási Fejlesztési Programok* kutatási projekt keretei között készült, s jelentős mértékben épít *G. Fekete Éva* kandidátus, tudományos osztályvezető (MTA RKK Miskolci Osztálya) Cserehátról és *Kovács Teréz* kandidátus, tudományos főmunkatárs (MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs) a sellyei–siklósi kistérségekről készült esettanulmányaira.

[2] *Baranyi Béla* kandidátus, tudományos osztályvezető, MTA RKKATI Debreceni Osztálya; *Gadócziné Fekete Éva* kandidátus, tudományos osztályvezető, MTA RKK Közép- és Észak-Magyarországi Tudományos Intézet Miskolci Osztálya; *Koncz Gábor* tudományos segédmunkatárs, MTA RKKATI Debreceni Osztálya.

térség egész területe 30 településsel, valamint a Siklósi KSH-térség 20 települése került be a vizsgálati eljárásba, holott eredetileg éppen fordított volt a helyzet. A kutatások mintaterületéül, kezdetben ugyanis a Siklósi KSH-térség egész, továbbá a vele határos Sellyei kistérségből 18 települését választottuk ki.

1. ábra: *A vizsgálati terület lehatárolása Baranya megyében*

MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs

Jogos szakmai indokok és alapos megfontolások után a mintaterület megválasztása tehát annyiban módosult, hogy a vizsgálatok súlypontja a problémakört erőteljesebben reprezentáló, 30 települést magában foglaló Sellyei kistérségre, az ország gazdasági-társadalmi szempontból egyik legelmaradottabb kistérségére, valamint a vizsgálati eljárásban hasonló okokból hozzá kapcsolt 20 siklósi településsel együtt, tulajdonképpen néprajzi értelemben vett Ormánságra mint tájegységre helyeződött át. A döntés helyességét támasztja alá, hogy a Siklósi kistérség a vizsgálat fő szempontjai alapján két, jelentősen eltérő településcsoportból tevődik össze. Az északi települések Pécs viszonylagos közelsége miatt kedvezőbb gazdasági helyzetben vannak, és nem is rendelkeznek olyan magas roma népességaránnyal, mint a kistérség déli, határ menti települései (pl. Alsószentmárton, Gordisa, Kisszentmárton, Siklósnagyfalu). A mintate-rület megváltoztatásával tehát 50 település lett a dél-baranyai szegregációs vizsgálatok

célterülete (1. ábra), amely egy halmozottan hátrányos helyzetű településcsoportot foglal magában, miután közülük 41 települést a 2003/7. Kormányrendelet társadalmi-gazdasági és infrastruk-turális szempontból eleve elmaradott településnek nyilvánított (2. ábra).

2. ábra: *Társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések Baranya megyében a 2003/7. számú Kormányrendelet alapján*

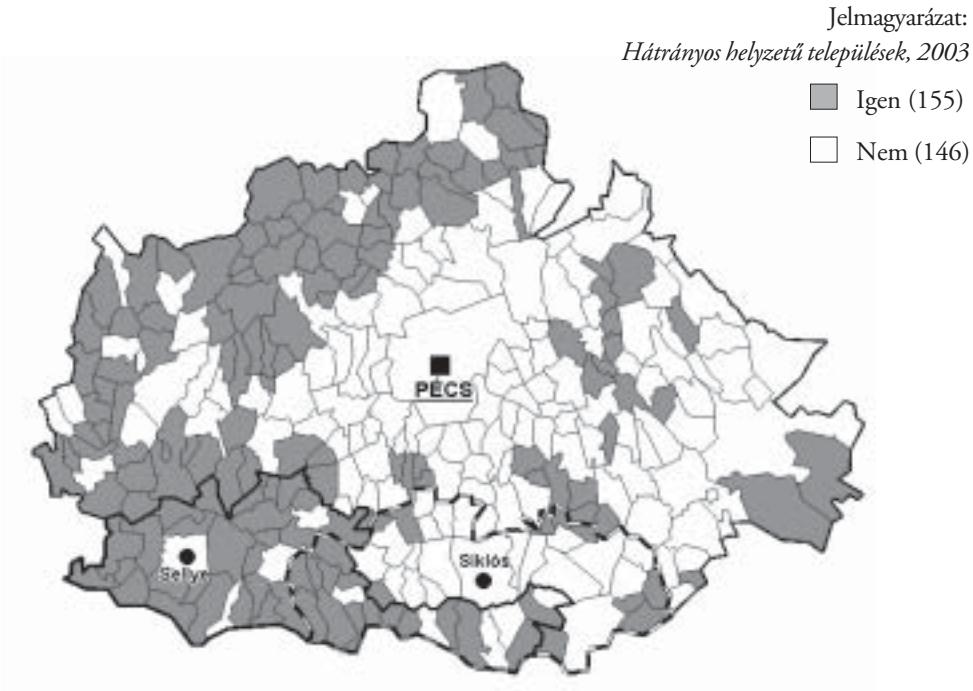

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

Az utóbbi elvárásnak való megfelelés érdekében hasonló döntés született az encsi KSH-térséggel mint választott mintaterülettel kapcsolatban. Ebben az esetben az empirikus vizsgálatok eredendően az Encsi KSH-kistérségre irányultak volna, holott a roma népességű települések és területek dominánsabban vannak jelen a tágabb kiterjedésű Cserehát természetföldrajzi tájegység területén. A Cserehát ugyanis az Encsi KSH-térség nyugati területeit, a Szikszói KSH–térség szinte egészét, valamint az Edelényi KSH-kistérség keleti felét foglalja magában. A Cserehátnál valamelyest nagyobb három KSH-kistérség teljes kiterjedésében pedig mintegy 125 településen közel 90 ezer ember él, míg a 615 km^2-nyi

Belső-Cserehát 56 kicsiny, völgyekben megbújó településén 11 ezer lakos él viszonylagos elzártságban, a megrekedt fejlődés és általános recesszió körülményei közepette. A természetföldrajzi, de legalább ennyire társadalomföldrajzi tartalmat hordozó Cserehát a Hernád, Bódva és Sajó folyók és az országhatár által közrefogott, csúcsára állított háromszögre emlékeztető, mintegy 1847 négyzetkilométernyi szigetszerűen zárt terület, amely az 1989-ben, az országban elsőként alakult Csereháti Településszövetség 50 települését is magában foglalja (3. ábra).

3. ábra: *A vizsgálati terület lehatárolása Borsod–Abaúj–Zemplén megyében*

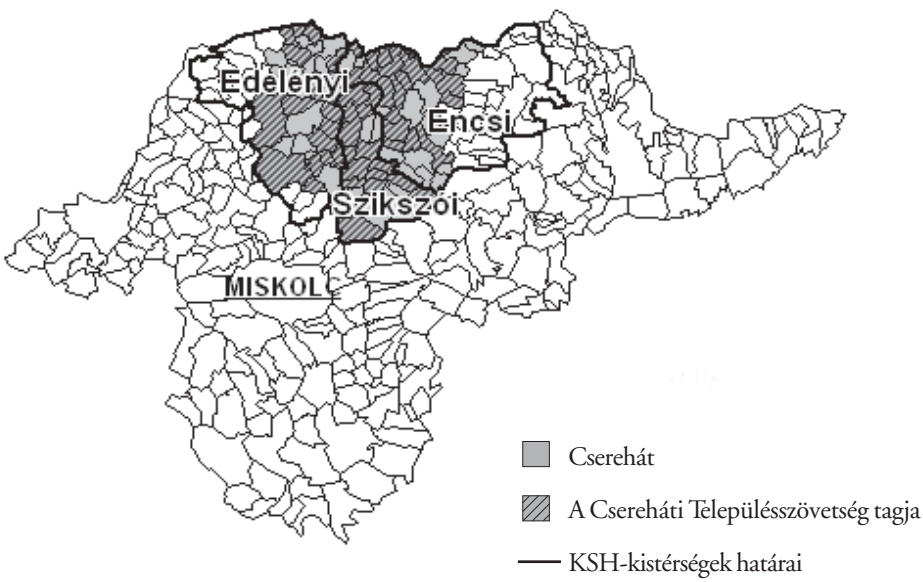

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

Elgondolkoztató tehát, hogy a romaproblematika és a szegregáció kérdéseinek a vizsgálatakor nem a három KSH-kistérséget átívelő csereháti településegyüttest lett volna (vagy lenne) helyesebb az empirikus kutatások középpontjába helyezni? Ez esetben is, hasonlóan a dél-baranyai helyzethez a Cserehát (akárcsak az Ormánság) típusosabban és homogénebb módon egyesíti a jelentős mértékben vagy túlnyomórészt roma etnikum által lakott településeket, illetőleg sokkal jellemzőbb módon hordozza magában a romaproblematika sajátosságait, mint maga az encsi KSH-térség. Megoldásként kínálkozik, hogy az encsi kistérségben elvégzett kérdőíves vizsgálatokhoz erőteljesebben társuljon a Cserehát egészére kiterjedő, a területi tudományok módszereivel végzendő komplex gazdasági-társadalmi

szempontú elemzés. Annál is inkább, mert a három (encsi, siklósi és edelényi) kistérség szinte majd minden települését a 2003/7. Kormányrendelet a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott települések közé sorolta (4. ábra). A roma problémakörrel leginkább érintett, tipikus települések is dominánsan a Hernád völgyében és a Hernádtól nyugatra elhelyezkedő területen fekszenek (pl. Beret, Csenyéte, Fáj, Szemere, Pusztaradvány stb.), illetőleg ez összefüggő területként átnyúlva az Edelényi és Szikszói kistérségek területére, sok szempontból egységet alkotva azokkal. Döntő mértékben lefedve a Belső-Cserehát területét, ahol összefüggő, magas cigánynépesség-aránnyal rendelkező települések egész sora helyezkedik el, esetenként már-már zárt etnikai tömbökben.

4. ábra: *Társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések Borsod–Abaúj–Zemplén megyében a 2003/7. számú Kormányrendelet alapján*

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

A magyarországi roma népesség problémáit talán a legjellemzőbben tükröző, a fenti módon kialakított két, jellemzően aprófalvas kvázi kistérségben, a borsod–abaúj–zempléni Encsi (Csereháti), és a hasonlóan halmozottan hátrányos helyzetű dél-baranyai, részben Siklósi, nagyobb részt pedig a Sellyei KSH-körzetben figyelhető meg leginkább az a szoros összefüggés, amely egy terület, kistérség vagy település mérete, gazdasági potenciálja, a munkalehetőségek száma és a cigány népesség száma, illetve aránya, valamint társadalmi-gazdasági helyzete között húzódik. Azokon a településeken, ahol rossz a gazdasági helyzet, kevés a munkahely,

ott nagyobb számban fordul elő egyre nehezebb körülmények között élő cigány népesség, mint a jobb adottságokkal rendelkező településeken. Az utóbbiakból pedig a kedvezőtlenebb anyagi helyzetű cigányság fokozatosan kiszorul, s egyre nagyobb számban telepszik meg a mostohább feltételeket nyújtó településeken. Ezzel pedig a jobb helyzetben lévő települések környezetében megindul egy „elcigányosodási" folyamat. Éppen ezért a szegregációt nemcsak települési viszonylatban szükséges vizsgálni, azaz, hogy cigányok és nem cigányok mennyire elkülönülten élnek egymástól, hanem tágabb gazdasági-társadalmi, térségi–települési összefüggésekben is.

A szegregáció térségi–területi vagy éppen lakóhelyi jellemzői, a kialakult társadalmi-gazdasági körülmények más-más módon érinthetik és differenciálják a roma népességet. Különösen erőteljesen érvényesül a lakóhelyi és a települési szegregáció olyan halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben, mint amilyenek a Dél-Baranyában és a Borsod–Abaúj–Zemplén megyében az Encsi KSH-térség (voltaképp Cserehát természetföldrajzi terület) által alkotott „mintaterületek", ahol a meglévő különféle komoly társadalmi–gazdasági–foglalkoztatási–szociális–iskoláztatási problémák következményeként az átlagosnál is súlyosabb gondként jelentkezik a romakérdés, s ahol a szegénységgel szinte törvényszerűen együtt jár a roma etnikum települési, majd területi koncentrációja, egyszersmind szegregálódása, szociális és kulturális ellehetetlenülése.

2. Térségi sajátosságok

2.1 Történelmi örökség

Mindkét kistérségről elmondható, hogy sosem tartoztak Magyarország centrum területei közé, a fejlődési hullámok mindig megkésve érték el ezeket a területeket, s ráadásul a trianoni határváltozások földrajzi értelemben is egyértelműen perifériára sodorták őket. Százhúsz évvel ezelőtt például az 1880. évi népszámlálás idején a csereháti térség egészének 89 ezer lakosa volt, amelyből 26 ezren éltek a Belső-Cseréháton. A terület két szélső és középső részét alkotó hegy- és dombvidéken a népesség azóta is rohamosan fogy, majdnem felére csökkent az említett időszakban. Az elnéptelenedési folyamat „lakmuszpapírként" jelzi a terület gazdasági, infrastrukturális és társadalmi elmaradottságát, a megélhetési lehetőségek hiányát. A lakosság a jobb életkörülményeket és biztosabb megélhetést ígérő folyóvölgyekbe és a megye, az ország korábban dinamikusan fejlődő ipari körzeteibe vándorolt el. Az elnéptelenedést jelzi, hogy tíz faluban a lakosok száma már nem éri el a 100 főt és létezik egy kis falu (Szanticska), ahol a közelmúltig már csak egyetlen lakos élt. A táj jellemző építészetét, a hamisítatlan falusi környezetet, a kistelepülések báját azonban épp ezek a falvak őrizték meg leginkább. A modern, s még inkább a posztmodern kor embere a kikapcsolódást, a nyugalmat, a természet közelségét, a múlthoz, a gyökerekhez való visszatérést találhatja meg a XXI. század ezen „szigetein".

A leszakadási folyamat a XX. század második felétől, sőt az 1960-as évektől, mintegy a „szocialista" gazdaságpolitika hátrányos következményeként felgyorsult, amelynek jeleként a Belső-Cserehát népességének 40%-a hagyta el a területet. A Csereháti kistérségnek ugyanis az elmúlt korok gazdasági és társadalmi rendszereinek egyikében sem sikerült megtalálnia a területi munkamegosztásba való – az adott korban értelmezhető területi fejlődést előremozdító – bekapcsolódás lehetőségeit. Ebben az eddig preferált területi értékeket (jó termőföld, ásványkincsek, koncentrált munkaerő, centrumokhoz való közelség, stb.) felmutatni nem képes helyi és helyzeti energiák hiánya és az értékrendszert meghatározó pozitív gazdasági- társadalmi-politikai tényezők egyaránt gátolták.

Az Ormánság területe igazi fénykorát a XVII. és XVIII. század fordulóján élte, amikor még az extenzív állattartás jól jövedelmező gazdasági ágnak számított, hiszen a térség természetföldrajzi adottságai erre kifejezetten alkalmasak voltak. A XVIII. század második felétől kezdődően azonban a gabonatermesztés vált a meghatározó ággá, ami azonban a területen a földkijelölés több évtizedes megkésettsége és az ebből a szempontból kedvezőtlenebb természeti viszonyok miatt nem is vált meghatározóvá. A vízszabályozási munkálatok megkésettsége, az utak, vasutak hiánya, illetve távolsága és a trianoni határvonás elzárt, perifériküs területté tette a térséget. Az Ormánság lakói egészen a XX. század elejéig az extenzív állattartásból éltek, amelynek feltételei folyamatosan romlottak, így fejlettségi szintje messze lemaradt a magyar átlag mögött. A földterület döntő része nagybirtokosok kezében volt, míg a parasztság 70%-ának csak 1–10 holdas gazdaság jutott, amely az extenzív gazdálkodási ágak mellett nem volt elég egy népesebb család eltartására sem, legkevésbé pedig bővített újratermelésre, a gazdagság fejlesztésére. Ennek következménye volt a drasztikus születéssza-bályozás, az ún. „egykézés".

A hanyatlás mélypontja a második világháború után következett be, ugyanis Dél-Baranyának a határtól számított 20–30 km széles övezete határsávként működött, ahová csak külön engedéllyel lehetett belépni, fejlesztés helyett inkább visszafejlesztés történt. A kollektivizálás után a fiatalok elhagyták a falvakat, Pécsett, Komlón az iparban helyezkedtek el. Az szocialista vezetés nem preferálta az aprófalvas településszerkezetet, inkább annak elsorvasztása volt a cél. A megüresedett házakba az 1960-as és 1970-es években költöztek be az addig telepeken élő cigányok, amit a helyi tanácsok is támogattak. A ma teljes mértékben cigányok lakta Gilvánfára is csak az 1920-as évek elején költözött be az első cigány, majd az évszázad második felében a folyamatos elvándorlásnak köszönhetően teljesen cigányok lakta településsé vált a falu.

2.2 A településhálózat néhány jellemzője

Az infrastruktúra-hálózat kiépítettsége és kiépítése szempontjából rendkívül fontos felhívni a figyelmet a vizsgált térségek aprófalvas jellegére, az egy településre jutó túlságosan alacsony lakosságszám miatt csak gazdaságtalanul építhetők ki az egyes szolgáltatások, mind a humán, mind a műszaki infrastruktúra esetén (pl. a vizsgálatba bevont, összesen 175 település közül 102-ben nem működik óvoda, 93-ban pedig általános iskola). A települések kommunális

ellátottsága jóval az országos átlag alatt van, aminek a kialakulásához nagymértékben hozzájárultak az intézkedések, amelyek az 1970-es években a falvakat életképtelenné tették, az intézményeket, illetve a velük járó forrásokat magasabb szerepkörre kijelölt településekbe csoportosították át. A szétaprózódott térszerkezet természetes velejárója az is, hogy nagyon körülményes a települések megközelíthetősége, s a falvaknak gyakran nincs közvetlen kapcsolatuk a megyeszékhellyel.

A Sellyei és Encsi kistérségek népsűrűsége országos viszonylatban is a legalacsonyabbak közé tartozik (34, illetve 44 fő/km^2). A települések átlagos népességnagysága pedig csak 444, illetve 642 fő a városokkal együtt (5. ábra). A dél-baranyai (ormánsági) térség 50 települése esetében a települések 84%-a 500-nál kevesebb lakosnak ad otthont, azonban így is kevésbé fenyegeti őket az elnéptelenedés veszélye, mint a csereháti településeket. Az Ormánságban a 200-500 fő közötti települések a leginkább dominánsak. A vizsgálatba vont települések közül Sellye a legnagyobb, lakossága meghaladja a 3 000 főt. A térség egyetlen városa azonban csak részben látja el térségközponti feladatait. Sellyén kívül csak három település népességszáma haladja meg az 1 000 főt (Vajszló 2017 fő, Alsószentmárton 1 126 fő, Felsőszentmárton 1 117 fő). Közlekedési szempontból Dél-Baranya kedvezőtlen helyzetben van. A megyeszékhely megközelítése kedvező esetben is másfél órát vesz igénybe. Az Ormánságban nem vezették be a vezetékes gázt, és nagy lemaradások tapasztalhatók a szennyvízhálózat kiépítésében is.

5. ábra: *A települések nagyság szerinti megoszlása a dél-baranyai vizsgálati területen*

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003.

A csereháti mintaterület települései között öt város található, ahol a térség összlakosságának közel harmada él (Edelény 11 ezer, Encs 7 ezer, Szikszó 6 ezer, Szendrő 4,5 ezer, Gönc 2,4

ezer fő), ezek kivétel nélkül a folyóvölgyekben helyezkednek el, ahol a cigányság népességkoncentrációja is nagyobb. Arányait tekintve az Edelényi, Encsi és Szikszói kistérségekben kisebb az 500 fő alatti települések aránya, de itt is eléri a településállomány 62%-át (6. ábra). Több település is az elnéptelenedés közelébe került, hét település népessége pedig még az 50 főt sem éri el (pl. Gagyapáti, Debréte, Perecse, Keresztéte).

6. ábra:: *A települések nagyság szerinti megoszlása a Cserehátón*

Jelmagyarázat:
A települések lakosságszám szerinti megosztása

- 2000–11 400 (8)
- 1000–2000 (17)
- 500–1000 (22)
- 200–500 (46)
- 0–200 (32)

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

A mostoha infrastrukturális ellátottságra jellemző, hogy az ivóvízellátás folyamatban lévő fejlesztése mellett a szennyvízelvezetés megoldatlan, a kereskedelmi, az oktatási és az egészségügyi ellátásban alapvető hiányosságok mutatkoznak. A Belső-Cserehát kistelepüléseinek 33%-a volt ún. zsákutcás település 1990-ben, 98%-ában nem volt egészséges ivóvíz, sehol sem volt csatornázás, 78%-ában nem volt óvoda, 61%-ában nem volt iskola, egyetlen településen sem volt gyógyszertár és az 56 faluban összesen csupán 190 telefon volt, amiből 27 volt a magánelőfizetőké. Az infrastruktúra-fejlesztési program elsőként az ivóvízellátás

megoldására (1992-től), majd a telefonhálózat kiépítésére és a gázellátás kiépítésére irányult – döntően állami támogatással. Ezek a programok azonban még nem érintették az orvosi ellátás, az oktatás, az új igényként belépő szennyvízelvezetés és -tisztítás problémáit.

2.3 A cigányság térségi jelenléte

A csereháti aprófalvas településrendszer mellett ma már a térségek fő meghatározó jegyei közé számít a roma népesség átlagosnál jóval magasabb aránya is. A 2001. évi népszámlálási adatok alapján is átlagosan a népesség 15%-a vallotta magát cigánynak. A korábbi felmérések eredményei alapján korrigált adatok szerint azonban ez az arány jóval meghaladja a 20%-ot is, sőt a becslések szerint a 6-14 éves korosztályon belül eléri a 35%-ot. Tornanádaska cigány lakosságának aránya például a falu lakosságának 2/3-át, Rakacáé a 3/4-ét, Csenyétéé közel 90%-át teszi ki. Fel kell hívni rá a figyelmet, hogy maguk az arányok nem csak az aprófalvas jellegből adódóan magasak (7. ábra).

7. ábra: *A roma népesség jelenléte a Cserehát–Hernád–Bódva vidéken 2003-ban (becsült adatok)*

MTA RKK KÉTI Miskolci Osztálya, 2003

A terület falvainak többségében 100 főnél népesebb cigányközösségek élnek. Az egy településen belüli legnagyobb koncentrátumok a térség kisvárosaiban – Edelényben (1100 fő) Szendrőben (1000 fő), Encsen (750 fő), Szikszón (500 fő) – és a nagyobb falvakban – Alsóvadászon (420 fő), Hernádvécsén (380 fő), Kázsmárkon (309 fő), Novajidrányban (360 fő) és Vizsolyban (340 fő) találhatók. Viszont a 125 település mintegy 20%-án egyáltalán nem élnek cigányok.

A roma népesség térségi megjelenésében határozott törvényszerűség nem figyelhető meg, mind a legnagyobb roma népességarányú, mind pedig a roma népesség nélküli települések megtalálhatók minden mikrokörzetben. Összesen 25 olyan település akad, ahol egyáltalán nem élnek romák. Ezek mind 400 fősnél kisebbek. Van azonban 18 olyan település is, ahol a romák aránya eléri, illetve meghaladja a 40%-ot. Ebben a 18 faluban él a térség romáinak 30%-a. További 22%-nak az öt város ad otthont. A cigány lakosság magas természetes szaporodása miatt az általános iskolás korú lakosság körében arányuk jóval magasabb értéket mutat. A 6–14 évesek körében például a Cserehát–Hernád–Bódva vidéken már 26 településen haladja meg az 50%-ot.

A dél-baranyai térségben jelentősebb település hiányában nem figyelhető meg a cigány lakosság olyan fokú koncentrációja, mint a Cserehát esetében. Egyedül Alsószentmártonban haladja meg számuk az 1000 főt, a második legnagyobb számban Gilvánfán élnek cigányok (400 fő), megelőzve a térség egyetlen városát, Sellyét, ahol 300 fős roma népesség lakik. A cigány népesség arányait tekintve viszont a csereháti mutatókhoz hasonló értékek jellemzik az ormánsági településeket. Az önkormányzatok által szolgáltatott becsült adatok alapján a cigányság térségi jelenléte 25–30 százalék között mozog. Néhány „elhíresült" településen azonban gyakorlatilag 100%-os (Alsószentmárton, Gilvánfa), a települések 28%-án meghaladja a lakosság felét. A települések több mint felén arányuk meghaladja a 25%-os értéket, ami a hátrányos helyzetű települések esetében középtávon már a cigányok többségi etnikummá válását valószínűsíti (8. ábra).

Jelentős eltérésként jelentkezik az észak-magyarországi, illetve a dél-magyarországi térség között, hogy míg a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei területen számos településen nem élnek cigányok, az Ormánság minden településén megfigyelhető a jelenlétük. A cigány lakosság magas természetes szaporodása miatt az általános iskolás korú lakosság körében a roma etnikum aránya jóval magasabb, mint a teljes népességen belül.

8. ábra: *A roma népesség jelenléte a dél-baranyai vizsgálati területen 2003-ban (becsült adatok)*

Jelmagyarázat:
A roma népesség aránya, becsült adat

44–86% (16) 20–44% (37) 10–19% (26) 1–9% (20) 0% (26)

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003

2.4 Erodált társadalmi szerkezet

Magyarország népességszáma az 1980-as évek óta folyamatosan csökken, miközben a lakosság struktúrájában egyre magasabb az öregek aránya. Ezzel szemben a falusi lakosság száma 1994 óta stagnál, sőt esetenként nő is. Persze ez a megállapítás a falvak összességére vonatkozik, ami két jellegzetes településcsoport népességnövekedésének köszönhető. Az első típusba azok a sikeres települések sorolhatók, amelyek jó munkahelyi ellátottsággal rendelkező centrumtelepülés közelében, jó közlekedési útvonalak mentén, szép természeti környezetben helyezkednek el. Ezekre az ún. szuburbiában fekvő településekre a tehetősebb középosztálybeliek költöznek ki a kényelmesebb lakhatás reményében. Joggal feltételezhető, hogy ilyen település egyáltalán nincs a két vizsgált területen.

A másik típus annál inkább jellegzetesnek tekinthető. Ezek a települések ugyanis folyamatosan „leértékelődnek" az ott élők szemében is, s aki teheti, elköltözik onnan, helyüket pedig szegényebb és népesebb családok foglalják el. Ide sorolhatók a nagy arányú cigánynépességgel rendelkező falvak is. A cigány lakosság átlagosnál lényegesen magasabb természetes szaporodása mellett a legtöbb esetben, a vegyes lakosságú települések esetében az elöregedő nem cigány népesség kihalása és elvándorlása következtében ezeknek az apró-falvaknak a népessége is csökken, ám ennek üteme sokkal lassúbb, mint a nem cigány települések lakosságának fogyása, még akkor is, ha onnét nem akkora mértékű az elvándorlás.

Általánosan megfigyelhető jelenség, hogy az ellentétes irányú demográfiai és migrációs folyamatok eredményeként a cigány lakosság többségbe kerülése után fokozatosan természetes

etnikai homogenizálódás zajlik le a településeken. Ebbe a településcsoportba sorolandók a legnagyobb népességgyarapodással rendelkező települések mindkét térségben. Az 1990–2001 közötti időszakban például 60%-kal növekedett Csenyéte lakossága, de 20% körüli érték mutatható ki több település esetében is (Szendrőlád, Alsószentmárton, Kisasszonyfa, Monaj), miközben a jelentős cigány népességű falvakban is a roma népesség többsége rokoni körbe tartozik. A családok szintjén megvalósuló nagymértékű növekedés természetesen a településeken a házasság, párválasztás miatti folyamatos betelepülések mellett valósulhatott meg. Ez azonban nem jelentett számottevő, térségen kívülre irányuló bevándorlást. A csereháti térséggel szemben, ahol számos település népessége több mint 30%-kal csökkent, Dél-Baranyában egyedül Kemse esetében figyelhető meg az elnéptelenedés tendenciája.

A cigányság természetes szaporodása közismerten magasabb az országos átlagnál, s mind a nagyságrendjében, mind tendenciájában jól követi a fejlődő országokra jellemző értékeket. Eszerint a XX. század elejére jellemző egyaránt magas születési és halálozási arányszámokból megvalósuló évi 7–10 ezrelékes természetes szaporodás egészségügyi ellátásuk, életkörülményeik relatív javulásával az ötvenes évekre elérte a 12–15 ezreléket, majd az 1960-as évektől – a továbbra is magas, 40 ezrelék feletti születési és fokozatosan 15–10 ezrelékre csökkenő halálozási ráta mellett – a 25–30 ezreléket. Csak az 1980-as évek végétől érzékelhető a szaporodási ütem lassulása. A legfőbb népességnövekedési forrást jelentő, a lakossági aránynál jóval magasabb mértékű roma természetes szaporodás csökkenése a 80-as évektől érezhető folyamat. Ez azonban a 90-es években az alanyi jogon járó családi pótlék mint fő megélhetési forrás megjelenésével megtorpant, érezhetően visszafordult. Egy 1991-es csereháti felmérés adatai által is igazoltan a kisebb (3–4 gyermekes) családtípus vált ezekben az években jellemzővé. Különösen a Bódva és a Száraz-völgy településeiben vált uralkodóvá ez a modell. Az apró- és törpefalvak statisztikai adatai között az országos átlagtól igen jelentős eltéréseket tapasztalhatunk, az elöregedő és a fiatal cigány lakosságú falvak között. A legmagasabb természetes szaporodással rendelkező falvak mindegyikében 50% feletti volt a cigány lakosság aránya (Csenyéte 36,3, Gadna 25,5, Lúzsok 25,1, Hernádpetri 21,1, Fáj 20,1 ezrelék 2001-ben). A legmagasabb természetes fogyással a Cserehát elnéptelenedő települései rendelkeznek (amivel a megye területfejlesztési terve is számol az elkövetkező 10–15 évben), mindenekelőtt az elzárt völgyekben megbúvó, tisztán görög katolikus lakosságú falvakban.

Az 1990–2000 közötti időszakban a vándorlási egyenleg különbözete Baranya megyében a Sellyei kistérségben volt a legnagyobb (-4,8‰), a Siklósi kistérségben ez az érték -1,7‰ míg a megyei átlag értéke csak -0,2‰ volt. A 2000-es évben új helyzet állt elő, mindkét térségben vándorlási pozitívum mutatkozott, viszont 2001-ben a vizsgált területen már újra -3,8‰-es negatívum mutatkozott. A Sellyei kistérségben egyedül Piskó rendelkezett magas negatív elvándorlási értékkel (-4,8%). A térségközpont, Sellye egyenlege: 220 fő oda- és 270 fő elvándorlás volt 2001-ben. Az ormánsági települések sorában sokkal magasabb arányban szerepelnek jelentős vándorlási pozitívummal jellemezhető települések is, amelyeknek az egyetlen közös tulajdonságunk, hogy a térség átlagához képest jó megközelítési viszonyokkal rendelkeznek. A csereháti térségről viszont nem mondható el, hogy a jó közlekedésföldrajzi adottságú települések rendelkeznek a legmagasabb értékekkel, és etnikai szempontból is vegyes a kép.

A vándorlási egyenleg negatívuma az 1990–2000 közötti tíz éves periódusban az Encsi és Edelényi kistérség egészét tekintve is a legmagasabb (-4 –7%) volt, a Szikszói kistérség Miskolc viszonylagos közelsége miatt viszont összességében már kedvezőbb helyzetben van. A települési szinten a legmagasabb elvándorlással jellemezhetők többsége már jelentős cigány lakossággal rendelkező települések által körülvett, egyszersmind jelentős cigány népességgel nem rendelkező és rossz megközelítési viszonyokkal jellemezhető település (Mogyoróska, Kupa, Perecse, Regéc, Varbóc). A legnagyobb népességmozgások természetesen a városokban voltak megfigyelhetők (pl. Edelényben 410 fő, Encsen 303 fő volt a bevándorlók száma 2001-ben).

A szelektív el- és odavándorlás és a jelentős különbségeket mutató természetes szaporodás hatásait jól összegzi a 60 év felettiek számának és a 14 év alattiak számához viszonyított arányának alakulása az egyes településeken. Az így kiszámított öregedési indexek értékei között nagy különbségek mutatkoznak, főként a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei területen. Az idősek százalékos aránya szinte minden, a cigány lakosság magas arányával jellemzett faluban alatta marad az országos átlagot jelentő 124%-os érték felének. Azok az elnéptelenedés közelébe érkező falvak, amelyek korábban a cigány betelepülőkkel szemben ellenállást tanúsítottak, ám ma már nincs például egyetlen 14 év alatti lakos (a csereháti térségben négy ilyen is van), lehetnek a cigányság térnyerésének legújabb területei.

2.5 Munkanélküliség – az előrelépés legfőbb akadálya

A vizsgált térségekben egyaránt a rendkívül magas munkanélküliségi mutatók jelentik a legnagyobb problémát. Baranya és Borsod–Abaúj–Zemplén megyék egyaránt kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek az országos átlaghoz viszonyítva is, a nehézipari körzetek rozsdaövezetté degradálódása mindkét megye munkaerőpiacán komoly feszültségekhez vezetett. A munkanélküliség rövid időn belül aggasztó méreteket öltött és azóta sem sikerült jelentősen csökkenteni. A települések többségén a relatív munkanélküliségi mutató a 2003-ban érvénybe lépett, a munkanélküliség szempontjából a hátrányos helyzet határértékét (1,75) kétszeresen is meghaladja (9. és 10. ábra).

Különösen súlyos probléma, hogy szinte alig találhatók jelentősebb munkaerőt foglalkoztató gazdasági egységek a térségekben. 50 főnél többet foglalkoztató vállalkozás a csereháti térség 125 települése közül csak 16-nak a területén működik. Ezek kivétel nélkül a kedvezőbb elérhetőségi viszonyokkal és nagyobb népességkoncentrációval rendelkező folyóvölgyekben találhatók, míg a Belső-Cserehát területén egyáltalán nem találhatók. A délbaranyai térségben is hasonló a helyzet, mindössze hét, 50-nél több főt alkalmazó vállalkozás működik, ebből négy Sellyén. A főként betanított munkásokat alkalmazó pécsi cégek biztosítanak nagyobb számban lehetőséget az ingázásra.

9. ábra: *Relatív munkanélküliségi mutató Baranya megye településein 2001 decemberében*

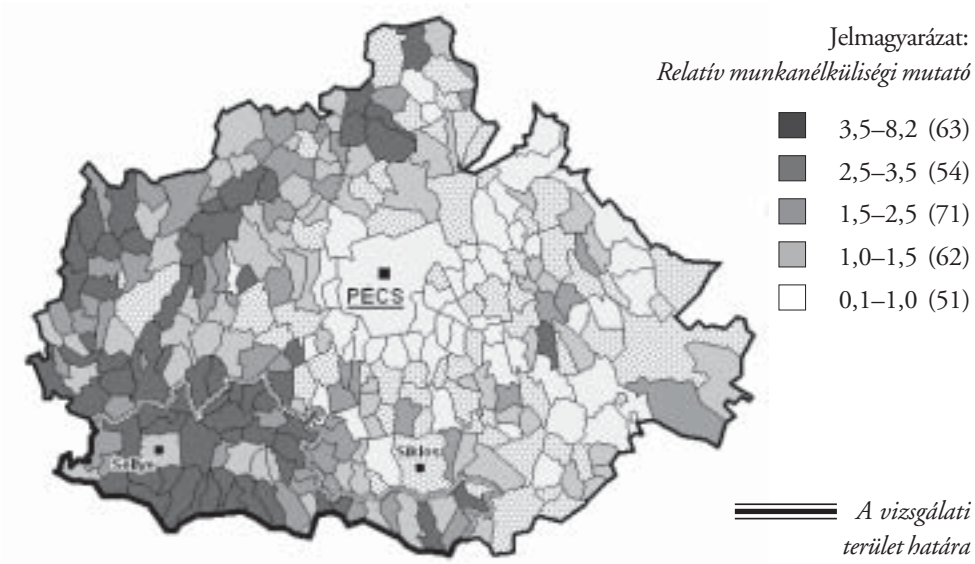

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003.

10. ábra: *Relatív munkanélküliségi mutató Borsod–Abaúj–Zemplén megye településein 2001 decemberében*

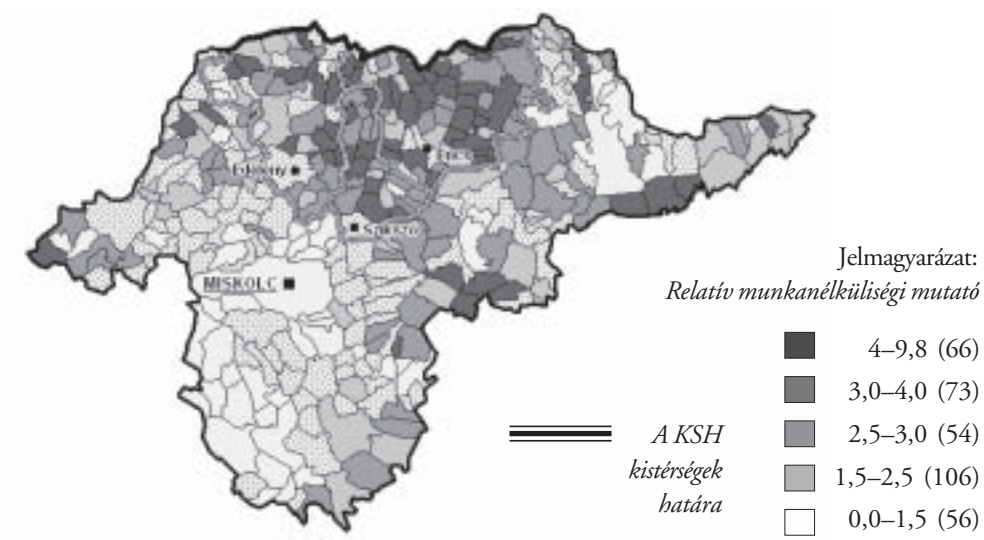

MTA RKK ATI Debreceni Osztálya, 2003.

A mintaterületül választott kistérségekben a jelentősebb helyi munkalehetőségek hiánya miatt mindig is nagy szerepet játszott az ingázás, amelyben a csereháti térségben munkavállalók több mint fele, míg Dél-Baranyában 15–20%-a vett részt, azonban mára ez a népességkoncentráló tényező is elvesztette korábbi hatását. A cigányság egy jelentős része azonban már nem is került be, vagy az utóbbi időben kikerült a legális gazdaság munkaerőforgalmából, vagy munkavállalása bizonytalan, rapszodikus volt.

A második gazdaságba való bekapcsolódásnak a terület általános adottságai, a demográfiai erózióval, kontraszelekcióval jellemezhető, a mindennapi létért küzdő lakosság általánosan szerény jövedelemszintje és intézményrendszere, önkizsákmányoló életmódja, az itt élő cigány lakosság anyagi, szellemi és/vagy erkölcsi tőkehiánya, kapcsolatrendszerének kiépültsége és az ebben a szférában őket lehetetlenné tevő szegregáció szabott gátat. Seftelők, üzletelők, feketén dolgozók, a háztartásban, családi gazdaságokban alkalmi munkát végzők csak a viszonylag jobb helyzetben lévő völgyi településekben találhatók, az utóbbiak ott is egyre kisebb számban. A háztartásokban, családi gazdaságokban való munkavállalásukra fékezőleg hat a bizalmatlanság. Az utóbbi években felerősödött fél- vagy teljesen illegális üzleteléssel, „csencselés”-sel, vásározással foglakozó cigány lakosok inkább a nagyobb cigánynépességű településekről kerülnek ki, össztérségi szinten számuk nem jelentős.

A munkalehetőségek biztosítása a problémák megoldásának egyik legfontosabb feltétele lenne, de önmagában ez a ma még szinte elérhetetlennek tűnő cél nem old meg semmit. Újabb empirikus vizsgálatok ugyanis azt bizonyították, hogy a munkaképes cigányságnak csak kevesebb, mint a fele, a nőknek csak 1/5-e az, aki szándékai szerint feltehetően vállalna is munkát. Ők elsősorban a korábban már munkával rendelkező, az azzal járó életmódhoz hozzászokott cigány lakosok köréből kerülnek ki. Sokaknak olyan régen volt utoljára munkahelyük, vagy soha nem jártak dolgozni, hogy valószínűleg az adandó kedvező lehetőséggel sem tudnának élni. Az emberek jelentős részének már 10–15 éve nincs, vagy még soha nem volt állandó munkahelye. A tartósan munkanélküliek aránya csak abból kifolyólag magasabb a térségek településein, hogy a cigányok magas arányban vesznek részt közmunka programokban, amely egyes támogatási formák alapfeltétele, illetve gyakori, főként a cigányok körében a regisztrálás elmaradása. A megélhetési formák között még mindig a segélyekre, egyéb szociális juttatási formákra való támaszkodás jelenik meg. Több településen is előfordul, hogy a lakosság egészének éves bevételei között több pénz folyik be a segélyekből, mint a „munkával szerzett” éves belföldi jövedelem értéke.

A cigányság munkaerőpiaci szempontból rendkívül hátrányos helyzetének, alacsony szintű munkaerőpiaci integrációjának egyik sarokköve az iskolázottság kérdésköre. Ezekben a térségekben nem állítható, hogy a munkanélküliség kizárólagos oka csak az alacsony iskolázottságban lenne keresendő, hiszen még a diplomával rendelkezők számára sem nyílnak helyben sokkal jobb lehetőségek az elhelyezkedésre. Az általános iskolából való magas arányú lemorzsolódás, a többségi társadalomhoz képest alacsony arányú szakképzettség, valamint az elenyésző arányú középfokú képzettség azonban annak lehetőségét is elveszi, hogy például a megyeszékhelyen, jobb pozícióban elhelyezkedve szűkebb környezte számára pozitív példaként jelenjen meg egy-egy munkavállaló.

A maximum nyolc általános iskolai osztályt végzettek arányát tekintve a munkanélküliek körében a települések szintjén nagy hasonlóságok mutatkoznak a 2001 januárjában végzett népszámláláson a magukat cigány nemzetiségűnek vallók és a maximum nyolc osztályt végzettek magas aránya viszonylatában. Ez a cigány etnikum alacsony iskolázottsága mellett arra enged következtetni, hogy a magasabb kvalifikáltságú nem cigány lakosság nagy része elvándorolt, s többnyire a legszegényebb csoportok maradtak nagyobb számban helyben. Természetesen az értékek az idősebb lakosság adatait is tartalmazzák, akiknél a továbbtanulás már nem merülhet fel alternatívaként, így ez az érték középtávon sem javulhat jelentősen.

3. A cigány és a nem cigány népesség együttélése

A magyar és a cigány etnikum együttélésében az elmúlt fél évszázad alatt – a közöttük lévő falun belüli munkamegosztás átalakulásával párhuzamosan – gyökeres változás következett be. A falu belső munkamegosztásából (pl. vályogvetés, teknővájás, pásztorkodás, zenélés) a kereslet-kínálat törvényeit és az igények bekerülését tekintve is kiszorultak, a helyi gazdálkodás rendjében feleslegessé váltak. Ez a folyamat egészült ki a cigányság belső, strukturális átalakulásával, az értékrend és a gondolkodás változásával, illetve mozdulatlanságával.

A két etnikum életminőségében, életfelfogásában korábban is meglévő különbségek – mindenféle állami gondoskodás ellenére, sőt annak hatására – tovább nőttek. Általánosnak mondható a két etnikum közötti elhidegülés, különösen a gyermekek közötti kapcsolatok viszonyában merev a különállás. A nem cigányok számára kényelmes, a cigányság gondjait figyelmen kívül hagyó magatartás mindenhol tarthatatlanná vált, a kapcsolat azonban szinte településenként eltérő módon változott. Egy-egy faluban lassan két önálló életű közösség alakul ki – pl. Tornyosnémetiben. Tagjai úgy kerülik ki a konfliktusokat, hogy kerülik egymást, szó szerint bezárkóznak, visszavonulnak. A falvak egy további típusában a nem cigányokban erős az elégedetlenkedés, szeretnék a főként újabban betelepült cigányokat elüldözni, de tehetetlenek. Próbálkoztak már máshol házat venni nekik, de ez meghiúsult, mert a szomszéd falvakkal emiatt nem akarnak összeütközést, a drágább életlehetőségeket jelentő városba pedig a cigányok nem akarnak menni. A falvak más csoportjaiban nem jelent gondot, érzékelhető nehézségeket a cigány lakosság jelenléte. Vagy alacsony számuk és arányuk miatt, vagy azért, mert az ott élőket nem tekintik cigánynak. „Rendesnek, tisztának, dolgosnak" tartják őket és sem a többi falubeli, sem ők maguk nem különböztetik meg az ott élő cigányokat a falu többi lakójától (pl. Hídvégardó).

Külön típust alkotnak azok a települések, ahol a cigányság azért nem jelent már „problémát", mert – a nem cigány lakosok döntő aránya miatt, vagy mert a nem cigány lakosok is hasonulnak hozzájuk – a faluban lakók életminősége és életfelfogása egyaránt elüt a térség más falvaiban tapasztaltaktól, az itt élő cigánysághoz közelít. Más szóval: sem a cigányok, sem a nem cigányok nem különböztetik meg az ott élő nem cigányokat a cigányoktól, a kapcsolatok elevenek, még a vegyes házasság is gyakori. Ebben az esetben azonban inkább a nem cigány, de többszörösen kontraszelektálódott lakosság asszimilációjáról van szó (pl. Krasznokvajda).

Néhány faluban a két etnikum korábbi racionális egymásrautaltságát egy új típusú egymásrautaltság váltotta fel, s helyet talált a cigányság a falu munkamegosztásában, életében például a mezőgazdasági termékek háztáji termelésében nem, de fogyasztásában annál jelentősebb tömeget jelentő cigány lakosság a helyi kistermelők termésének legfőbb vásárlója, fizetőképes keresletet biztosítva az egyébként nehezen értékesíthető áruknak (pl. Lak).

Újabb típust jelentenek azok a falvak, ahol bár egymásrautaltságról nincs szó, de az ott élő nem cigányok – látva a cigányság gondjait, s az ebből rájuk származható veszélyeket, illetve tisztán emberbaráti megfontolásokból – próbálnak a kötelező önkormányzati feladatokon túlmenően is valamit tenni az ott élő cigány családok helyzetének javításáért (pl. cigány óvoda indítása Gadnán). A felsorolt típusokhoz való tartozásnak, az együttélés minőségének a múltban a helyi társadalmak érdekérvényesítő képességének korlátozottsága miatt kevesebb, a jövőben azonban várhatóan egyre nagyobb szerepe lesz a cigány népesség térbeni mozgásaiban.

A cigányságnak a mai integrációs folyamatokat meghatározó strukturális átalakulása a ma aktív korúak szüleinél erősödött fel. Ahol a 60-as években a cigányok éppúgy munkát vállaltak a közeli nehézipari térségekben, mint a falu nem cigány férfiai, velük együtt, egy buszon, egy műszakba jártak, s kisebb létszámuk, hozzáállásuk miatt lehetőség volt a „keveredésre", az egymástól való tanulásra – kölcsönös tisztelet alakult ki, és ma ezeket a családokat már nem tekintik a faluban cigányoknak. A 60-as évek nyújtotta munkavállalással összefüggő esélyekhez hozzájött még a telepek felszámolásának helyi gyakorlata is. A falu végén lévő régi telepek felszámolása bár a 80-as évek közepére egy-két falut kivéve megtörtént, a központi óhaj ellenére sem sikerült a cigányság szegregációját megszüntetni, igaz volt, ahol erre nem is törekedtek (a „CS"-lakásokból a régi telep helyén vagy a falu más részén új telepek jöttek létre). Másrészt az újabb lakásvásárló cigány családok is szívesebben költöztek az övéik mellé, ha tehették, míg a nem cigány népesség igyekezett menekülni a beköltöző cigányok szomszédságából (Baktakék, Kázsmárk, Szalonna, Szendrő). Az integrációhoz vezető strukturális átalakulást többnyire tehát nem a térbeli közelség, hanem a lakáshoz jutás módja indíthatta el.

Az alapvetőnek tekinthető hármas követelmény (munka, lakás, iskola) érvényesülése esetén is helyzeti előnybe kerültek azok a falvak, ahol a cigányság az első lépéseket még az 50-es, 60-as években meg tudta tenni. Minél később történt a váltás, vagy ha a háromból csak néhány területet érintett, a felzárkózás annál reménytelenebbnek tűnt, a cigány és nem cigány lakostól annál több áldozatot követelt. Az „úton elindult" cigány családok további életútja sem vált azonban egyirányúvá. Volt, ahol a gyerekek már nem követték apjukat a többnyire nehéz fizikai munka vállalásában, inkább szerettek volna könnyebben megélni, s egy új, a paraszti társadalom értékrendjével végképp szembekerülő életstílust vettek fel, s ha tehették, el is költöztek falujukból. Mások folytatták a beilleszkedés apáik által megkezdett útját, vagy éppen úttörőként megpróbáltak kitörni a „hagyományos" cigány életmódból, környezetből. Ennek első látható jele a lakásváltoztatás, a régi környezetből való kikerülés óhaja – ami gyakran településváltással is együtt járt. Az „anyaközösségből" önként vagy kényszerűen kitörni, más életet élni akarók két csoportjához tartozók vándorlási irányai között azonban lényeges különbség figyelhető meg. Míg az ott élő cigányságtól „alulról"

különbözők a nagy cigány népességkoncentrációk felé mozdultak el, a „felülről" kitörni akarók az erősen elcigányosodott falvakkal szomszédos településekben, régi parasztházakat megvásárolva jelentek meg és indították el a relatíve nagyobb anyagi, szellemi tőkével bíró cigány lakosok térségen belüli és térségen kívülre irányuló szelektív vándorlását. Ma az utóbbi családok inkább faluközösségük megbecsült tagjai – nem utolsósorban azért, mert akartak is azok lenni.

4. A jelen tendenciáiról

Továbbra is mindkét térségről elmondható, hogy dinamikusan nő a cigányság száma és aránya, aminek forrása jelentős mértékben még mindig a természetes szaporodás, ami a közelmúltig tapasztalható mérséklődést követően, a legújabb népesedési politikai intéz-kedések (állampolgári jogon járó családi pótlék) hatására ismét magasra szökött, különösen a megélhetéshez szükséges jövedelem megszerzését a segélyekre alapozó családoknál.

A vándorlási nyereség is egyre jelentősebb a települések esetében. Érződik a kistérségeken kívülről történő be-, illetve elsősorban a visszaáramlás hatása. A bevándorlások miatt tovább fokozódott a cigánynépesség kontraszelekciója is. A kistérségeken belüli vándorlások iránya eltérést mutat a cigányság korábbi, és a nem cigány lakosság népességmozgásaihoz képest. Amíg ez utóbbira a közelmúltig az „aprófalu – körzetközpont – kisváros – térségből ki" irányú, esetenként több lépcsőfokot is átugró lánc volt jellemző (a legújabb tendenciák ebben az esetben is mutatnak gyenge eltérést), a cigányság inkább a „nagyobb település – kisváros – körzetközpont – aprófalu" úton mozog és érezhetően egyre inkább eltolódik az aprófalvak irányába, amelynek fő kiváltója a lakáshoz jutás feltételeinek megváltozása. A kisebb, rossz állapotban lévő, de üres házakkal, ellenállóképességgel már kevésbé rendelkező falvak felé, ahol a legkönnyebb lakást szerezni – akár foglalással is.

A dél-baranyai térségben továbbra is megfigyelhető egyfajta körforgás, amelyben a térség fokozatos leértékelődése megy végbe, miközben a bevándorlók jelentős része tulajdonképpen visszavándorló, akik máshol nem tudtak megkapaszkodni, ezért visszatérnek. A térségből a viszonylag jobb helyzetben élők, a korábbi ingázók, fiatalok mennek el az állandósult munka-, lakás- és pénzügyi problémák miatt. Ez gyakorlatilag két szinten megy végbe: egyrészt a térségből a megyeszékhely, illetve főváros irányában, másrészt a legrosszabb helyzetben lévő falvak lakosaira Sellye, a kistérség központja még jelentős vonzást fejt ki.

A térségen belüli népességmozgások irányainak alakulásában a központi intézkedések közvetlen hatása ma már kevésbé játszik szerepet. A csereháti térségben emellett fontos szerepe van a helyi társadalom befogadó- és védekezőkészségének, az együttélés már kialakult formáinak, a két etnikum közötti kapcsolatoknak, a cigányság belső differenciálódásának is. A gazdasági munkamegosztás rendjébe való integrálódás lehetőségei oly mértékben beszűkültek, hogy a cigány népességet vonzó hatásaik már gyakorlatilag sehol sem érvényesülnek.

A dél-baranyai térségben valamivel kedvezőbb a helyzet. A Gilvánfán uralkodó állapotokat még más települések roma lakói is rossz példaként említik. A Magyartelken végzett, a szociális földprogramban részt vevő cigányok által elért eredményeket vizsgáló kutatás arra

derített fényt, hogy a helyi cigányok konfliktusmentesnek tartják a magyarok és cigányok közti viszonyt, illetve ha vannak is konfliktusok, azt nem cigány voltuk, hanem egyes személyek deviáns viselkedése okozza.

Vissza-visszatérő vitakérdés, hogy az együttélés térbeni keretei mennyiben befolyásolják a cigány lakosok integrálódásának lehetőségeit. Gyakran tapasztalható azonban, hogy nincs közvetlen ok-okozati összefüggés a kettő között. Az életmódváltás tekintetében nem minden esetben a területileg integráltan élő cigány népesség jár az élen. A többségben élő népességgel való közös munkavállalás a cigány közösségen belül nagyobb húzóerőt jelenthet, és a lakóhelyek elválása nem jár együtt a teljes elkülönüléssel. A két etnikum békés és kölcsönös tiszteletben, ugyanakkor a kapcsolatok bizonyos mértékű közvetlenségén alapuló egymás mellett élésének tehát nem szigorú előfeltétele a térbeni szomszédság. Sőt, egyes esetekben mindkét etnikumnak jót tesz a lakóhelyek jelentős távolsága, természetesen semmiképp sem szándékos elkülönítés esetén, azonban a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy az erőszakos integráció éppoly káros lehet, mint az erőszakos szegregáció. A többségi társadalom értékrendjéhez közeledőt vagy a cigány közösség veti ki magából, vagy az onnan kiváló tagadja meg az övéit, s megszakad a kommunikáció. Azokban a falvakban pedig, ahol a cigány népesség többsége már elindult a beilleszkedés útján, az eddigi eredmények elérésében segítő húzóemberek elköltözése a folyamat lassulásához vezethet.

A bevándorlások utóbbi időkben megfigyelhető szerkezete, amely szerint a szociálisan hátrányosabb helyzetben érkezők jönnek a területre, az integrálódás folyamatát szintén lassítja, visszaveti, s az erőforrások szétforgácsolódásához vezet. Gyakran egyetlen, a falu közösségébe beilleszkedni nem tudó cigány család éppúgy képes hosszú távon megkeseríteni a falu többi lakójának életét, mint ahogyan tökéletesen beilleszkedhet egy nagyobb számú cigány népesség is, és lehet a faluhoz szervesen hozzátartozó közösség. A népességmozgások a cigányság számára oly fontos családi kötődéseken keresztül a térség településeit összefűzik, így az egyik településen megindult folyamat, számos másikra kihatással lehet.

Az önkormányzati rendszer kiépülésével általánosan erősödött a helyi társadalom védekezése, a cigány lakosok bevándorlásával szembeni ellenállása. A munkalehetőségek beszűkülésével, a szociális segélyezés helyben, mindenki számára látható és érezhető módon való megvalósulásával megváltoztak az együttélés keretei, általánosan csökkent a tolerancia, és nőtt a két etnikum szembenállása. A cigány népesség számának és arányának magas volta, sajátos életfelfogása az agresszivitás fokozódásával, az általuk lakott lakások állagának teljes leromlásával, a falu költségvetését egyre inkább az elviselhetőség határáig terhelő szociális segélyigénnyel, a szociális segélyezés rendszerének látható eredménytelenségével párhuzamosan a saját életkörülményeiben is egyre romló, egyre nehezebben megélő nem cigány lakosságot irritálja.

A helyi társadalmaknak a romaproblematikára általában a következő forgatókönyvek szerint reagálnak:

1. A teljes bezárkózás, a konfliktusok „távolságtartással” való kerülése, ami előbb-utóbb a falu kettészakadásához vezethet.

2. A cigányság betelepedésének erőszakos megakadályozása, illetve a már ott élők erőszakos elűzése esetén egy beláthatatlan erőszakhullám indulhat meg.
3. A helyzetbe való teljes belenyugvás, az események passzív szemlélete pedig hosszú távon a falu elértéktelenedését, a konfliktusok erőteljesebb kiéleződését okozhatja.
4. Egyes falvakban már tényként kezelhető a nem cigány lakosok erősödő elvándorlása mellett a maradók asszimilációja a többséggé váló cigányságba.

Mindegyik forgatókönyv komoly veszélyeket is rejt magában, így a hosszú távon eredményt hozó megoldásnak a kidolgozása egyre sürgetőbb feladattá válik. Általános recept nincs. A cigányság helyi társadalomban betöltendő szerepének megformálása településenként más-más módon alakulhat a különböző tényezők függvényében. A megoldások eltérőek és sokszínűek lehetnek az egyes falvak esetében. A legfontosabb közös vonás azonban, hogy a külső segítség az esetek többségében nélkülözhetetlen. Ám ha a csak központi támogatással történő felzárkózás jelentős helyi erőforrások bevonása, gazdasági fellendülés nélkül megy végbe, akkor aligha lehet hosszú távú sikerekre számítani. A jobb körülmények között és magasabb kulturális szinten élő cigány családokra és az országosan egyre aktivizálódó cigány értelmiségre is építve – jelentős külső támogatással – a falusi cigány kultúra, művelődés és önigázgatás ügye a siker reményével kecsegtet. Ehhez a térségi, kistérségi koordináció is nélkülözhetetlennek látszik, éppen a közös gond, a tájegységi szintű kezelés lehetősége, valamint a migráció áttekintett nagyságrendje és irányai alapján. E koordinációval lehet ugyanis csak megoldani például a sok időt, energiát megtakarító tapasztalatcserét, információáramlást, a munkahelyteremtést, vagy a cigányság önszerveződéseinek generálását.

5. Összegzés

A területi tudományok szempontjából összegezve a két vizsgált térségben tapasztalt jelenségeket, azt figyelhetjük meg, hogy ma már nemcsak a cigányoknak az egyes települések esetében tapasztalható magas aránya, a helyileg megjelenő problémák tekinthetők jelentősnek, hanem egyre inkább a szegregáció térségi-területi dimenziói lehetnek meghatározóak. Várhatóan továbbra is folytatódni fog a cigányság számának térségen belüli növekedése, területi kiegyenlítődése, ami az össznépességen belüli arányokat tekintve éppen hogy a polarizációt fogja erősíteni. Az ideig kialakult cigány többségű falucsoportok a szomszédos falvakkal, kisebb falucsoportokkal „összenőve" a Cserehát belsejének és az Ormánság egyes területeinek teljes elcigányosodását vetítik előre, ami már mindinkább térségi szinten veti fel a szegregáció kérdéskörét, s a jelenlegi tendenciák változatlansága mellett pedig mindez térségi szinten további hanyatlással, akár a nemzetiségek közti szembenállással járhat együtt. A cigányok által asszimilált, homogénné vált területen a települések esetében viszont nem merül fel majd a szegregáció kérdése, hiszen nem lesz nem cigány népességű településrész, amelytől elkülönülhetnének. Félő, hogy az ilyen településekből „összeálló" térségek tovább örökítik majd

mindazokat – többek között a szegregációval összefüggő – a problémákat, amelyek jelenleg még többnyire települési szinten mutatkoznak meg erőteljesebben.

A magyarországi aprófalvak helyzetével számos kutatás foglalkozott, több esettanulmány, szociográfia készült a vizsgált kistérségekben is. Ezek a tanulmányok részletesen leírják az elmúlt évtizedek politikai döntéseinek migrációs hatásait: a lehetőségekkel rendelkezők menekülését jobb helyzetű falvakba, és a megüresedő házakba érkező, általában a falusi szegénység legelesettebb rétegeit képviselő cigánytelepek lakóinak, és minden más hányatott sorsú, tradicionálisan szegény családnak az életkörülményeit. Az érintett településeken a falvak társadalmának túlnyomó része, voltaképp a roma népesség egésze ki van zárva a munkaerőpiacról, nem rendelkezik olyan piacképes tudással, ami lehetővé tenné számára a biztos megélhetést. A lakóhelyi bezártság, a családok szociális helyzete a következő generáció számára az iskoláztatás, piacképes tudás, szakma megszerzését lehetetlenné teszi, a szegénység öröklődik. Az újabb, még messze nem lezárt kutatások is azt támasztják alá, hogy a falvaknak a többségében olyan csonka társadalmak alakultak ki, ahol a falu lakóinak jelentős részére jellemző a több generációra visszatekintő szegénység, az alacsony iskolázottság, a rossz érdekérvényesítő képesség. A roma népesség helyzete a rendszerváltó évtizedben sem sokat változott. Kimondva-kimondatlanul úgy tűnik, hogy a mindenkori közhatalom is leírta ezeket a térségeket, és nem áldozott kellő figyelmet a felzárkóztatásukra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Baranyi Béla–Balcsók István (2002): A munkaerőpiaci folyamatok regionális eltérései Magyarországon 1992–2001 között. In: *Stratégiai füzetek* 12. sz. pp. 89–102.

G. Fekete Éva–Francsics László (1995): *Cserehát-Hernád-Bódva vidék Térségfejlesztési Program.* MTA RKK Miskolc, 196 p.

Glatz Ferenc (szerk.) (1999): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón.* Budapest, MTA.

Kemény István (1998): A magyarországi roma (cigány) népességről. In: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből.* (Váll. és szerk.: Kovalcsik K.) MTA Budapest. pp. 159–174.

Kemény István (szerk.) (1999): A magyarországi romák. *Változó Világ* 31. MTA Budapest. 128 p.

Kovács Teréz (2001): *A szociális földprogram Magyartelek példáján, különös tekintettel a benne részt vevő cigány családokra.* Kézirat. 19 p.

Kovács Teréz (2002): *Romakutatás Dél-Baranyában (A sellyei és a siklósi KSH-térség leírása.)* Kézirat. 34 p.

KSH 2001. évi népszámlálás. Baranya és Borsod–Abaúj–Zemplén megyei kötetei.

Magyar Tünde (2002): Sellye és vonzáskörzete foglalkoztatási helyzetének és a foglalkoztatást javító kezdeményezések javítása. In: *Tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben.* (Szerk.: G. Fekete É.) MTA RKK Miskolc-Pécs. pp. 262–275.

Némethi Szabolcs (2002): Esettanulmány a Cserehát kistérségről. In: *Tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben.* (Szerk.: G. Fekete É.) MTA RKK Miskolc–Pécs. pp. 231–245.

T-Star adatbázis, 2001.

Virág Tünde (2002): *Az empirikus (kérdőíves) vizsgálatok első eredményei.* Kézirat. 20 p.

Vuics Tibor (1993): Az „elcigányosodás" folyamata Baranyában. In: *Kiút a válságból II. Falukonferencia.* (Szerk.: Kovács T.) MTA RKK Pécs. pp. 331–336.

GETTÓSODÓ TÉRSÉG, GETTÓSODÓ ISKOLARENDSZER

Virág Tünde

A nyolcvanas évek végén kezdődő gazdasági-társadalmi átalakulás jelentősen megváltoztatta a különböző helyzetű társadalmi rétegek térbeni elhelyezkedését. A nagyvárosok szakképzetlen munkanélkülijei, a felszámolt munkásszállók lakói közül sokan visszakényszerültek korábbi lakóhelyeikre, az aprófalvakba. Később sokan közülük a jobb megélhetés reményében visszaköltöztek a városba, akár a hajléktalanság, önkényes lakásfoglalóvá válás árán is. Ezekről a migrációs folyamatokról, ezen falvak és városrészek átalakuló etnikai, szociális összetételéről, állapotáról csak az egyes településtípusok népességének növekedése, illetve fogyása vonatkozásában vannak ismereteink.[1] Ebben a cikkben azt próbálom felvázolni, hogy hogyan változott meg az elmúlt évtized társadalmi-gazdasági változásainak hatására egy aprófalvas kistérség demográfiai, szociális, és etnikai összetétele, hogyan alakult a kistérség társadalmának térbeni elhelyezkedése, és ez milyen változásokat okozott az iskolarendszerben.

1. Demográfiai, etnikai változások az Encsi kistérségben 1960–2001

Az Encsi kistérség olyan aprófalvas része az országnak, amelynek lakossága a múlt század elejétől csökken. Ez a lakosságcsökkenés az 1960–70-es években gyorsult fel. Az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció által 1971-ben életképtelennek nyilvánított falvakból elvontak minden forrást és intézményt, a szerepkör nélküli falvakat a nagyobb településekhez körzetesítették be. Az elnéptelenedő aprófalvak leírása a nyolcvanas évek szociográfiáinak egyik központi témája volt.

1. táblázat: *Lakónépesség változása az Encsi kistérségben*[2]

	Lakónépesség változása 1960-hoz képest a kistérségben % (N)
1960	100,0 (N=45954)
1970	89,8
1980	82,7
1990	75,6
2001	76,5

[1] Ladányi János–Szelényi Iván: Szuburbanizáció és gettósodás. Kritika.

[2] Népszámlálás 2001. Területi adatok. Borsod –Abaúj Zemplém megye.

A természetes szaporodást, illetve fogyást és a vándorlási különbözetet mutató adatsorból jól látszik, hogy a hihetetlenül magas elvándorlást a hetvenes években még valamennyire ellensúlyozni tudta a területre egyébként is jellemző magas termékenység. Az elvándorlás erősen szelektív jellege, azaz hogy a lakónépességnél jóval magasabb arányban csökken az aktív keresők aránya,[3] arra utal, hogy elsősorban a fiatal munkavállalók költöztek el a térségből. Ez a települések folyamatos elöregedéséhez vezetett, amit jól mutat az 1980–89 közötti természetes szaporodás negatív egyenlege.

2. táblázat: *A természetes szaporodás és a vándorlási különbözet alakulása az Encsi kistérségben*[4]

	Természetes szaporodás	**Vándorlási különbözet**
1970–79	1 900	–5 145
1980–89	–183	–3 110
1990–2001	211	209

1990 után megfordult a trend. 1990 és 2001 között a kistérség településeinek lakónépessége növekedett, a vándorlási különbözet és a természetes szaporodás is pozitív lett. Ezzel egy igen tartós demográfiai trend változott meg.

Arról, hogy eközben hogyan változtak az etnikai arányok a kistérségen belül, az iskolai statisztikákból vannak adataink, 1992-ből utoljára. Kertesi Gábor iskolai adatait a közvetlen összehasonlíthatóság kedvéért azonos területi egységre – az 1970. évi járási/városi beosztásra vetíti. Mivel ezek az általános iskolai adatok teljes körűek, kisebb területi egységekre is viszonylag megbízható képet adnak a cigány népesség megoszlásáról.[5] A Kertesi által közölt adatok és az általunk készített, kistérségre teljes körű iskolai felmérés nem azonos területre vonatkozik. Csak azt tudjuk, hogy a járás több települést foglalt magába, mint a kistérség. Ezért az 1992-es és a 2000-es adatok közvetlenül nem összehasonlíthatóak.

1970 és 1980 között a cigány gyerekek száma 268 fővel, ezzel párhuzamosan arányuk is 0,8%-al csökken az iskolában. Ebben az időszakban a kistérségre a magas természetes szaporulat mellett a jelentős elvándorlás volt a jellemző. Ez arra utal, hogy a cigány gyerekek családjait ez az elvándorlás hasonlóképpen érintette, mint a nem cigányokét.

1989-ben a cigány gyerekek aránya a járás iskoláiban 21,9% volt, ez 2,7%-al magasabb az 1980-as aránynál. Miközben 1980–1989 között a cigány gyerekek aránya nőtt, számuk tovább csökkent, és a nem cigány gyerekek aránya és száma is csökkent. Ebből arra lehet

[3] Beluszky Pál: Borsod–Abaúj–Zemplén megye falusi településeinek típusai. *Földrajzi Értesítő* 1977. 3–4.

[4] Népszámlálás 2001. Területi adatok. Borsod–Abaúj-Zemplén megye.

[5] Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Bp. 1998. 316. oldal.

következtetni, hogy a nem cigány családok ebben az időszakban már inkább el tudtak költözni a térségből, mint a cigány családok.

3. táblázat: *Az iskolába járó cigány gyerekek arányának változása az Encsi járásban és kistérségben*

	Cigány gyerekek aránya az iskolában %
1970	22,7 (N=1947)
1980	21,9 (N=1679)
1989	24,6 (N=1540)
1992 (1)	27,8 (N=1658)
2002	43,6 (N=1962)

1989 és 1992 között a cigány gyerekek aránya további 3,2%-al nő, de itt már számuk is növekedik. Ebben az időszakban kezd megfordulni a több évtizedre visszatekintő demográfiai trend és kezd a kistérség lakossága növekedni. Valószínűsíthető, hogy ekkor a kistérségben maradt családok elköltözni már nem tudtak, viszont megindult a felszámolt gyárak veszteseinek visszaköltözése, elsősorban Miskolcról.

1992 és 2001 között a cigány gyerekek aránya az iskolában jelentősen, 15,8%-al növekedett, miközben számuk is nőtt.

Összegezve az eddigieket, az Encsi kistérség demográfiai helyzetének változásáról elmondható, hogy a több évtizede tartó lakónépesség-csökkenés megállt, sőt megindult a növekedés is. Ezzel igen tartós demográfiai trend változott meg, ami nagyobb mértékű lakosságcserével és a lakónépesség etnikai összetételének megváltozásával járt együtt.

2. Szegénység és etnicitás

Az Encsi kistérség településeinek iskoláiban végzett teljes körű felmérésből 4503 gyerekről vannak adataink.[6] A kistérség minden iskolájában minden gyerekről megkérdeztük az őt tanító tanárt, hogy a gyereket cigánynak gondolja, szegénynek tartja-e, illetve a gondviselőknek van-e egy vagy két állandó jövedelme, vagy csak alkalmi munkákból, segélyekből vannak bevételeik.[7] A kistérség iskoláiban tanító tanárok a településeken lakó iskolások 43,6%-át mondták cigánynak, 38,4%-át szegénynek.

---

[6] Az adatfelvétel 2002 tavaszán az Encsi és a Sellyei kistérségben történt a Kemény István által az MTA Kisebbségkutató Intézetében folyó kutatások "Lakóhelyi szegregáció" című alprogramjában.

[7] A módszerről lásd: Ladányi János: A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének alakulása Budapesten. *Valóság,* 1989/6.

A cigány tanulók közül 61,4%-ot, a nem cigány tanulók közül 20,4%-ot mondtak szegénynek, tehát a cigánynak mondott tanulóknak háromszor akkora az esélyük arra, hogy szegénynek tartsák őket, mint nem cigány társaiknak.

A gyerekek 32,5%-a olyan családból érkezik, ahol a gondviselőknek nincs állandó jövedelmük, nem aktív munkaerőpiaci szereplők, csak segélyekből, járadékokból, alkalmi munkákból él rendkívül magas arány, ha tudjuk, hogy az országban ebben a kistérségben a legmagasabb a munkanélküliség.

Ha etnikai csoportonként nézzük ugyanezt az adatot, elmondható, hogy a cigány gyerekek 66,2%-a, míg a nem cigány gyerekeknek csak a 9,2%-a él olyan családban, ahol nincs állandó munkából szerzett jövedelem. Két állandó jövedelemmel rendelkező családok esetében az etnikai arány fordított: cigány gyerekek közül csak 6,5%, míg a nem cigány gyerekek közül 57,9% él ilyen családban. A cigány és nem cigány gyerekek gondviselőinek foglalkoztatottságbeli különbözősége, aránytalansága több mint nyilvánvaló.

3. Települések közötti megoszlás

Az Encsi kistérségben az egyetlen város Encs. Az 54 faluból 36 aprófalu, ezen belül 16 olyan van, ahol a lakosság nem éri el a 200 főt. Ha az általános iskolás gyerekek arányát nézzük településnagyság szerint, látható, hogy a 200 fő alatti településeken nagyon kevés gyerek van, ami arra utal, hogy e 16 település többsége elöregedő aprófalu. Az iskoláskorú cigány gyerekek aránya a 200–499 lakos közötti településeken a legmagasabb, 59,2%. Ugyanakkor minden településnagyságban igen magas a cigány gyerekek aránya, a magas etnikai arányszám nem korlátozódik csak az aprófalvakra. Az iskoláskorú szegény gyerekek és az állandó jövedelemmel nem rendelkező családokban élő gyerekek aránya is a 200–500 fő közötti településeken a legmagasabb, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy ezeken a településeken minden második gyerek olyan családból érkezik, amit a tanár szegénynek tart, illetve minden második gyerek olyan családból érkezik, ahol a családban nincs állandó munkából szerzett jövedelem. Ez nemcsak a magas etnikai arányból, illetve szociális és etnikai arányok összekapcsolódásából ered, hanem ezek súlyos területi hátrányokkal való tetőzéséből következik, hiszen a hasonlóan magas cigány arányú, de nagyobb népességszámú településeken ezek a szociális helyzetre vonatkozó arányszámok elkezdenek csökkeni.

Míg tehát a vizsgált kistérségben a cigányok településen belüli aránya lényegében településnagyságtól független, addig a szociális helyzet erősen összefügg azzal: a nagyobb településeken kevesebb szegény gyerek él.

Encs, az egyetlen város és kistérségi központ kivételezett helyzete jól látszik az adatokból: a cigány gyerekek aránya és a foglalkoztatottsági adatok jelentősen alacsonyabbak a kistérségi átlagnál.

Mindent összevetve elmondható, hogy a kistérség 55 településéből a 36 aprófaluban jelentkezik koncentráltan két fontos jelenség: egyfelől az elöregedő, elnéptelenedő aprófalvak, másfelől az etnikailag és szociálisan homogenizálódó, rohamosan „elcigányosodó” települések problémája.

4. táblázat: *Iskoláskorú gyerekek egyes csoportjainak aránya településnagyság szerint (%)*

Település nagysága	Települések száma	Általános iskolás gyerekek aránya a teljes népességen belül % (N)	Cigány gyerekek aránya az iskoláskorú gyerekek között % (N)	Szegény gyerekek aránya az iskoláskorú gyerekek között % (N)	Állandó jövedelemmel nem rendelkező családból érkező gyerekek aránya iskolák között % (N)
0–199	16	9,5	47,1	51,6	44,4
200–499	20	13,6	59,2	52,4	50,3
500–999	9	11,8	48,2	42,4	35,5
1 000–1 999	7	13,1	40,7	36,1	28,0
2 000–4 999	2	13,0	41,6	25,1	28,7
Encs	1	12,7	28,9	31,2	20,7
Összesen	**55**	**12,7 (4 503)**	**43,6 (1 962)**	**38,4 (1 709)**	**32,5 (1 339)**

4. Térbeni elhelyezkedés

Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk arról, hogy mely településekre jellemző az etnikai koncentráció, a falvakat a cigány gyerekek aránya szerint csoportosítottam.

5. táblázat: *A falvak csoportosítása a településen lakó általános iskolás-korú cigány gyerekek aránya szerint*

Iskoláskorú cigány gyerekek aránya a településen	Iskoláskorú gyerekek aránya az adott településtípusban	Települések száma	Településekből 500 fő alatti lakosa van
Nem laknak cigányok	6,9%	14	13
30% alatt	24,9%	7	2
30–60% között	29,0%	16	9
60% felett	39,2%	17	12
Összesen	**100% (N=3632)**	**54**	**36**

Az Encsi kistérségben 14 olyan település van, ahol egyáltalán nem, vagy csak egy cigány család lakik. Ezen a 14 településen a kistérség lakosságának csak igen kis része, 6,9%-a lakik.

Ezek a települések egy kivételével mind 500 fő alatti aprófalvak. A 13-ból 9 településen 200 fő alatti a lakosok száma, ezekben a falvakban az iskoláskorú gyerekek száma sokszor csak 2–3 fő, de a 10 főt soha nem éri el. Erről a kilenc településről elmondható, hogy ha nem történik semmi változás, teljesen el fognak néptelenedni.

Az a hét település, ahol a cigány gyerekek aránya 30% alatt van, kettő kivételével mind olyan nagyobb település, amely földrajzi elhelyezkedése miatt kivételes helyzetben volt: határátkelőhely, a kistérségi központ közvetlen közelében, vagy a vasúti fővonal mellet helyezkedik el. Ezeken a településeken a különböző társadalmi csoportok, a cigányok és nem cigányok térbeni elhelyezkedése megfelel annak, ami országos szinten is tapasztalható: cigánytelepen és CS-házas telepen élnek a legszegényebb cigány családok, a falun belül elszórtan pedig a tehetősebbek.

A falu társadalmi összetétele változóban van annak a 16 településnek a többségében, ahol az iskoláskorú cigány gyerekek aránya 30–60% között van. A települések társadalmának változását jól mutatja a szülők iskolaválasztása. Jellemző, hogy iskolakörzetek összevonásával, új iskolák alapításával teremtik meg a nem cigány gyerekek számára a megfelelőnek ítélt iskoláztatás lehetőségét. A megfelelőnek ítélt iskola nem feltétlenül a jobb tárgyi és személyi feltételeket és lehetőségeket jelenti, hanem a cigány tanulók „elviselhetően" alacsony arányát.

A másik jelenség, amely a falvak társadalmának átalakulására utal, az, hogy ezek a települések, az ingatlanárak drasztikus csökkenésével „megnyíltak" a legszegényebb rétegek beköltözése előtt, akik általában a legrosszabb állapotban levő házakat tudják megvásárolni. Ezzel megindul a falu gettósodása, ami a telekárak további eséséhez vezet.

Összességében erről a 16 településről, ahol jelenleg az általános iskolás korú gyerekek aránya 30–60% között van, elmondható, hogy ha semmilyen társadalompolitikai, településpolitikai beavatkozás nem történik, visszafordíthatatlanná válik a fentebb leírt homogenizációs folyamat.

A harmadik csoportba azokat a településeket soroltam, ahol az általános iskolás korú cigány gyerekek aránya 60% felett van. Ezek azok a települések, ahol az etnikai homogenizáció annyira előrehaladott, hogy a településen belül vannak alacsonyabb és magasabb státuszú részek, amelyek őrzik az egykori szegregált településrészek, a „cigánytelepek" nyomát, de ma a településen belül etnikai elkülönültség már nem tapasztalható, gyakorlatilag az egész falu cigányteleppé vált.

A nyolcvanas években a kutatók két alapvető fontosságú tendenciára hívták fel a figyelmet. Az egyik az alacsony státuszú, leromló, slumosodó városi lakónegyedek, a másik a sorvadó kistelepülések, aprófalvak egy részének „elcigányosodása".[8] Ezen aprófalvak helyzetével számos

[8] A teljesség igénye nélkül: Csalog Zsolt: Cigányfalu Baranyában. *Kritika* 1970/10; Havas Gábor: A faluba faluvá növekedés – egy kivételtől eltekintve. In.: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1976-ban végzett kutatásról.* MTA Szociológiai Intézet 1976; Ladányi János: A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének alakulása Budapesten. *Valóság* 1989/6; Ladányi János–Szelényi Iván: Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In.: *Csenyéte antológia* 1998; Havas Gábor: A kistelepülések és a romák. In.: *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón. Szerk.: Glatz Ferenc.* Bp. 1999; Fleck Gábor–Virág Tünde: *Egy beás közösség múltja és jelene.* MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Bp. 1999.

kutatás foglalkozott, több esettanulmány, szociográfia készült az elemzett kistérségben is. Ezek a tanulmányok részletesen leírják az elmúlt évtizedek politikai döntéseinek migrációs hatásait: a lehetőségekkel rendelkezők menekülését jobb helyzetű falvakba, és a megüresedő házakba érkezőket, akik általában a falusi szegénység legelesettebb rétegeit képviselik, a környező cigánytelepek lakóit, és minden más, hányatott sorsú családot. Ezekben a falvakban olyan csonka társadalmak alakultak ki, ahol a falu lakóinak jelentős részére jellemző a több generációra visszatekintő szegénység, az alacsony iskolázottság, a rossz érdekérvényesítő képesség.

Ezen aprófalvak lakói mind térben, mind társadalmilag távol kerültek más társadalmi rétegektől, külső csoportokhoz tartozókkal való érintkezésük minimális és erősen hierarchizált, nincsenek minták, referenciaként működő csoportok.

A nyolcvanas évek végén az Encsi kistérségben még csak egyetlen gettósodott aprófaluról lehetett beszélni, ma 17 községről, ahol a községekben élő, általános iskolás korú gyerekek 39,2%-a a többségi társadalomtól teljesen szegregált, gettósodott körülmények között él. E jelenség mind nagyságát, mind formáját tekintve teljesen új, nem értelmezhető a korábbi falu – cigánytelep – gettósodott aprófalu kategóriákban.

Ha ezen a 17, etnikailag homogénnak tekintett településen, azaz ahol az általános iskolás korú cigány gyerekek aránya 60% felett van, megnézzük a foglalkoztatottsági adatokat, azt, hogy milyen arányban élnek a településen olyan gyerekek, akiknek a családjában nincs állandó jövedelem, a kisebb településeken egészen tragikusak az arányok. Azon a 12 településen, ahol 500 fő alatti a lakosok száma és a cigány gyerekek aránya 60% felett van, a gyerekek 2/3-a olyan családból érkezik, ahol nincs állandó jövedelem, csak segélyekből, alkalmi munkákból élnek. Ilyen magas aránynál feltételezhető, hogy az állandó jövedelemmel rendelkezők kiteszik a falu működését szolgáló intézmények személyzetét: az iskolában, óvodában, önkormányzati hivatalban, postán, boltban, kocsmában dolgozókat. Gyakorlatilag ők az a személyzet, akik „üzemeltetik" az adott szociális-etnikai gettót, ők rendelkeznek minden forrás felett, azzal jutalmazzák a hűséget és megbízhatóságot vagy büntetnek azok megvonásával. Ez a megvonás – ami többnyire a segélyekre, kölcsönökre, közhasznú munkaalkalmakra vonatkozik – az adott család teljes ellehetetlenülését jelentheti. A források feletti rendelkezés és azok elosztása feudális viszonyok közé rendezi az egyének közötti kapcsolatokat.

Mindent egybevetve az Encsi kistérség 54 településének megoszlásáról elmondható, hogy csak 12 olyan település van, ahol a cigányok aránya és térbeni elhelyezkedése az országos helyzethez hasonló, 9 olyan falu van, amelyek túlnyomó többségében a nem cigány népesség elöregedett és rohamosan fogy, ha nem történik semmilyen változás, el fog néptelenedni.16 az olyan települések száma, ahol megindultak az etnikai homogenizáció felé mutató társadalmi folyamatok, és 17, etnikailag szegregált település található.

Ez a kistérség településeinek zömét érintő tendencia azért fontos, hogy azt már ne csak településszintű problémaként, hanem nagyobb területi egység összefüggésében tudjuk értelmezni.

5. Gettósodás és iskolarendszer

A rendszerváltás után a társadalmi és területi egyenlőtlenségek erősödésével párhuzamosan a különböző fenntartású és eltérő ideológiai-módszertani alapon szerveződő iskolák közötti szelekció felerősödött. Az iskolarendszer mindig az adott gazdasági-társadalmi feltételek között működik, csökkenthet vagy felerősíthet egyenlőtlenségeket. Ebben az esetben az oktatási rendszer, az iskola nem csökkenti, hanem igen jelentősen felerősíti a lakóhelyi egyenlőtlenségeket, települések közötti szegregációt és a gettósodást.

A lakóhelyi szegregáció, a gettósodás, azaz a cigány lakosság egyes településeken, városrészekben bekövetkezett rohamos mértékű növekedése mellett az iskolai elkülönítés erősödésében igen jelentős szerepet játszik a többségi társadalom ilyen célú törekvése is. E kistérség példája azt mutatja, hogy az elmúlt évtized gazdasági-társadalmi változásai, a szabad iskolaválasztás átformálja egy etnikailag homogenizálódó, gettósodó kistérség iskolaszerkezetét. A kistérségben élő, a lehetőségek szűkülése, az ingatlanok elértéktelenedése miatt jobb lehetőségekkel rendelkező településekre elköltözni nem tudó, többségében nem cigány lakosság a mobilitás egyetlen esélyét jelentő intézmény, az iskola saját érdekei szerint való átalakításával teremti meg gyerekei számára a mobilitáshoz szükségesnek vélt feltételeket, miközben a többségében cigány, „esélytelenek" csoportját szegregálja.

1990 után a helyi önkormányzatok – szűkös lehetőségeik között, de – eldönthették, hogy a település iskoláskorú gyerekeit hol, milyen körülmények között iskoláztatják. A lehetőségek skálája megegyezett a települések közötti különbségekkel. A jobb helyzetben levő települések, magasabb státuszú lakóival válogathattak a fejkvótára vadászó iskolák között, vagy fenntarthatták, esetleg újraindíthatták iskoláikat. Az alacsony státuszú, többségében cigány lakosú települések önkormányzatai örülhettek, ha továbbra is megtűrték őket az iskolakörzetben.

Ezen felül a szülő szabadon eldönthette, hogy az önkormányzat által választott iskolában taníttatja gyermekét, vagy saját döntése alapján más iskolába íratja.

A tereptapasztalatok, a tanárokkal és a szülőkkel készült interjúk alapján világossá vált, hogy azokon a területeken, mint például vizsgált térségünkben is, ahol az iskoláskorú népességen belül a cigányok aránya az országos átlagnál lényegesen magasabb, az iskolaválasztásnál az elsődleges, legmeghatározóbb szempont a cigány gyerekek iskolai aránya.

5.1 Erőteljes iskolai koncentráció Encsen

A kistérségben lakó általános iskolás korú gyerekek 26,3%-a, 1183 fő tanul a kistérségi központ, Encs iskoláiban, miközben a településen csak 871 iskoláskorú gyerek él. Ezekben az iskolákban – a cigányok által sűrűn lakott városrész kétosztályos tagiskolájának kivételével – a cigány gyerekek aránya a kistérségi átlagnak majdnem csak fele (24,3%), ami jól jelzi mind a település, mind az iskolák kivételezett helyzetét.

Az Encsen élő és az itt tanuló gyerekek létszáma közötti jelentős különbség alapvetően két oka van: az iskolatársulásból bejárnak a tanulók, valamint a szülők inkább küldik városi iskolába a gyerekeiket.

1995–96-ban két település tagiskolája jelezte csatlakozási szándékát Encs magasabb státuszú iskolájához. Ezeken a településeken korábban is csak alsó tagozatos oktatás folyt, a felsősök más település iskolájában tanultak. Az ezekben a falvakban lakó szülőknek előnyösebb, hogy egy magasabb szakmai presztízsű iskolába járhatnak gyerekeik. Ugyanakkor az encsi iskola is érdekelt volt a társulásban, hiszen a bejáró gyerekek után a normálnál nagyobb fejkvótát kap. A két encsi iskola vitathatatlan szakmai presztízse mellett, a cigány gyerekek iskolán belüli, a kistérség többi iskolájához képest alacsony arányával olyan központi szerepet alakított ki, ami a nem cigány, nem szegény szülők gyermekeit arra készteti, hogy lehetőség szerint ide írassák gyermekeiket. Az iskolatársulásokkal és az iskolakörzeten kívülről szülői akaratra az encsi iskolába hozott gyerekekkel az iskolák finanszírozása, anyagi lehetőségei a településen belül folyamatosan csökkenő gyerekszám ellenére javulnak.

5.2 A kistérség községei és az iskolakörzetek

A kistérség települései 17 iskolakörzetbe tartoznak, amelyből az egyik Encs. Ha az 54 községhez tartozó 16 iskolakörzetet az iskolákban tanuló cigány gyerekek aránya szerint csoportosítom, első pillantásra nyilvánvaló, hogy a helyzet lényegesen más, mint a települések vizsgálatánál (5 táblázat).

Egyetlen olyan iskolakörzet van, ahol az iskolában nincsenek cigány gyerekek. E település iskoláját, más települések iskolájával együtt 1975-ben körzetesítették be a közeli nagyközség iskolájához, ahol jelentős számú cigány gyerek tanult. Részben ennek okaként a településen 1991-ben újra megalakult az iskola, összevont osztályokkal, de nyolc évfolyamon 31 gyerekkel. Ma ez a település a Zemplén egyik kedvelt vadász és turista helye, ugyanúgy, mint az a település, amelynek iskolája szintén 1991-ben szerveződött újjá, hasonló körülmények között, azzal az eltéréssel, hogy ezen a településen lakik néhány cigány család. E két település példája azt mutatja, hogy a kedvezőbb gazdasági helyzetben levő településeken élő családoknak önálló iskola alapításával lehetőségük nyílt arra, hogy az addigi körzeti iskolába járó nem csekély számú cigány tanulótól így különítsék el gyerekeiket, akár az összevont osztályban való tanulás árán is.

Kiugróan magas azon gyerekek aránya (48,1%), akik abban a hat iskolakörzetben tanulnak, ahol a cigány gyerekek aránya 60% felett van. E hat iskolakörzethez tartozik a kistérség településeinek majdnem a fele. Ugyanakkor e 25 településből csak 15 olyan van, ahol a cigány gyerekek aránya is 60% feletti. Ha megnézzük azt a tíz települést, ahol az iskolában a cigány gyerekek aránya 60% felett van, de a településen élő cigány gyerekek aránya 60% alatti, alapvetetően két típust különböztethetünk meg. Az egyik az a néhány aprófalu, ahol már csak 2–3 iskoláskorú gyerek él és földrajzi helyzeténél fogva kénytelen az adott iskola-körzethez tartozni. A másik típus, amelyet fentebb változóban lévő településeknek neveztem. Ezek a települések az ingatlanárak drasztikus csökkenésével egyrészt megnyíltak a legszegényebb rétegek beköltözése előtt, másrészt a településen élő mobilabb családok éppen az alacsony ingatlanárak miatt nem tudnak magasabb státuszú településre költözni. Ezen magasabb státuszú,

de a településre elköltözni nem tudó családok az iskola intézményeinek, struktúrájának átalakításával teremtik meg gyerekeiknek a megfelelő iskoláztatás feltételeit.

6. táblázat: *Az iskolakörzetek csoportosítása az iskolákban tanuló általános iskolás korú cigány gyerekek aránya szerint*

Iskoláskorú cigány gyerekek aránya az iskolakörzetekben	**Iskoláskorú gyerekek aránya az adott település-típusban**	**Iskolakörzetek száma**	**Iskolakörzetekhez tartozó települések száma**	**Települések, ahol a cigány gyerekek aránya 60% felett van**
Nincs cigány tanuló az iskolában	2,0% (65)	1	1	0
30% alatt	27,9% (926)	4	15	1
30–60% között	22,0 (731)	5	11	1
60% felett	48,1 (1598)	6	25	15
Összesen	**100 (3320)**	**16**	**52**	**17**

Az e településekhez tartozó iskolakörzetekből a nem cigány, nem szegény szülők elviszik gyerekeiket, többnyire a kistérség központjának iskoláiba. Így a cigány gyerekek aránya az iskolában jelentősen növekedik, a település iskolájából pedig „cigányiskola” lesz.

A kistérségben a tanulók 7%-a, 323 fő tanul iskolakörzeten kívül. Az iskolakörzeten kívül tanuló gyerekek 61,6%-a Encs két iskolájában tanul. Az egyik iskolában a tanulók 21%-a, a másikban a tanulók 11,1%-a iskolakörzeten kívüli. A szülői akaratra az encsi iskolákba íratott gyerekek száma összesen 199 fő, ebből a tanárok csak öt tanulóról mondták azt, hogy véleményük szerint cigány.

Egy másik iskolakörzet példája jól mutatja, hogy a szülők iskolaválasztását alapvetően a cigány gyerekek iskolán belüli aránya határozza meg. A N.-i iskolába ugyanannyi nem cigány gyereket hoznak a szülők H.-ről, mint ahányat N.-ból elvisznek Encs iskoláiba. Ezzel a N.-i iskola egyszerre tölti be az elbocsátó és befogadó iskola szerepét, csak azért, mert Encs iskolái H.-ről már nehezen megközelíthetőek. A N.-i iskolában fele akkora a cigány gyerekek aránya, mint a N.-i iskolában, bár az is igaz, hogy ebben az iskolában kétszer akkora a cigány gyerekek aránya, mint a kistérség központjának iskoláiban.

E példa azt mutatja, hogy Encs, a kistérségi központ, az egyetlen város földrajzi távolsága, megközelíthetősége az adott településről, és a cigány gyerekek iskolán belüli aránya alapján könnyen felállítható a kistérségen belüli iskolák hierarchiája. Egyes szélsőséges esetekben a

kistérségi központ rossz megközelíthetősége arra késztetheti az átalakulásban levő települések iskoláit, hogy az iskolakörzet átalakításával teremtsék meg a magasabb státuszú, jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező szülők gyerekei számára a megfelelőnek ítélt iskoláztatás lehetőségét (6. táblázat).

7. táblázat: *Általános iskolás cigány gyerekek eltérő aránya az iskolákban és a településeken egy iskolakörzet példáján*

Iskolák és oktatási forma	**Tanulók száma az iskolában**	**Cigány gyerekek aránya az iskolában**	**Cigány gyerekek aránya a településen**
A 1–8 osztály	212	39,6%	32,9%
B 1–4 osztály	31	90,3%	82,1%
C 1–4 osztály	41	100%	100%
D 1–8 osztály	67	98,5%	67,3%
Összesen	**351**	**62,4%**	**60,7%**

Ebben az esetben nem történt más, mint hogy az „A” és a „D” településen élő nem cigány szülők „üzletet” kötöttek: ha „D” település iskolája elvállalja a „B” és „C” település iskoláiból – egyébként „A”-ba kerülő, és az ottani iskola presztízsét csökkentő – cigány gyerekek felső tagozatos oktatását, a „D” településen élő nem cigány szülők az „A” település iskolájában taníttathatják gyerekeiket. Az ezeken a településeken lakó nem cigány szülők akaratára a helyi önkormányzatok három szegregált cigány iskolát tartanak fenn azért, hogy a nem cigány gyerekek lehetőség szerint minél kevesebbet legyenek együtt cigány társaikkal.

Mindezek azt mutatják, hogy ebben a gettósodott kistérségben élő, a lehetőségek szűkülése, az ingatlanok elértéktelenedése miatt magasabb státuszú településekre elköltözni nem tudó, nem cigány lakosság a mobilitás egyetlen esélyét jelentő intézmény, az iskola saját érdekei szerint való átalakításával teremti meg gyerekei számára a mobilitáshoz szükségesnek vélt feltételeket, miközben a többségében cigány „esélytelenek” csoportját szegregálja. E folyamat eredményeképpen az iskolák polarizálódtak. Kialakultak a „központi” iskolák, ahol a települési átlagnál alacsonyabb a cigány gyerekek aránya. Ezekbe az iskolákba a nem cigány, nem szegény szülők más településekről is elhozzák gyerekeiket, abban a nem megalapozatlan hitben, hogy ez az iskola tud mobilitási esélyt nyújtani gyerekeiknek. A „cigány” iskolákban többségében vannak azok a halmozottan hátrányos helyzetű, többségében cigány gyerekek, akiknek mobilitási esélyt teremtő oktatása a mintakövetést nyújtó csoport jelenléte nélkül, a problémára pedagógiailag kevéssé felkészített tanárokkal szinte lehetetlen. Ezzel a lakóhelyi egyenlőtlenségekből adódó hátrány az iskolarendszeren keresztül öröklődik.

6. A gettósodó térség határai

A fentebb leírt jelenség, a „gettósodó térség" nem áll meg a kijelölt KSH-körzet határánál sem. A kistérség mint mesterségesen képzett, adminisztratív, közigazgatási egység egyebek mellett ennek a fontos jelenségnek az értelmezésére sem alkalmas.

8. táblázat: *Összehasonlító adatok a szomszédos kistérségekre*

Kistérségek	**Munkanélküliek aránya**[9]	**Ezen belül tartósan munkanélküliek**	**Cigány tanulók aránya 1992**[10] **(járási adatok)**	**500 fő alatti települések aránya % (N)**
Encsi	20,7	61,1	27,87	65,4 (36)
Szikszói	18,0	58,9		63,0 (29)
Edelényi	17,4	62,9	27,59	62,5 (15)

Ha megnézzük a szomszédos kistérségek adatait, látható, hogy ezek szinte megegyeznek az Encsi kistérség adataival. Ebből alapos okunk van arra következtetni, hogy a fentebb vázolt jelenség mindhárom kistérségre érvényes. A gettósodó terület határai többé-kevésbé megegyeznek a Cserehátként ismert földrajzi egység határaival, ahol ma mintegy százezer ember él.

[9] Borsod–Abaúj–Zemplén megye statisztikai évkönyve 2000.

[10] Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Budapest, 1998.

A SZOCIÁLIS FÖLDPROGRAM TÁRSADALOMFEJLESZTÉSI HATÁSAI

Jász Krisztina–Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt

A rendszerváltást követően a piacgazdaság térhódításával párhuzamosan átalakult a magyar társadalom szerkezete, az egyes rétegek közötti különbségek szembetűnővé váltak. Drámaian megnőttek a jövedelmi különbségek és emberek százezrei váltak munkanélkülivé. E kedvezőtlen folyamatok főként a válság kezelésére felkészületlen, jórészt alacsony iskolai végzettségű emberek által lakott rurális térségekben jelentkeztek. A kialakult helyzet a szociálpolitika alakítóit, kulcsszereplőit arra késztette, hogy kiemelt figyelmet szenteljenek az aktív, munkaképes korú lakosság szociális problémáinak kezelésére, illetve együttműködésben a foglalkoztatáspolitika alakítóival, az érintett rétegek munkaerőpiaci reintegrációjára.

A szociális földprogram nem új keletű intézmény, hiszen már a XIX. században, illetve a két világháború között is része volt a produktív szociálpolitikának.

A szociális földprogramok lényege a következő: mezőgazdasági termelésre alkalmas vagyonnal nem, vagy azzal kis mértékben rendelkező (azt hatékonyan működtetni nem tudó), szociálisan hátrányos helyzetű családoknak kedvezményes szolgáltatásokkal, juttatásokkal lehetőséget teremteni háztáji jellegű kistermelésre, illetve állattartásra, az egyéni és közösségi, valamint a helyi erőforrások kihasználásával (Szoboszlai, 2001.).

A fentiek alapján látható, hogy a szociális földprogram a produktív szociálpolitikai eszközök egyike. E program keretében különböző kedvezményes juttatások formájában a hátrányos helyzetű családok termelésének támogatása történik. A kedvezményezettek a támogatás révén megtermelt javakat a saját munkájuk eredményeként állítják elő. A programban való részvétel eredményeként a családi gazdálkodás bővítése tartós folyamattá válhat, amely révén olyan javak is elérhetővé válnak a családok részére, amelyek megszerzése önerőből a programba való bekapcsolódást megelőzően lehetetlen volt számukra.

A szociális földprogram fontos sajátossága, hogy az adott település önkormányzatának vonatkozó rendelete alapján kell működtetni. Így a megvalósítás elsődleges felelőse a települési önkormányzat. A kedvezményezettek között egyes településeken, térségekben nagyon magas a roma népesség aránya. Ezekben az esetekben a helyi kisebbségi önkormányzattal együttműködésben történik a programot érintő érdemi döntések kialakítása. A 90-es évek második felétől számos empirikus vizsgálatot végeztünk a szociális földprogramok tárgyában. A programok működésének első öt éve után aktuálissá vált kutatások e produktív szociálpolitikai eszköz hatékonyságát vizsgálták. Ezt követően számos, változó tematikájú kutatás (Péter–Szarvák–Szoboszlai, 1999, 2000, 2001) készült, melyek jelentős része publikációk formájában is napvilágot látott. Ezen kutatások keretében a kedvezményezettek szociológiai sajátosságait és a működtetők tapasztalatait vettük górcső alá. Legfrissebb vizsgálatunk 2002 tavaszán zajlott, amely során több mint kétezer kedvezményezettet kérdeztünk meg kérdezőbiztosok

segítségével. A kutatás keretében többek között képet kaptunk a kedvezményezett családok demográfiai jellemzőiről, lakhatási körülményeiről, iskolai végzettségéről, migrációs mutatóiról, foglalkozási életútjáról, terveiről és jövőképéről. A programban a vizsgálat időpontjában három régió (Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország és az Észak-Alföld) tíz megyéjében 32 ezer kedvezményezett vett részt. A több mint 30 ezer fő csaknem 10 ezer családot jelent. Az alapsokaság közel felét a roma származású kedvezményezettek tették ki.

A Dunántúl és Észak-Magyarország vizsgált területein mikro-településeken (700 fő alatt) él a kedvezményezettek többsége, az alföldi résztvevők pedig főként aprófalvakból (1300 fő alatt) származnak. Ezek az adatok is jól tükrözik, hogy a szociálisan hátrányos helyzetbe kerülésre sokkal nagyobb az esély a kisebb településeken, mint a nagyobb lélekszámú lokalitásokban. Az említettek alapján kitűnik e program rurális területeken való hangsúlyos jelenléte.

Legutóbbi vizsgálatainkban (Jász 2003, Szarvák 2003, Szoboszlai 2003) a szociális földprogram jellemzőit, hatását a roma kedvezményezettek szempontjából, a cigány almintát alapul véve is elemeztük.

Kutatásaink is igazolták, hogy a szociális földprogram kedvezményezetteit a szegénység és kirekesztődés ismérvei egyaránt jellemzik. A földprogram kedvezményezettjeinek világában a társadalmi kirekesztődés két fő típusa jelenik meg markánsan: a területi és az etnikai alapú kirekesztődés. A tanulmány elején már utaltunk rá, hogy a kedvezményezettek legnagyobb hányada hazánk depressziós térségeiben él. Ezen térségek jól ismert jellemzői, hogy infrastrukturálisan rendkívül fejletlenek, nincs tőkebeáramlás, nem teremtődnek új munkahelyek. Számos mikro- és aprófalvas térség ebbe a kategóriába tartozik. Az említett településtípusokban korábban a termelőszövetkezetek voltak a fő foglalkoztatók, amelyek összeomlásával az aktív korú lakosság jelentős hányada elveszítette a munkáját, és a mai napig nem sikerült a foglalkoztatási reintegráció.

Az etnikai alapú kirekesztődés fő kárvallottjai a program roma kedvezményezettjei, akiknek sajátos szociális problémákkal kell megküzdeniük nap mint nap. A kérdőíves felmérés adataiban jól tükröződik, hogy a szociális földprogram kedvezményezettjeinek többségénél a szegénység minden típusa fellelhető. Legszembetűnőbb a jövedelmi szegénység, hiszen a program résztvevői több mint 10 százalékának havi jövedelme 10 és 49 ezer Ft között van és csak egytizedük jövedelme haladja meg a havi 80 ezer Ft-ot. A fogyasztási szegénység legmarkánsabban a kulturális fogyasztási szokások terén mutatkozik meg, hiszen a kedvezményezettek közel ötöde például még sohasem járt színházban vagy moziban. A múzeumok és galériák látogatottsága a színház- és mozielőadások látogatottságánál is alacsonyabb. A lakáskörülményekben és a lakásfelszereltség terén az átlagos magyar lakásviszonyoknál jóval szerényebb körülményekről tanúskodnak a kedvezményezettek által adott válaszok. Ennek érzékeltetésére álljon itt néhány példa. Vezetékes vízhálózattal nem rendelkezik a megkérdezettek csaknem harmada és vezetékes gáz sincs bekötve a programban részt vevők közel háromnegyedénél. Nem kedvezőbb a helyzet a lakások háztartási eszközökkel való ellátottsága terén sem, hiszen a színes televízió, az automata mosógép, illetve a videomagnó a családok közel kétharmadában még mindig beszerezhetetlen luxusnak számít.

Főként a romáknál, a deprivációval és a tartós munkanélküliek nagy számával együtt jár a rendkívül alacsony iskolai végzettség is. A roma mintában e téren is meglehetősen lesújtó képet kaptunk vizsgálatunk során. A program kedvezményezettjeinek közel egyötöde nem rendelkezik még általános iskolai végzettséggel sem. Az általános iskola hetedik osztályáig eljutók körében közel kétszeres a roma kedvezményezettek előfordulása, mint a nem romáké. Az iskola fontossága és az egyes iskolatípusok megítélésében komoly különbségek mutatkoztak a területi változó mentén.

A fentiek alapján az is lényeges társadalmi (esélyegyenlőségi) kérdés, hogy miként szolgálja/szolgálhatja a szociális földprogramban részt vevő leszakadó társadalmi csoportokat és településeket az új írástudás, az új technológia.

Úgy gondoljuk, hogy a szociális földprogramban (mint produktív szociálpolitikai ellátásban) való részesültség és hatékony részvétel kialakíthatja az egyénben a racionális magatartást, cselekvéstípust, amely számos klasszikus (Max Weber, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu stb.) szerint feltétele a különböző mobilitási pályákon való elindulásnak, a folytatódó modernizációnak (Zapf 2002), amelynek egyik mai kihívása az információs társadalom típusú fejlődés.

Ezt azért is fontos vizsgálni, mert – véleményünk szerint – a vidék megtartó ereje részben a helyi lakosság információs társadalomba való bekapcsolhatóságán is múlik. A földprogramban részt vevő települések főként a periférián találhatók, a program résztvevői pedig főként az új kihívásokra, modern technikai eszközök használatára nyitott fiatalabb korosztályokból rekrutálódnak. Amennyiben ez a réteg a teleházak, könyvtárak, posták, stb., közösségi hozzáférési helyein keresztül képes lesz bekapcsolódni az információs társadalomba, a kitöréshez nélkülözhetetlen egyéni habitusváltás révén, a program fiatalabb kedvezményezettei több esélyt találhatnak a helyben való boldogulásra, mint a jelenlegi viszonyok között.

Jelenleg a földprogramos települések többségében a hálózati megjelenéshez hiányzik a szükséges humánerőforrás és az infrastruktúra. A programban részt vevő települések egyharmada rendelkezik csak honlappal, és csak egynegyedük szerepeltet valamilyen információt a prog-ramról a világhálón.

A kérdőívek eredményeiből kitűnt, hogy a vonzásközpontként funkcionáló településeken nagyobb az igény és több a lehetőség az ismeretek átadására. Gyakoribb a könyvtár és a teleház látogatottsága, nagyobb az igény a számítástechnikai ismeretekre, magasabb a pályázatokon való részvétel aránya. Ezeken a településeken nagyobb számban vannak jelen az infokommunikációra érzékeny, azt a napi munka során használó vállalkozások is.

A szociális földprogramra építő helyi gazdaságokban az adott településen megtermelhető, előállítható termékek kiemelt fontosságúak. A piacszervezésben a helyi közösségeknek van domináns szerepük. Az internetes hálózat jelentősen elősegíthetné a helyi értékesítési lánc kialakítását és működtetését. Az információs társadalomhoz való csatlakozási lehetőségek szociális földprogramokon keresztüli bővítése a távmunka, távoktatás, e-turizmus, stb. terjedésének szempontjából is fontos lenne; mielőbbi elterjedésük az esélyegyenlőtlenségeket is hatékonyan mérsékelhetné hazánk elmaradott térségeiben.

A bevezetőben már utaltunk arra, hogy a földprogram kedvezményezettjeinek halmozottan hátrányos helyzete elsősorban a kulturális hátrányokra és a tartós munkanélküliségre vezethető

vissza. A szociális földprogramoknak nem sajátja a munkaviszonyon alapuló foglalkoztatás, de nagyon jelentősek a program foglalkoztatási hatásai. A program előnye főként abban rejlik, hogy a munkaerőpiacról gyakran hosszú évekre kiszorult emberek számára utat jelent a munka világába. Újra aktívvá és a munkájuk iránt felelősséget érző egyénekké változtatja a kedvezményezetteket.

A szemléletesség érdekében érdemes részletesebben áttekinteni, hogy egy-gy kistelepülésen, illetve össztársadalmi szinten foglalkoztatáspolitikai szempontból mit is jelent valójában egy ilyen program elindítása. A programban részt vevő családok száma településenként körülbelül 40–50, mely településenként változó. A program jelenlegi kereteit, azaz 250 települést számítva ez közelítőleg 10 ezer családot jelent. Az esetek többségében egy-egy családból nem csak egy fő vesz részt a programban. A program keretében történő munkavégzés nem jelent egész napos elfoglaltságot a teljes évet alapul véve.

Átlagban napi egy órás részfoglalkoztatást feltételezve a program 600 fő számára biztosít teljes, nyolc órás foglalkoztatást. A roma kedvezményezettek többsége nem rendelkezik termőföld területtel, ezért számukra csak a szociális földprogram keretében nyílik mód családi gazdálkodásra. A földprogram csaknem 5 ezer roma család gazdálkodását és megélhetését teszi lehetővé évente.

A szociális földprogram valódi jelentősége tehát – túl az előbbiekben számszerűsített eredményeken – abban rejlik, hogy pozitívan befolyásolja a kedvezményezettek későbbi munkaerőpiaci esélyeit. Egyrészt rendszeres aktív tevékenységre ösztönzi a résztvevőket, valamint a munkavégzéssel kapcsolatos morális elemeket is „visszacsempészi" az életükbe. Az egyik legfontosabb hozadéka a programnak, hogy a kedvezményezett családok – amennyiben lelkiismeretesen vesznek részt a földprogramban – őstermelővé válásuk révén támogatás igénybevétele nélkül is képes válnak megélhetésük biztosítására.

A szociális földprogramok működtetésének közvetett hatása kiegészül egy közvetlen munkahelyteremtő hatással. A program működtetésének vannak bizonyos személyi és tárgyi feltételei az adott településen. Sok esetben önálló program-koordinátorok alkalmazásával oldják meg a települések a program szakmai felügyeletét. Ez a program egészét alapul véve közel 50 fő teljes foglalkoztatását jelenti. A program hatékony működtetésének másik fontos feltétele, hogy folyamatos legyen a gépi szolgáltatás biztosítása a településeken. Ez újabb rész- vagy teljes munkaidős foglalkoztatást jelent települési szinten. Tekintetbe véve a program célterületeinek sajátos társadalmi-gazdasági mutatóit, véleményünk szerint a programfoglalkoztatásra gyakorolt hatása sok esetben helyi szinten sem elhanyagolható és számos további humán- és tárgyi eszköz fejlesztés forrása lehet egy-egy településen (Szoboszlai, 2002.).

A továbbiakban érdemes röviden áttekintenünk a szociális földprogramok működését meghatározó alapelveket, illetve e produktív szociálpolitikai eszköz még hatékonyabb működtetésének feltételeit.

Mint arra korábban már utaltunk, a programot az adott önkormányzatnak a települési politika szerves részeként kell működtetnie. Az önkormányzati vezetés döntésén múlik, hogy saját apparátusán belül biztosítja a program működtetését és szakmai felügyeletét vagy egy helyi szervezet bevonásával teszi mindezt.

A programok alanya minden esetben a családi háztartás. A kedvezményezettek nem munkavállalóként, hanem független kistermelőként kapnak támogatást és vesznek részt a termelésben.

A kedvezmények odaítélésben a szociális rászorultság a meghatározó faktor. A kedvezmények településenként, adott esetben a tevékenységek eltérő volta miatt is különbözőek lehetnek.

A programon belüli termelési tevékenységet a kedvezményezettek képességeire kell elsősorban építeni. A program egyik fontos sajátossága, hogy a kedvezményezettek részére folyamatosan biztosított a szaktanácsadás és a képzés. A program a kedvezményezettek képességeinek és készségeinek folyamatos alkalmazásával próbál lehetőséget teremteni a szociális támogatottak köréből való kikerülésre.

A szociális földprogramok több szinten zajlanak. A legalsó szinten a támogató szolgáltatás révén a család csak az önellátás mértékét tudja növelni a saját háztartásában. Kedvező adottságú térségekben, ahol a mezőgazdasági termelésnek hagyományai vannak, adottak a feltételei a termelési integráció kialakításának is. Optimális esetben jelentős visszatérülés keletkezhet a program számára a kiegészítő jövedelmekből.

Alapvető elvárás a programokkal szemben, hogy a résztvevők számára biztosítson mezőgazdasági szakmai vezetést és segítse elő a helyi közösségek fejlődését. A programok jellegét alapvetően befolyásolja, hogy a saját ellátás avagy a piaci értékesítés a hangsúlyosabb.

A helyi programok eltérnek abban is, hogy helyenként csak egyféle tevékenységet folytatnak a kedvezményezettek, máshol viszont többféle, egymástól jellegükben eltérő termelési, állattenyésztési tevékenység is folyhat. A tevékenység függvényében eltérő lehet a kedvezmények mértéke is, mely az önköltségi ár és az ingyenes juttatás között változhat.

A szociális földprogram működtetése során vidékfejlesztési szempontból a következő aspektusokból bizonyult hatásosnak a program:

- a helyi politika egy új, rugalmas és transzparens elemmel bővül;
- alkalmas a kirekesztettek hátrányos helyzetből való kivezetésére;
- produktív jellege miatt a többségi társadalom tagjai számára is elfogadottabb szociálpolitikai eszköz, mint a segélyezés;
- mivel a program működése során a résztvevők számára lehetőség nyílik a folyamatos munkavégzésre, csökkenhet a tartós munkanélküliség okozta pszichés teher;
- a programban való részvétel során bizonyos készségek és képességek nem tompulnak el, ezért egy új munkalehetőségnél könnyebben aktivizálhatókká válnak;
- lokális szinten is javul az emberek közötti kommunikáció, nem számolódnak fel a kirekesztettség megelőzése szempontjából oly fontos emberi kapcsolatok;
- csökken a migrációs kényszer;
- a program elindítása előtt kihasználatlan emberi és természeti erőforrások aktivizálódnak;
- javul a vagyonbiztonság a programba bevont településeken.

Az 1997 óta végzett szociális földprogram-vizsgálatok számos tanulsággal szolgáltak és a program továbbfejlesztésének továbbgondolására ösztönözték a kereteinek kidolgozásában és működtetésében részt vállaló szakértőket.

E szociálpolitikai támogatási rendszer működtetésének záloga, ha a rendszer mind mennyiségi, mind minőségi szempontból stabilizálódik. Mennyiségi fejlődésen a kedvezményezettek, a

résztvevő települések és a művelés alá vont földterületek számának és nagyságának növekedését egyaránt érthetjük. Minőségi változás elsősorban a támogatások hatékonysága terén, a gazdálkodás hatékonyságában és a szabályozottság javításában lenne kívánatos.

A fejlesztéseknek három főbb területen kellene bekövetkezniük, melyek az alábbiak:

- a program feltételrendszere;
- a humán feltételek biztosítása;
- a fejlesztések kiterjesztése.

A program feltételrendszerét érintően néhány szükséges innovációt érdemes kiemelni. Ezek közé tartozik a helyi önkormányzatok érdekeltségének növelése, a társfinanszírozási formák kereteinek kidolgozása, valamint a szociális földprogram más kistérségi válságkezelő programokkal való összehangolása.

A humán feltételek terén elengedhetetlen a földprogramot működtető szervezetek számítógépekkel és Internet-csatlakozással való ellátása, hiszen ezek nélkül nem építhető ki hatékony hálózati rendszer az egyes aktorok között. A tanácsadások szervezése és a résztvevők, illetve a működtetők képzésének folyamatos biztosítása szintén alapját képezi a kívánt minőségi fejlesztésnek. Továbbra is szükséges e programok hatékonyságvizsgálata, hiszen a hiányosságok, a leggyakoribb problémák vagy adott esetben a mintaértékű kezdeményezések feltárása szintén nagyban elősegítheti a programok eredményesebb működését/működtetését.

A programok kiterjesztése két csatornán keresztül történhet meg, egyrészt rendszerfejlesztés keretében, másrészt a támogatási rendszer révén. A rendszer csak úgy működhet hatékonyan, ha kellő számú referencia hely áll rendelkezésre a hálózaton belüli tapasztalatcserére. Ezt kiegészítendő szükséges a programot működtetők számára módszertani anyagok készítése, képzések, tanácsadások szervezése, a szakmai fórumok folyamatos működtetése.

Annak érdekében pedig, hogy a minőségi fejlesztés biztosított legyen, a támogatási rendszert alkalmassá kell tenni a folyamatos feladatok továbbvitelére, a referencia programok folytatására és a programon belüli innovációk támogatására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Jász Krisztina: Társadalmi kirekesztettség a szociális földprogramok tükrében. In: *Cigányok a szociális földprogramban.* Szoboszlai Zsolt (szerk.), Gondolat Kiadó, 2003.

Nagyné Varga Ilona–Serafin József–Szoboszlai Zsolt: Fejlesztési javaslatok. In: *Szociális földprogramok Magyarországon, Egy aktív szociálpolitikai modell eredményei, 1992–2000.* Szoboszlai Zsolt (szerk.), Esély Alapítvány Regionális Forrásközpont kiadványa, Szolnok, 2001.

Nagyné Varga Ilona–Szoboszlai Zsolt (szerk): *A szociális földprogram referenciái, 1998–1999.* Szerzők: Serafin József, Szoboszlai Zsolt, Dr. Nagyné Varga Ilona, Péter Judit, Szarvák Tibor.

Péter Judit–Szarvák Tibor–Szoboszlai Zsolt (2000): *A tartósan működő szociális földprogramok hatékonysága.* Kézirat. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Osztály.

Szarvák Tibor: A későn jövők hátránya – a digitális forradalom esélyei a földprogram kedvezményezettei körében. In: *Cigányok a szociális földprogramban.* Szoboszlai Zsolt (szerk.), Gondolat Kiadó, 2003.

Szoboszlai Zsolt: A szociális földprogram roma kedvezményezetteinek társadalmi jellemzői. In: *Cigányok a szociális földprogramban.* Szoboszlai Zsolt (szerk.), Gondolat Kiadó, 2003.

Szoboszlai Zsolt: A szociális földprogramok foglalkoztatási/vidékfejlesztési hatásai. In: *A tartós munkanélküliség kezelése a vidékfejlesztési térségekben.* G. Fekete Éva (szerk.), MTA RKK Vidékfejlesztési Műhely, Miskolc–Pécs, 2002.

Szoboszlai Zsolt: *A szociális földprogramok hálózatának fejlesztése, referenciahelyek, programmodellek kialakítása.* Kézirat. 1998.

Zapf, Wolfgang: Modernizáció és modernizációelméletek. In: *Modernizáció, jólét, átmenet.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, 2002. 71–92.p.